

Zaur Babayev
Rəşad Məmmədli

DÖVRİ NƏŞRLƏRİN HAZIRLANMA TEXNOLOGİYASI

Bakı Dövlət Universitetinin Jurnalistika fakültəsinin
Elmi Şurasının 11 iyul 2007-ci il tarixli
qərarı ilə dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir

Dərs vəsaiti

Bakı - 2007

Redaktor: **Şamil Veliyev**
Filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: **Elçin Şixli**
Azerbaycan Jurnalistlər İttifaqının sədri,
"Ayna-Zerkalo" qəzetiinin baş redaktoru

Nəsir Əhmədli
Filologiya elmləri doktoru, professor

Dizayn: **ISRA Design Group**

28.01.24

4 612

13 13

Dövri nəşrlərin hazırlanmasında yeni texnologiyaların tətbiqi və müasir çap sistemləri ilə tanışlıq, həmçinin dünya təcrübəsində özünü doğrultmuş müasir tərtibat və dizayn istiqamətləri ilə jurnalistik fakültələrinin tələbələrini tanış etmək, praktik fəaliyyət zamanı faydalı olacaq bilgilər vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Dərs vəsaiti "Azercell-Telecom" şirkəti tərəfindən maliyyələşdirilib.
Pulsuzdur.

**Bakı Dövlət Universiteti
ELMİ KİTABXANA**

Z.Babayev, R.Məmmədli

Dövri nəşrlərin hazırlanma texnologiyası. Dərs vəsaiti - Bakı, 2007, 152 s.

ISBN 978-9952-8093-4-3

Dövri mətbuat - Nəşriyyat işi

686.2'252-dc22

© Zaur Babayev, Rəşad Məmmədli

Giriş	5
Birinci dərs	
<i>Qəzet tərtibati tarixindən</i>	11
İkinci dərs	
<i>Qrafik tərtibatın elmi aspekti</i>	19
Üçüncü dərs	
<i>Qəzeti tərtibat vasitələri</i>	25
Dördüncü dərs	
<i>Qəzətdə məzmunla formanın vəhdəti</i>	35
Beşinci dərs	
<i>Qəzeti siması</i>	43
Altıncı dərs	
<i>Tərtibatın milli xüsusiyyətləri</i>	53
Yedinci dərs	
<i>Qəzeti modeli. Maket və ondan istifadə</i>	59
Səkkizinci dərs	
<i>Tərtibatda kompüter şriftlərindən istifadə</i>	69
Doqquzuncu dərs	
<i>Məqalənin tərtibati, sərlövhə</i>	75
Onuncu dərs	
<i>Qəzətdə illüstrasiya</i>	87
On birinci dərs	
<i>Mətbu nəşrin istehsal üsulları</i>	101
On ikinci dərs	
<i>Dövri nəşrlərin strukturu və kompozisiyası</i>	109
On üçüncü dərs	
<i>Tərtibatda istifadə edilən kompüter proqramları</i>	119
On dördüncü dərs	
<i>Çap mətbuat orqanının elektron versiyasının yaradılması ..</i>	129
Ədəbiyyat siyahısı	140
Bəzi tərtibat terminlərinin təsnifikasi	142
Əlavələr	143

*Sənətkarlıq - görünməyənləri
hamının görə biləcəyi
kimi göstərməkdir*

Leonid Suxorukov

GİRİŞ

Təsəvvür edin ki, bir vaxtlar insanlar qəzet oxumaqdan həqiqətən böyük zövq alırlılar. Onlar küçədə qəzet satan uşaqa iki qəpik tulayıb, bu qiymətli kağız parçasını əllərinə alır və başlıqları maraqqarışlı heyrətlə oxuyurdular. Müasir cəmiyyətdə oxucu artıq o zamankı deyil. Rəngli televizorlar, fərdi kompüterlər, rəngarəng jurnallar bir zamanlar qəzetiñ hakim olduğu informasiya bazarını tutub. İnfomasiya saysız kanallarla alınıb - ötürülür. Artıq boz, uzun çap sütunlarına ehtiyac yoxdur. Boz, uzun sütunları daha oxumuruq. Ümumiyyətlə, qəzeti açıb, o cür sütunlara gözümüz sataşanda, üzümüzü turşudub deyirik: Maraqşızdır!". Bu gün oxucu qəzetiñ başqa şey görmek istəyir. Canlılıq, cəlbedicilik, qavrayış üçün asan və eyni zamanda informativ bir görüntüsü.

Burada da meydana SİZ çıxırsınız həm jurnalistika, həm də dizayn standartlarına bələd olan peşkarlar.

Əgər siz cəlbedici, informativ və eyni zamanda asan qavranan bir qəzet yarada bilsəniz, gün ərzində ən azı bir neçə dəqiqə bütün o televiziya verilişləri, kompüter və jurnallarla rəqabəti udacaqsınız. Bu o deməkdir ki, siz daha bir gün mətbuatın **QƏZET** kimi şərəfli bir institutunu yaşatmağı bacardınız.

Gəlin həqiqəti boynumuza alaq: infomasiya tükəticilərinin əksəriyyəti üçün qəzet dinozavrıdır. O çox yer tutur, ağırtırpanıslı və astagəldir. Qəzətlər əsrlərin sınağından çıxsa da, gec-tez ikisindən biri olacaq:

- ↗ ya qəzətlər möhv olacaq (bu) digər məşhur kommunikasiya vəsitələrinin başına gəlib: hinduların tüstü siqnallarından tutmuş, teleqrafa qədər);
- ↗ ya da inkişaf edərək, yeni bir KİV növünə çevriləcək (video-qəzeti və müxtəlif malların telekataloqunu özündə birləşdirən, sizə eyni zamanda idman xəbərlərinə baxmağa, son çəkilən filmlər haqqında məlumat əldə etməyə və yerli univerağın qiymət endirimini haqqında xəbər tutmağa imkan verən bir hibrid təsəvvür edin).

Amma buna hələ çox var. Hələlik isə biz maksimum fayda əldə etmək üçün əlimizdə olanlardan istifadə etmeliyik: qara mürəkkəb, ağ kağız, üst-üstə qalaqlanmış setirlər, nöqtələr, hərflər və rəqəmlər. Yaxşı dizayner bu komponentləri elə yerləşdirir ki, xəbərlər adət etdiyimiz kimi, amma eyni zamanda təzə görünür.

Jurnalistlərin əksəriyyəti dizaynda bürdəyir. Nəyəsə tərtibat vermek məcburiyyəti ilə üz-üzə gəldikdə jurnalıst, adətən, buna hazır olmur. Ola bilsin ki, siz kiçik həftəlik nəşrin müxbirisiniz və bir redaktor sizə deyir: "Təbrik edirəm, siz artıq redaktorun müavinisiniz. Sabahdan başlayın. Səhifə tərtibatına bələdsiniz, elə deyilmə?__.

Yaxud da universitet qəzetində təzəcə işləməyə başlamışınız. Siz müxbir, kinotənqidçi, reportyor və s. olmaq istəyirsiniz. Və başlayırsınız ilk məqalənizi yazmağa. Amma həmişəki kimi vaxt və insan resursu çatmır və sizdən öz məqalənizi səhifədə yerləşdirməyi xahiş edirlər.

Jurnalistika dərslikləri, adətən, dizayn barədə yalnız ümumi şəkildə danişir. Onlar balanslaşma, harmoniya, ritm kimi qeyri-müyyəyen anlayışların üzərində dayanaraq, məşhur qəzetlərin müxtəlif müsabiqələr qalibi olan səhifələrini nümunə göstərirler. Amma sizin buna nə vaxtiniz, nə də hələ ki kifayət qədər təcrübəniz var. Həmin an yalnız şəkillə başlığı necə uyğunlaşdırmaq barədə düşünürsünüz.

Bu kitab ehtimal edir ki, sizə qəzet tərtibatının qaydalarını qısa bir zamanda mənimsemək lazımdır. Əlbəttə, siz daim qəzet oxu-yurusunuz, amma adətən, başlığın və ya mətn taxmalarının ölçüsünü, yaxud da səhifədə beş, yoxsa altı sütunun olmasına fikir vermirsınız.

Bu kitab siz qəzeti görünüşünün yaradılmasında iştirak edən əsas "tikinti materialları" ilə - başlıq, mətn, şəkil, şəkilaltı sözlə tanış edəcək. Siz onları məqalədə, məqalələri isə səhifədə birləşdirməyi öyrənəcəksiniz.

Daha sonra nisbətən kiçik elementlərə keçəcəyik (loqotipler, anonslar, cədvəllər, qrafiklər, şriftlərin xüsusiyyətləri), hansı ki dəha mürekkeb səhifələri canlandırır. Siz artıq darixdıcı sütunları ayıran yarımbaşlıqlar vasitəsilə oxucunun diqqətini cəlb etməyi bacaracaqsınız.

Təbii ki, bizim məqsədimiz sizə ixtisaslı dizayn təhsili verməkdən ibarət deyil. Düzünü desək, bu qədərinə ehtiyacınız da yoxdur. Məqsəd jurnalıstin dizayn haqqında bilməli olduğunu və gündəlik fəaliyyətində tətbiq etməli olacağı praktik və nəzəri bilikləri sizə verməkdir.

Kütləvi informasiya vasitələri həmişə öz oxucuları, dinləyici və tamaşaçıları ilə dialoqda olmağa cəhd göstərmişlər. KİV anlayışının özündə dialoq, kontakt, qarşılıqlı əlaqə fəaliyyəti ideyası var. Müasir texnoloji imkanlar elə şərait yaratmışdır ki, bu əlaqələri eyni zaman kontekstində qurmaq mümkündür. İnteraktiv jurnalistikada hamı ilə danışan jurnalıst eyni zamanda hər kəslə də danişir, hər kəslə danışan jurnalıst hamı ilə danişir. Belə vəziyyətdə auditoriya manipulyasiya, dezinformasiya obyektindən bərabərhüquqlu, qarşılıqlı informasiya

subyektinə çevrilir. Məhz bu kontekstdə jurnalistikə yeni keyfiyyət kəsb edərək özünün əsrə uyğun cizgilərini göstərir.

İnteraktivlik daha çox yaradıcılıq cəhətdən rəngarəng müəllif jurnalistikasında mümkündür. "Bu jurnalistikə yeni tip jurnalisti meydana çıxarı!".

Yeni jurnalistikənin daha bir cəhəti. Aydındır ki, xüsusi məxfi məzmun daşıyan dövlət sənədləri də indi hökumətin elektron kitabxanasına verilir. İndi jurnalist öz araşdırmalarında adı bir sənəddən ötrü dövlət məmərunun qapısında dayanmayacaq. Bu gün sivil ölkələrdə redaksiyanın elektron arxiv, hökumət elektron sənədləri, ictimai informasiya xidmətlərinin köməyi, internet kimi mənbələr jurnalist araşdırma-sı deyilən bir janrıň uğurla başa gəlməsinə çox kömək edir.

Yeni əsrдə elektron jurnalistikənin yeni inkişaf dalğası gözlənilir. Bu dalğa artıq elektron informasiya vasitələrinin digitallaşma prosesi ilə başlamışdır. Rəqəmli elektron infomasiya vasitələri kimi başa düşülən bu keyfiyyət jurnalistikada informasiyanın maneəsiz ötürülməsi, tezliyin dəfələrlə artımı, təsvirin stereosəviyyəsi deməkdir. Hazırda ABŞ telekanalları rəsmi dövlət tələbi ilə, birmənalı olaraq, rəqəmli texniki sistemə keçmişdir.

Əlbəttə, yeni əsrin jurnalistikasını təkcə texnologiya yeniliyi kimi başa düşmək sadəlövhük olardı. Yeni əsr jurnalisttdən həm də yeni yaradıcılıq ideyaları və onların ustalıqla gerçəkləşdirilməsi, hadisələrə və onların təhlillərinə obyektiv münasibət, peşə etikasının dünya praktikasında özünü doğrudan normalarına daha həssas münasibət, forma və üslubun əsrin xarakterinə uyğunluğu, jurnalistin cəmiyyət qarşısında sosial məsuliyyəti və s. məsələlərə diqqətlə yanaşması qətiyyət-lə tələb edir.

Bu gün jurnalistikənin Qərb standartları formalaşmışdır. "Xarici kütləvi informasiya vasitələrinin təcrübəsi milli jurnalistikənin inkişafına çox kömək edə bilər.

Qəzeti daha maraqlı və cəlbedici etmək üçün müxtəlif Qərb standartları mövcuddur. Bunların içərisində qəzetlərin bazar günü buraxılışları, qəzetlərə bazar günü əlavələri kimi formalar daxildir. Nəşrə təzə başlayan qəzetlər bu təcrübədən istifadə edə bilərlər.

Bazar günü buraxılışları, adətən, həftə ərzində baş verən hadisələrə analitik münasibət bildirir, stress yaratmayan informasiyalar təqdim olunur, qəzetiñ bazar günü ovqatı yaradılır və s.

Bazar günü əlavələri Qərbdə tarixən formalaşmış model kimi maraqlıdır. Bu tip əlavələr daha çox dayest (dünyanın önəmli qəzetlərindən alınan və dərc edilən materiallar) üsulundan, əyləncəli məterrillardan, reklam bolluğuñundan istifadə edirlər.

1. В.М.Горохов. Т.Э.Гринберг. Интерактивная журналистика: путь в будущее. "Информация и общество". М., 2000, стр. 86.

Hər şeydən əvvəl biznes məqsədi güdən qəzeti satmaq barədə düşünmək lazımdır. Satılan mal yaxşı qablaşdırılmalı, gözəl görünməlidir. Qəzet də onun kimi. Qəzeti birinci səhifəsi onun xarakterini - maraqlı və qəşəng olduğunu ifadə etməlidir. Birinci səhifə həm də estetik təsir gücünü göstərməlidir.

Oxucu qəzet köşkündə ilk növbədə qəzeti birinci səhifəsinə nəzər salır. Onun aliciliq şüuru birinci səhifədən aldığı təessüratla da formalaşır. Xüsusilə Azərbaycanda qəzeti daimi abunaçılının bu gün az olduğunu, qəzeti daha çox pərakəndə satışda gerçəkləşdiyini nəzərə alsaq, birinci səhifənin dərdinə daha çox qalmalıydıq. Ümumiyyətlə, qəzeti necə və harada satılacağından asılı olaraq birinci səhifəni formalaşdırmaq lazımdır. Qəzetlərin xeyli vaxtdan bəri formalaşmış bir üsulu yaxşı effekt verir: birinci səhifədə digər ən maraqlı materialların qısa anonsu təqdim olunur. Habelə ən sensasion materialın sərlövhəsi manşetə çıxarılır. Bəzən bir belə maraqlı sərlövhə qəzeti tez satılmasına şərait yaradır. Birinci səhifənin tərtibində iri həcmli illüstrasiyalar da mühüm rol oynaya bilər.

Hər bir qəzeti həm də aydın strukturu olmalıdır. Çoxsəhifəli qəzətde, xüsusilə hər oxucunun axtardığı səhifə, rubrika, guşə olur. İnformasiya qəzet səhifəsində yeganə materialdır ki, hamı üçün maraqlıdır. Digər janrlarda materialların hərəsinin öz oxucusu var. Ona görə də qəzətde aydın, planlı qurulmuş struktur çox vacibdir. Məsələn, günün hadisələrinin analitik təhlili ilə maraqlanan oxucu belə materilları axtarırsa, onların nömrədə daimi yeri olmalıdır. Eləcə incəsənət, mədəniyyət, siyaset, idman, şou-biznes, iqtisadiyyat və s. sahələrin hər birinə dair rubrikanın, səhifənin, guşənin qəzet nömrəsində daimi yeri olmalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, çox enli sütun da, çox ensiz sütun da oxumaq işini çətinləşdirir.

Qəzətde böyük materiallardan mümkün qədər qaçmaq lazımdır. Səhifə boyu verilən material oxucunu çox yorur. Heç olmasa bu yorğunluğu, üzüntünü aradan qaldırmak üçün yarımsərlövhələrdən, fanarlardan, illüstrasiyalardan, xüsusi ayırmalardan istifadə etmək lazımdır.

Jurnalistlər həcmə böyük materialın zərərini yaxşı bilirlər. Belə materialların qəzet üçün az yararlı olduğunu kənar müəlliflərə izah etməkdən də çəkinmək lazım deyil.

Əvvəller şrift qarnitürləri çox məhdud idi. Linotip maşında 8-10 şrift dəsti çox böyük rəqəm hesab olunurdu. İndi kompüter programları qəzetçiye bəzən onlarca, yüzlərlə şrift dəsti, forması təqdim edir. Bu böyük miqdarın içərisindən dizayn tələblərinə cavab verən şrift dəsti seçə bilmək özü məharət tələb edir. Əlbəttə, şrift ilk növbədə yaxşı oxunmağa xidmət etməlidir. Ancaq onun gözəyatımlılığı da vacib komponentlər sırasındadır.

Sərlövhələrin şriftlerinə xüsusi diqqət vermək lazımdır. Bəzi ciddi qəzətlər özünün həm mətn, həm də sərlövhə şriftini hazırlamışlar və həmişə bu şriftdən istifadəni üstün tuturlar.

Yaxşı dizayn bir qəzeti digərindən fərqləndirməyə də xidmət edir. Belə dizayn qəzətin xüsusi obrazını yaradır. Dizayn bəzən hər səhifənin öz xarakterini formalasdırır.

Nəhayət, siz bütün bunları öyrənəndən sonra qəzet buraxmaq isteyirsiniz. Amma hələ tələsmayın. Qəzətin çox ciddi iqtisadi problemləri var. Ona da diqqət etmək lazımdır.

Sovet dövrü jurnalistikasında onun iqtisadi problemləri ayrı-ayrı adamları deyil, dövləti düşündürmüştür. Ona görə ki, bu dövrdə mətbuat, radio, televiziya birmənali şəkildə dövlətin inhisarında olmuşdur. Əlbəttə, sovet dövründə də redaksiyanın təşkili, ştat vahidlərinin əmək haqqı, texniki vasitələr, kağız, mətbəə xərcləri və s. məsələlər güclü maliyyə tələb etmişdir. Lakin KİV özünü maliyyələşmə prinsipindən uzaq olmuşdur.

Azərbaycanın yeni jurnalistikası, habelə özünü maliyyələşdirmə, iqtisadi cəhətdən təmin olunmada yalnız özünə güvənmə prosesi keçirir. Habelə indi bu KİV-in yeni təcrübə qazanan özəl sektoru iqtisadi problemlərini özü həll etməli, redaksiyanın təşkili, maliyyələşməsi üçün yalnız özünə güvənməlidir. Həm də bu işi təşkil etmək üçün KİV-in iqtisadiyyatını mükəmməl bilməlidir.

BİRİNCİ dəRS
QƏZET TƏRTİBATI
TARİXİNDƏN

Başlangıç

"Public Occurrences", ilk amerikan qəzeti 300 il əvvəl işq üzü gördü. Lakin bütün kolonial qəzetlər kimi, o daha çox broşürə oxşayırırdı və ölçüsünə görə bu kitabın səhifələrindən daha kiçik idi.

Əksər kolonial həftəliklər məqalələri bir-birinin ardına, enli sütunlarda çap edirdilər. Başlıqlar ümumiyyətlə yox idi, şəkillərin sayı isə çox azdı.

İstiqlaliyyət müharibəsindən sonra ilk gündəlik qəzetlər yarandı. Onlarda ilk dizayn elementləri görünməyə başlandı: daha ensiz sütunlar, primitiv başlıqlar və əksərən ilk səhifədə yerləşən və sayı gedikcə artmaqdə olan reklam və elanlar.

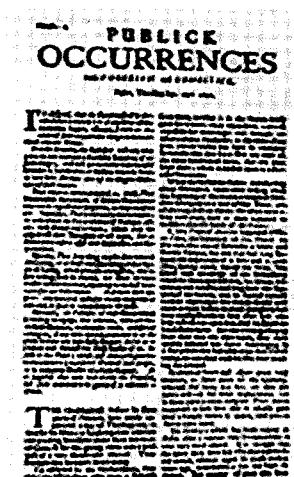
XX əsr müddətində bütün qəzetlərin görünüşü, demək olar ki, eyni idi. Mətn səhifədə divar kağızı kimi, uzun sıralarla asılırdı; sütunlar bir-birindən sütunarası xətlərlə ayrıılırdı. Bəzən illüstrasiya kimi xəritə və qravürlərdən istifadə olunurdu.

Vətəndaş müharibəsi zamanı qəzetlər başlıqlara - çoxmərtəbəli və şrift rəngarəngliyi ilə gözə girən yarımbaşlıqlar toplusu - daha çox yer ayırmaga başladılar. Məsələn, "Çığaqo Tribune" 1871-ci ildə baş verən böyük yanğının əhəmiyyətini qeyd etmək üçün on beş (!) giriş yarımbaşlığı vermişdi: "Yanğın! Çığaqo dağıldı! 2000 akr ərazi-də tikililər mehv oldu..."

Qəzetdə ilk fotosəkil 1880-ci ildə çap olunub. Lakin xəberlərin şəkillə canlandırılması 1900-cü ilədək geniş tətbiq olunmadı.

Təxminən, 1900-cü ilə yaxın qəzetlər müasir görünüşə yaxınlaşmağa başladılar. Başlıqlar böyüdü və "qalın"laşdı. Yerə qonaət etmək üçün çoxmərtəbəli başlıqlardan imtina olundu. Qəzetlərin tərtibatı müxtəlif xəber bölmələrinin yaranması ilə daha rəngarəng oldu (Polis xronikası, Xarici xəberlər, İdman və s.).

20-ci illər kiçikformatlı və sıxılmış mətn tətbiq olunan qəzetlərin meydana gəlməsinin şahidi oldu. Bu kiçik kağız parçaları şəkillər və sensasion başlıqlarla dolu idi.

İllər keçdikcə qəzet səhifələri daha çox sayıda şəkil, məqalə və reklamlarla canlanırdı.

YAXIN KEÇMİŞ

Bugünkü standartlara görə 20-ci illerin, hətta ən effektli qəzet səhifəsi zövqsüz və ağır görünür. Bununla belə, qəzet dizaynında həlledici söz artıq 60-ci illərdə deyildi. O vaxt üçün artıq əsas müasir istiqamətlər formalaşmışdı:

- ✍ daha böyükölçülü və coxsayılı şəkillər;
- ✍ çox göza girməyən, daha ince başlıq şrifti (xüsusi məqalələr və birinci səhifənin "manjet"i xaric);
- ✍ sütunların sayının 8-9-dan müasir standart olan 6-ya düşməsi;
- ✍ sütunlar arasında şaquli xətlər əvəzinə boşluqlar.

80-ci illərdə çap dəzgahlarının keyfiyyətinin yaxşılaşması ilə rəngli şəkillərin istifadəsi mümkün oldu ki, bu da qəzet dizaynında yeni dövrün başlangıcı kimi qəbul olunur.

MÜASIR İSTİQAMƏTLƏR

Ötən nəsil qəzetlərlə müqayisədə müasir qəzetlərin səhifələri daha canlı və mürəkkəb görünür. Bununla onlar, əsasən, texniki inkişafa borcludurlar. İndiki redaktorlar anlayırlar ki, oxucu "asan qavranan" informasiya axını ilə həddən artıq yüklənib. Təəssüf ki, istifadəçidə məhsulun keyfiyyəti haqqında onun xarici görünüşünə əsasən rəy yaranır. O, sadəcə olaraq, köhnə və debsiz görünən məhsula (o cümlədən qəzetə) hörməti itirir.

Hazırda müasir görünüşə malik olmaq üçün qəzetiñ ehtiyacı olduqları:

- ✍ **Rəng.** İlk səhifədə rəngli şəkillərin çapı artıq standarta çevrilib. İçəri səhifələrdə rəng həm dekorativ (reklam və illüstrasiyalarda), həm də funksional (şəkillərdə, qrafikada, səhifənin təşkilində iştirak edən rubrika və adlarda) məqsədlər üçün istifadə olunur.
- ✍ **Informativ qrafika.** Qəzetlər yalnız xəbəri çatdırır, onu asan qavranan, diqqəti cəlb edən cədvəllər, xəritələr, diaqramlar, siatlar, önemli faktlardan ibarət kənar sütunlar vasitəsilə təsvir edir.
- ✍ **Tematik bölgü.** Bugünkü oxucu çox məşğul, dəyişkən və hö-

vsələsizdir. Redaktorlar anonslar, çıxarışlar, tematik informasiya paketləri ilə səhifəni elə formalaşdırmağa çalışırlar ki, oxucu öz maraq dairəsinə daxil olan məlumatı asanlıqla tapa bilsin.

 Modul tərtibat. Bu haqda bir qədər sonra danışacaqıq. Qısa şəkilde bu o deməkdir ki, bütün materiallar səliqə ilə düzbucaqlı formalı bloklarda yerləşdirilməlidir. Əvvəllər qəzeti ölçüləri dəyişik olurdu. İndi isə bütün qəzetlər ya tamformatlı, ya da tabloidlə çap olunur. Biz bir çox qəzetlərdən nümunələri nəzərdən keçirəcə-yik. Lakin hansı formatda olmasından asılı olmayaraq, tərtibatın qayda və standartları dəyişmir.

Qazet tərtibinin başlıca vəzifələri

Qazet tərtibinin mühüm və məsul vəzifəsi təqdim olunan materialları asanlıqla və düzgün qavramaqda və anlamaqda oxuculara kömək etməkdən ibarətdir.

Qazet elə tərtib edilməlidir ki, oxucu nömrəni ilk dəfə nəzərdən keçirəndə belə məzmundan tez baş çıxara bilsin. Bunun üçün materialları qruplaşdırmağın böyük əhəmiyyəti vardır. Çünkü eyni və ya yaxın mövzuda olan materialların yanaşı verilməsi və digər materiallardan dəqiq ayrılması qavramını asanlaşdırır. Bəzən oxucunun qəzeti əvvəldən - sonadək oxumaq imkanı olmur. Ona görə də oxucunun diqqətini xüsusi ilə siyasi cəhətdən mühüm materialı nəzərdən keçirməyə istiqamətləndirməyi bacarmaq lazımdır. Qalan materiallar elə tərtib edilməlidir ki, onları müəyyən ardıcılıqla nəzərdən keçirən oxucu lazımı nəticəyə gələ bilsin.

Muasır şəraitdə qazet tərtibinin vəzifələri:

1. Tərtibat qəzet məzmununun aydınlaşdırılmasına kömək etməlidir. Qazet elə məharətlə, ustalıqla tərtib edilməlidir ki, ona nəzər salan oxucu nömrənin məzmunundan tez və asanlıqla baş çıxara bilsin. Bu məqsədlə:

a) qəzet nömrəsində mövzuca yaxın olan materialları oxucuların bir növ adət etdikləri daimi yerdə, müəyyən guşədə vermek və digər materiallardan poliqrafik vasitələrlə dəqiq ayırmak lazımdır. Bu da öz növbəsində oxuculara lazım olan materialları asanlıqla tapmaqdə kömək edir;

b) tərtibat oxuculara siyasi cəhətdən mühüm materialları tez görəmələrinə kömək etməlidir. Buna poliqrafik vasitələrlə fərqləndirmə nəticəsində nail olmaq mümkündür.

2. Tərtibat oxucunun diqqətini düzgün istiqamətləndirməlidir. Oxucuların diqqətinin istiqamətləndirilməsi qəzet səhifəsinin qarvanılması üsullarının öyrənilməsinə əsaslanır. Oxucu diqqətinin qəzet səhifələrini nəzərdən keçirmək yollarına bələd olan tərtibçi materialları nömrədə müəyyən ardıcılıqla elə yerləşdirməlidir ki, oxucu özünə lazım olanı asanlıqla tapa bilsin.

3. Tərtibat qəzet materiallarının qarvanılmasını asanlaşdırmalıdır. Tərtibatın sadəliyi, abzasların qısalığı, materialların mövzuca dəqiq qruplaşdırılması qarvanmanı asanlaşdırır.

4. Qəzətin qrafik tərtibi müasir oxucuların artmaqdə olan estetik tələblərinə cavab verməlidir. Bunun üçün materialların yerləşdirilməsində, poligrafik vasitələrdən istifadə olunmasında ölçü hissini, mütnasılıyi, ahəngdarlığı və digər estetik normaları gözləmək lazımdır.

KİV-in istehsalında özünü maliyyələşməyə nail olmaq üçün onu populyarlaşdırmaq, oxucu, tamaşaçı auditoriyasını genişləndirmək ilkin şərtidir. Çox böyük maliyyə vəsaiti ilə fəaliyyətə başlayan qəzet qeyri-professional işi ilə tez bir müddətə müflisləşə bilər. İqtisadiyyatın qızıl qanunu olan adı istehsaldan - yəni qoyulan xərcin çıxarılması qanunundan tutmuş dividend götürmək, qazanc əldə etməyə qədər hər şəydə redaksiya kollektivinin yaradıcılıq qabiliyyəti mühüm rol oynayır. Redaksiya kollektivinin bütün yaradıcılıq gücü nəşrin populyarlaşmasına yönələr. Bunu yerinə yetirmək üçün kollektiv jurnalistikanın yaradıcılıq prinsiplərinə yiyələnmiş adamlardan təşkil olunmalıdır. İndi -

bazar münasibətlərinə keçid dövründə ustad jurnalist uğrunda mübarizənin özü də kommersiya xarakteri daşıyır. Seçilən, şoumen jurnalisti olmayan telekanalın programları uğur qazanmır. Belə fiqurlar olmayan qəzetlər az alınır. Media bazarının sənətkar jurnalist axtarışı bununla bağlıdır.¹

Nəşrin populyarlığını qaldırmaq və bununla da onun iqtisadi əsaslarını möhkəmləndirmək üçün bir sıra strateji məqamlar nəzərə alınmalıdır. Müasir jurnalistikanın tədqiqi ilə məşğul olan V.V. Vorosilov aşağıdakılardı bu strateji məqamlara daxil edir:

1. Nəşri bazara təqdim etməzdən əvvəl oxucu auditoriyasını tədqiq etmək, adresatların qruplarını müəyyənləşdirmək, imkanlarını ölçüb-biçmək lazımdır;
2. Auditoriyani öyrəndikdən sonra, redaksiya bu auditoriyaya ən az xərclə nəşri satmaq yolunu nəzərə almmalıdır;
3. Rəqabət şəraitində nəşrin öz oxucuları arasında stabil yerini təmin etmək;
4. Redaksiya müasir oxucunun dəyişən zövqünü, tələbini nəzərə almalıdır. Tirajın qalxıb enməsi bu faktordan çox asılıdır;
5. Qəzetiñ məzmunu və tərtibatı müasir bazarın tələblərinə cavab verməli, daim təzələnməli və təkmilləşməlidir;
6. Riskin strategiyası planlaşdırılmalıdır.²

Marketinqin tələb etdiyi bu cəhətlərə kompleks yanaşmadıqda rəqabət bazarda uduzmaq təhlükəsi gerçekləşə bilər.

Iqtisadi faktor hər yerde olduğu kimi, KİV-də də özünü göstərir. Məhz iqtisadi faktor burada da xeyli dərəcədə KİV-in məqsədini, vəzifəsini müəyyənləşdirir. Jurnalistikanın iqtisadi sistemdə yerini və rolunu aydınlaşdırmaq bunu dərk etməye şərait yaratır.

Aydındır ki, jurnalistika da istehsal sahəsidir. Onun istehsal sahələrindən biri olduğunu dərk etməyə mane olan bir sıra elementlər var. Bunlardan biri jurnalistikanın mənəvi məhsul kimi qəbul olunması, digəri onun bir sıra ölkələrdə uzun müddət məhz alturistlərin fəaliyyət sahəsinə çevrilmesi - yəni maarifçilərin KİV-i yalnız maarifçilik vasitəsi kimi təqdim etmələri və s. kimi faktlardır. Lakin diqqətlə nəzər salıqda jurnalistika əmtəəyə çevrilmedikdə onun qəzet ömrü, jurnal ömrü az olmuşdur. Təkcə H.Zərdabinin "Əkinçi" qəzetini xatırlamaq kifayətdir. H.Zərdabi bir maarifçi kimi qəzet istehsalından gelir götürməyi yox, cəmiyyəti tərbiyə etməyi əsas hesab edirdi. Və yalnız bu məqsədlə fəaliyyət göstərmək arzusu qəzetiñ ömrünü qısa etdi.

"Əlbəttə, jurnalistika, hər şeydən əvvəl, mənəvi istehsaldır, mənəvi məhsuldur. O, bir çox cəhətdən maddi istehsaldan fərqlənir. Jurnalistikada istehsalçı özünəməxsus istehsal alətlərindən, özünəməxsus

1. C.Məmmədli., Müasir jurnalistikanın inkişaf məlləri., Bakı, 2007

2. B.B. Vorosilov., Журналистика. Санкт-Петербург, 1999, str.231

jurnalist əməyindən bu sahəyə gərəkli sayılan metodlarla istifadə edir. Hətta onun obyekti də özüməxsusdur. Bu, insanlara dəxli olan, müxtəlif mənbələrdən alınan sosial informasiyadır. Bu istehsalın özü də spesifikdir - onun məhsulu jurnalist informasiyasıdır. Bu sosial informasiyadır, xüsusi işlənmişdir, məqsədi operativ şəkildə istehlakçıya çatmaqdır. Bu istehsal KİV redaksiyalarında baş verir, ordan oxucuya, teletamaşaçığına, radiodinləyicisini çatdırılır."¹

28.9.24

1. С.М.Гуревич.Экономика средств массовой информации. М., 1999, стр. 7.

İKİNCİ DƏRS

QRAFİK TƏRTİBATIN

ELMI ASPEKTİ

Inkişafımızın müasir mərhələsində yenidənqurma həyatımızın bütün sahələrinə dərindən nüfuz etmiş, əsaslı dəyişikliklərə təkan vermişdir. Dinamizm və dəyişikliklərlə zəngin olan zəmanəmizdə kütləvi informasiya vasitələrinin rolu xeyli artmışdır. Mətbuatın, radionun, televiziyanın yenidənqurma gedişində son illərdəki təcrübəsi də bunu təsdiq edir.

Müasir şəraitdə qəzetlərimiz daxili və beynəlxalq hadisələri iqtisadi və sosial prosesləri daha dərindən, obyektiv əks etdirməyə, adamları düşündürən problemləri qaldırmağa, onların həlli üçün düzgün yollar göstərməyə borcludur. Əks təqdirdə mətbuat orqanı geniş oxucu kütłəsinin həqiqi etimadını, çətin ki, qazana bilə. Dağlıq Qarabağ ətrafında baş verən hadisələrin, Bakıda qanlı Yanvar faciesinin (1990) mərkəzi qəzetlərdə işıqlandırılması vəziyyəti bunu bir daha aydın göstərdi.

Qəzətin qrafik tərtibi problemi özünəməxsus biliklər sistemi kimi meydana çıxır və buna görə də tərtibçi jurnalistlərin bu sahəyə elmi münasibət bəsləmək metoduna yiyələnmək ehtiyacını doğurur. Qəzət tərtibi problemlərinə dair görkəmli alımların tədqiqatları da bunu təsdiq edir.

Bu tədqiqatlarda qəzət tərtibinə elmi münasibət mühüm yer tutur. Qəzət tərtibinin prinsip və qaydalarının öyrənilməsinə, tədqiqinə sistemli, kompleks münasibətə diqqət getdikcə artır. Qəzətin tematikası, oxucu dairəsi, janrları, materialların verilməsi formaları, tərtibatı, jurnalist sənətkarlığı və s. onun profilinin əsas komponentləri kimi konsepsiya formasında ifadə olunur. Alman aliminin işləyib - hazırladığı həmin konsepsiya sonralar D.Georgiyevin və di-gər bolqar alımlarının qəzət qrafikası sahəsindəki tədqiqatları üçün əsas olmuşdur. D.Georgiyev "Qəzətin arxitekturası" kitabının ikinci nəşrində, az sonra isə "Qəzətin rejissurasi" adlı böyük əsərində qəzət konsepsiyasını, o cümlədən onun qrafik konsepsiyasını səciyyələndirir.

Georgiyev qəzət tərtibinə siyaset, elm və incəsənətin qarşılıqlı əlaqəsinin nəticəsi kimi baxır və qeyd edir ki, qəzət qrafikası təbabət, ictimaiyyət və psixologiya kimi elmlərlə əlaqəsi olan elm sahəsidir. O, əsərinin yeni nəşrlərində əvvəller irəli sürdüyü problemləri xeyli dərinləşdirmiş, bütün dünyada qəzət arxitekturasına dair meylləri göstərmiş, tərtibat işində mövcud olan rus, alman, fransız, Amerika, ərəb-fars və heroqlif kimi beynəlxalq məktəblərin xüsusiyyətlərini şərh etmişdir. Dünyanın 50 ölkəsini əhatə edən bu cür geniş tədqiqat ilk dəfə aparılmış. Müəllif müxtəlif qitələrdə nəşr olunan 345 qəzeti tədqiq etmişdir.

D.Georgiyev qanuni olaraq "Qəzətin qrafik arxitekturası (jurnalistikada "qəzət tərtibi" terminindən istifadə olunurdu) kimi elmi-tətbiqi fənn haqqında məsələ qaldırır və belə hesab edir ki, bu fənn:

1. qəzət və ümumiyyətlə çap nəşrləri tərtibçilərinin rəhbər tutmali olduqları ümumi-nəzəri (fəlsəfi, sosioloji, ideoloji, estetik) prinsipləri;

2. tətbiqi sənətin ümumi prinsiplərini, xüsusilə qəzetlərin tərtibatı ilə əlaqədar qrafikanın əsaslarını;

3. qəzet tərtibinin yuxarıda göstərilən prinsiplərə tabe olan əsas qanunauyğunluqlarını və texnoloji qaydalarını özündə birləşdirir.

Qəzet tərtibinə məhz belə elmi münasibət onun qrafik konsepsiyasını yaratmağa, bu sahədə işin təşkilinin prinsip və qaydalarını sistemli və kompleks şəkildə eks etdirməyə imkan verir. "Rabotniçesko delo" (Bolqarıstan) qəzetiinin qrafik konsepsiyası həmin konsepsiyanın həyata keçirilməsinin praktik başlangıcı olmuşdur.

D. Georgiyevə görə, qəzetiin qrafik konsepsiyasını aşağıdakı plan-sxem üzrə belə formalasdırmaq olar:

- ✓ qəzetiin tematik struktur, daha doğrusu, materiallar və rubrikaların sehifelər üzrə bölüşdürülməsi;
- ✓ müəyyən qəzet tərtibinin arxitekturası, açıq və intensiv tonallıq, bütün sehifelərin sabitliyinə meyl və ya ümumi üslub çörçivəsində maksimum sabitlik və s.;
- ✓ sehifelərin kompozisiyası;
- ✓ xüsusi sehifelerin və daimi rubrikaların sehifelənməsi prinsipləri;
- ✓ daimi qrafik ünsürlər (qəzetiin adı, kolontitulu, sehifə başlığı);
- ✓ yiğimkənarı, sütunlar və sütunlararası boşluqların ölçüləri;
- ✓ sərlövhələrin şriftlərinə görə tərtibi;
- ✓ sərlövhələrin yerləşdirilməsi;
- ✓ mətn şriftləri;
- ✓ materialların daxili tərtibatı;
- ✓ reklamların tərtibatı;
- ✓ materiallararası daxili tərtibat;
- ✓ reklamların tərtibatı;
- ✓ materiallararası hüdud və qəzətdə boşluq;
- ✓ rəsm və fotoillüstrasiyaların tərtibi;
- ✓ xüsusi hissələrin (müəllif imzaları, şəkilaltı mətnlər və s.) tərtibti;
- ✓ xüsusi materialların tərtibti.

Qəzetiin qrafik konsepsiyasının belə plan-sxemi bütövlükdə nömrənin və ya ayrılıqda hər bir sehifənin məzmununa uyğun əlverişli forma tərtibinə əsas verir. Həmin qrafik konsepsiyanın şərh olunduğu sənəd müxtəlif formada - tezislər, planlar və s. şəkildə də ola bilər.

Respublikamızda isə qəzet tərtibi və buraxılışı texnikası, əsasən, 60-ci illərin sonu, 70-ci illərin əvvəllərindən tədqiqat obyektiinə çevrilmişdir. Universitetin jurnalistik fakültəsinin tələbələri üçün də dərs və saatları və dörsliklər meydana gəlməyə başlamışdır.

Qəzet tətbiçiliyini elmi əsaslar üzrində qurmaq üçün hələ çox iş görmək lazımdır. Bunun üçün, ilk növbədə, qəzetlərimizin qrafik arxitekturasının sistemli və kompleks tədqiqi qaydaya salınmalıdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrində, həmçinin, ölkəmizdə yenidənqurma dövründə

bu sahədə əldə edilən təcrübədən səmərəli bəhrələnməliyik.

Təcrübə göstərir ki, dərinmənalı materiallar qəzet səhifəsində gözəl qrafik formada tərtib edildikdə daha cəlbedici olur, oxucu diqqətin-dən yoxunmır. Belə qəzetlər ilk baxışdan öz xarici görünüşləri ilə oxuculara emosional təsir edir, onların nömrədə özlərinə lazımlı olan materialları axtarış-tapmasına, oxumasına, qavraması imkan verir.

Geləcək qəzetçilər təhsil illerində jurnalistikyanın nəzəriyyəsi, təcrübəsi və tarixinə dair biliklər əldə etməklə yanaşı praktik vərdişlər də qazanırlar. Bu işin səmərəli təşkili üçün digər ixtisas fənləri ilə yanaşı, qəzet tərtibi və buraxılışı kursuna aid ana dilində program tələblərinə uyğun dərsliklər yaratmağa böyük ehtiyac var. Bu ehtiyacı ödəmək məqsədi ilə dərsliklər universitetlərin jurnalistika fakültələrinin tələblərinə uyğun hazırlanır.

"Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunundakı ilk sətirdə deyilir: "Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımının ümumi qaydalarını, habelə mətbuatın, informasiya agentliklərinin, televiziya və radio təşkilatlarının, vətəndaşların tam, doğru-dürüst və operativ informasiya almaq hüququnun həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətinin təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir."¹¹ Qeyd edək ki, əlbəttə, bütövlükdə KİV haqqında Qanunda elektron jurnalistikasının da bəzi hüquqi məqamları öz əksini tapıb və tapmalıdır. Lakin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində "Televiziya və radio yayımı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ayrıca qəbul edilmişdir.. Hətta, indi Azərbaycan gerçəliyində geniş müzakirə obyektinə çevrilmiş ictimai televiziya haqqında da ayrıca Qanun gerçəkləşmək mərhələsindədir.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası ölkədə hər növ kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili üçün, hər növ informasiya vasitələrində çalışan jurnalistlərin işini sahmana salmaq və onların fəaliyyətini hüquqi cəhətdən tənzimləmək üçün Qanunların hazırlanmasına və qəbul edilməsinə nail olmuşdur.

KİV haqqında qanunda istifadə olunan əsas anlayışların izahı verilmişdir. Bu anlayışların hamısı jurnalistikaya və jurnalistlərin fəaliyyətinə bağlıdır. Bu anlayışlar Qanunda dəqiqləşmə və yuridik məzmun xarakteri daşıyır. Anlayışların mahiyyətini və Qanundakı yerini bilmək Qanunu dərindən dərk etməyin əsasını təşkil edir. I fəslin 3-cü maddəsini təşkil edən "əsas anlayışlar" aşağıdakı kimi izah edilir:

"Bu Qanunda istifadə olunan anlayışlar aşağıdakı mənaları ifadə edir:

kütləvi informasiya - axtarılması, əldə olunması, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məhdudlaşdırılmayan, ümumi istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mətbu, audio, audiovizual xəbər və digər məlumatlar;

kütləvi informasiya vasitələri - dövri mətbu nəşrlər, teleradio programları, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları;

teleradio və kinoxronika proqramları - daimi adı, cari nömrəsi olan və ildə azı bir dəfə efrə buraxılan audio, audiovizual xəber və materialların (verilişlərin) məcmusu;

dövri mətbu nəşrlər - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun şəkildə dövlət qeydiyyatına alınmış, çap prosesinin və ya hər hansı suretçixaran texnikanın vasitəsilə hazırlanmış, birdəfəlik tirajı 100 nüsxədən çox, daimi adı və cari nömrəsi olan, ayda azı bir dəfə çıxan qəzetlər və ildə azı iki dəfə çap olunan jurnal, toplu, bülleten və başqa dövri nəşrlər;

kütləvi informasiya vasitələrinin məhsulu - mətbu nəşrin bir nömrəsinin tirajı, yaxud onun bir hissəsi, teleradio, kinoxronika proqramlarının ayrıca buraxılışı, proqramın audio və ya videoyazısının tirajı, yaxud tirajının bir hissəsi;

kütləvi informasiya vasitəsi məhsulunun yayılması - dövri mətbu nəşrlərin, teleradio proqramlarının audio və ya videoyazılarının satılması və ya paylanması, teleradio proqramlarının yayımı, kinoxronika proqramlarının nümayishi;

ixtisaslaşmış kütləvi informasiya vasitələri - istehsalı (yayımları) üçün bu Qanunda xüsusi qaydalar müəyyən edilmiş kütləvi informasiya vasitələri;

kütləvi informasiya vasitəsinin redaksiyası - kütləvi informasiya vasitəsinin istehsalını və yayımını həyata keçirən təşkilat, müəssisə, idarə və ya vətəndaş, yaxud vətəndaşlar birliyi;

məsul redaktor - mətbu nəşrə rəhbərlik edən baş redaktor (redaktor), yaxud onu əvəz edən şəxs; teleradio təşkilatında verilişlərin (proqramların) yayımına icazə verən şəxs;

naşır - mətbu nəşrin məhsulunun istehsalını maddi-texniki cəhətdən təmin edən nəşriyyat, digər müəssisə (sahibkar), naşırə bərabər tutulan və əsas gəlir mənbəyi bu fəaliyyət növü olmayan fiziki və ya hüquqi şəxs;

yayıcı - redaksiya və ya naşirlə müqavilə bağlamaqla, yaxud digər qanuni əsaslarla kütləvi informasiya vasitəsi məhsullarının yayılmasıni həyata keçirən fiziki və ya hüquqi şəxs;

pornoqrafik materiallar - əsas məzmunu seksual münasibətlərin anomatik və fizioloji cəhətlərinin kobud və ləyaqətsiz təsviri olan bədii, foto, rəsmi əsərləri, informasiyalar və digər materiallar.

Qeyd edək ki, KİV haqqında Qanunun düzəlişlər və əlavələrin qəbul edilməsindən əvvəlki variantında kütləvi informasiya vasitələrinin qeydiyyatı zəruri bir yuridik proses kimi təkid edilirdi. 2002-ci ildə KİV haqqında Qanuna düzeliş və əlavələrdə onların qeydiyyat zəruriliyi ləğv edilmişdir.¹

1. KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 2000, səh. 21-22.

**ÜÇUNCU dəRS
QƏZETİN TƏRTİBAT
VASİTƏLƏRİ**

Qəzet nömrəsinin qrafik arxitekturası hər birinin özünəməxsus yeri və əhəmiyyəti olan müəyyən tərtibat vasitələrindən - qəzətin başlıq hissəsindən, mətn sütunlarından əmələ gələn səhifələrdən, mətn materiallarından, onlara aid olan sərlövhələrdən, illüstrasiyalardan, sütun başlıqlarından (kolontitullardan), çıxış məlumatlarından və s. yaranır. Tərtibat vasitələri qəzətin qrafik simasının formallaşmasında mühüm rol oynayır. Buna görə də qəzətin tərtibçi jurnalistləri tərtibat vasitələrinə yaxşı bələd olmalı, onların hər birinin qəzətin tipinə, xarakterinə və ənənəsinə uyğun zövqle tərtib edilməsinə çalışmalıdırlar. Tərtibat vasitələri redaksiya və mətbəə işçilərinə aydın olan şərti işarələrlə qrafik maketdə öz əksini tapmalıdır.

Qəzət səhifələrinin tərtibatının müxtəlif üsulları var. İlk baxışdan səhifə qarışq və çoxsaylı elementlərlə dolu görünə də, yalnız 4 əsas elementin istifadəsi vacibdir. Bu elementlər defələrlə istifadə olunduğu üçün ümumi tərtibat prosesinin 90%-i onların ətrafında dola-nır. Əlbəttə, yalnız onları mənimseməklə peşəkar dizayner olmaq çətindir, amma bu iş sizə əvvəl düşündüyündən daha çox asan görünəcək.

4 əsas element bunlardır:

- ✍ başlıq - məqalələri bir-birindən fərqləndirən böyükölçülü yazılar;
- ✍ mətn - məqalənin özü;
- ✍ şəkil - məqaləni müşayiət edən şəkillər (infoqrafika, illüstrasiya və s.);
- ✍ şəkilaltı söz - şəkili müşayiət edən yazı.

Başlıq

Başlıq çox güclü vasitədir. Ümumiyyətdə, başlıqlar dizaynerin arsenalında ən güclü ifadə və təsir üsuludur. Məqalə gözəl yazılmış, şəkillər isə keyfiyyətli və parlaq ola bilər, amma bunların heç biri başlıq kimi bir neçə metr məsafədən potensial oxucunun diqqətini cəlb etməyə qadir deyil. Bunun üçün də başlıqdə nə yazmayı bilməklə yanaşı, onu necə təqdim etməyi, harada yerləşdirməyi, stil, forma və ölçü xüsusiyyətlərini öyrənmək də vacibdir.

Başlıq yazılırıq

Bu vəsaит redaktor işi deyil, dizayn üçün nəzərdə tutulduğundan, başlıq yazılımasının yalnız birneçə ən vacib şərtlərinə toxunuruq.

- ✍ **Onları ənənəvi edin.** Danışq dilinin qaydalarına uyğun yazın. Jarqon və slenq, qəliz fellər, söz kəsimləri istifadə etməkdən çəkinin. "Times" qəzətinin "Stillər kitabı"nda yazıldığı kimi: "Başlıq telegram kimi söslənməməlidir".

- ✓ İndiki zamanın davamedici formasından istifadə edin; məsələn: parlament tərəfindən vergi qanunvericiliyinə veto qoyuldu. Əvəzinə, parlament vergi qanunvericiliyinə veto qoyur.
- ✓ **Uğursuz sətir keçidlərindən qaçın.** Əvveller tərtibatçılar buna çox sayıq yanaşdırırlar. İndi bu qaydaya o qədər də ciddi riayət olunması da, sətir sonunda fellərin və söz birləşmələrinin, əlavə və nitq hissələrinin parçalanmasına yol vermeyin.

Ən əsası isə - başlıq dəqiq və dərhal qəvrənlənən olmalıdır. Əgər başlığın həcmini dəyişməklə onun effektivliyini artırı bilərsinizsə, bunu mütləq edin. Ən önəmli - oxunaqlılıqdır. Yadda saxlayın ki, başlıq qəzətdə 4 funksiya yerinə yetirir:

1. Məqalənin məzmununu qısa şəkildə ifadə edir.
2. Nəyin prioritet, nəyin ikincidərəcəli olduğunu anladır.
3. Oxucunu cəlb edir.
4. Səhifədə materialları bölüşdürür.

Başlıq formaları

Ötən əsrədə bir çox qəzet başlıqları:

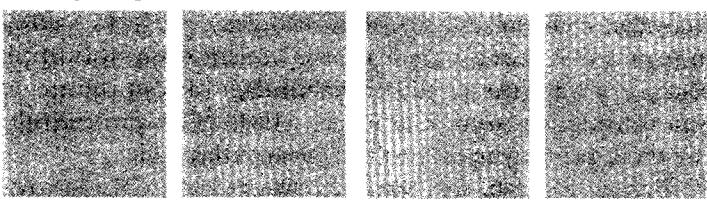
- ✓ müxtəlif şriftlərlə çap olunurdu;
- ✓ özündə sətri və baş hərfəri birləşdirirdi;
- ✓ yalnız mərkəzdə yerləşdirilirdi;
- ✓ qat-qat, bir-birinin altında verilir və xətlərlə ayrılrıdı.

İndiki başlıqlar isə:

- ✓ adı mətn kimi, yəni baş və sətri hərfərin ənənəvi işlənmə forması ilə yazılır;
 - ✓ sol tərəfdə yerləşdirilir;
 - ✓ daha çox enli formada olur;
 - ✓ bəzən yarımbaşlıqsız da işlənir.
- ✓ Aşağıda ən çox istifadə olunan bir neçə başlıq forması verilib:
Girişli başlıq: Giriş, adətən, əsas başlıq şriftindən ölçüsünə görə çox fərqlənir və bir növ əsas başlığı oxumaq üçün dəvət edir.

Girişli başlıq nümunəsi

Başlıq nümunəsi

Qəzetiñ nömrəsi onun adı ilə başlanır. Ona görə də adətən oxucunun diqqəti, ilk növbədə, qəzetiñ adı ilə qarşılanır. Bunun üçün də qəzetiñ adının düzgün seçilməsi, başlıq hissənin gözəl tərtibi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Başlıq hissəyə daxil olan ünsürlərin uğurlu qrafik ifadə tərzi hər bir qəzetiñ özünəməxsus simasının formallaşmasında az rol oynamır, onun başqalarından seçilməsinə, fərqlənməsinə imkan verir. Bu cəhəti biz əsrimizin əvvəllərindəki və müasir qəzetlərimizin başlıq hissələrinin tərtibində də aydın görürük.

Başlıq hissəni təşkil edən bütün ünsürlər elə tərtib olunmalıdır ki, oxucu diqqətini cəlb edə bilsin. Bu zaman qəzetiñ tipi və xarakteri də nəzərə alınmalıdır, çünki o, bütün ünsürlərin seçilməsi və məqsədə uyğun yerləşdirilməsi qanuna uyğunluqlarını müəyyənləşdirir.

Başlıq hissəsinin əsas ünsürləri. Qəzetiñ başlıq hissəsinə aşağıdakılardaxildir: qəzetiñ adı, daimi şürə, orqanı olduğu təşkilatın adı, təqvim məlumatı, sira nömrəsi, nəşrin tarixi, ayrıca buraxılış qiyməti, bəzən qəzetiñ buraxılışının dövriliyi də burada qeyd edilir. Qəzetiñ başlıq hissəsinə təltif olunduğu ordenin əksi də əlavə olunur. Yenidənqurbanın müasir mərhələsində qəzetlərimizin böyük əksəriyyəti daimi ünsürlərin tərtibinə daha yaradıcı münasibət bəsləyir, özünəməxsusluğunu qoruyub - saxlayır.

Təqvim məlumatı. Oxucu üçün böyük əhəmiyyəti olan təqvim məlumatlarının da zövqlə tərtibi vacibdir. Təqvim məlumatına qəzetiñ nəşrə başladığı tarix, nömrəsi (təqvim ilinin başlangıcından), həmçinin, mötərizədə ümumi sıra nömrəsi (qəzetiñ yarandığı gündən etibarən), həftə gününün adı, gün, ay, il daxildir. Təqvim məlumatında bəzən qəzetiñ dövriliyi də (həftədə neçə dəfə - üç, beş, altı dəfə və ya günlə - çıxması) qeyd olunur. Məs.: qəzet ikinci, dördüncü, altıncı gün və ya bazar günlərindən başqa, qalan günlərdə buraxılır. Bəzən buraxılışın xarakteri də (axşam, şəhər, vilayət, zona, müəyyən kateqoriya oxucular üçün nəzərdə tutulduğu) əks etdirilir. Təqvim məlumatı iki cür tərtib oluna bilər. Birinci halda təqvim məlumatı qəzetiñ adından, hansı təşkilatın orqanı olduğunun göstəricisindən aşağıda, üfüqi istiqamətdə uzun bir sətrdə verilir.

Bu cür tərtib edilmiş təqvim məlumatı iki uzun düz xətkəş arası qoyulur, kiçik xətkəşlə və ya rombla, digər poligrafik vasitələrlə üç hissəyə ayrılır. Sonra sətrin əvvəlində qəzetiñ nəşrə başıldığı il, sira nömrəsi (mötərizədə qəzetiñ nəşrə başıldığı vaxtdan etibarən ümumi sıra nömrələrinin sayı) qeyd olunur, ortada həftə gününün adı, tarix, ay və il, sağda ayrıca buraxılış qiyməti yerləşdirilir.

Boşluq ünsürləri. Son vaxtlarda sütunlararası xətkəşləri boşluq yaranan materiallarla daha tez-tez əvəz edirlər. Belə materiallar xətkəş-

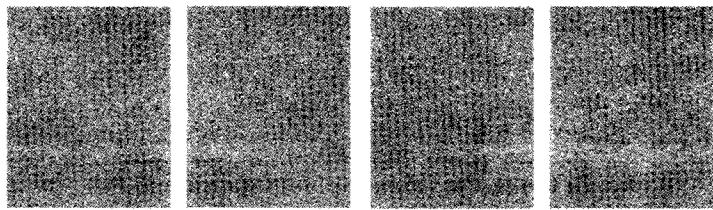
siz daha yaxşı görünür. Sütunlararası xətkeşsiz sətirlər, poliqrafiçilərin dediyi kimi, bir növ "azad nəfəs alır". Onların boşluq yaradan materiallarla məhdudlaşdırılması oxunuşu asanlaşdırır. Bundan başqa, sütunlararası xətkeşlərin aradan qaldırılması nömrədə olan mühüm materialları daha yaxşı fərqləndirməyə, əsas rubrika və guşələrin hüdudunu dəqiq göstərməyə imkan verir. Səhifədə yalnız hüdud göstərən və fərqləndirici xətkeşlər aydın seçilir.

Sütunlararası boşluq yığım formatından və şriftin keqlindən asılıdır. Enli sütunların arasındaki boşluq da böyük olmalıdır. Qəzetdə ensiz sütuna ensiz də boşluq gərəkdir.

Təkcə mətnlə deyil, sərlövhə sətirlərində də sətirlərarası boşluqdan istifadə edilir. Sərlövhə sətirlərini bir boyda etmək zərurəti də bəzən bunu tələb edir, yəni qısa sətri seyrəltməklə onu uzun sətrə çatdırmaq, lazımlıq gələndə sərlövhəni sağa və sola çəkmə zərurəti meydana çıxanda boşluq yaratmağa ehtiyac olur. Bu zaman boşluq yaratmağın texniki və estetik qaydalarına əməl etmək lazımdır.

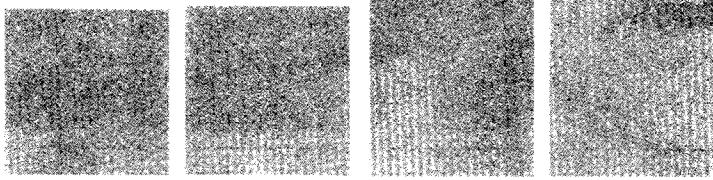
Slammer. İki hissədən ibarətdir. Məqsəd hissələri şrift və qarnitur vasitəsilə fərqləndirməklə ya bir hissənin xüsusi önemini vurğulamaq, ya da əsas hissənin hansı olduğunu göstərməkdir.

Başlıq nümunələri: Slammer

Nataman üzlük. Başlıqların əksəriyyəti bütün mətn boyu uzanır. Bu isə mətnin bir və ya iki sütununun üst hissəsində yerləşir. Kifayət qədər riskli və qeyri-ənənəvi yanaşmadır, amma daha sonra biz bu cür başlıqların istifadə yeri haqqında danişacağız.

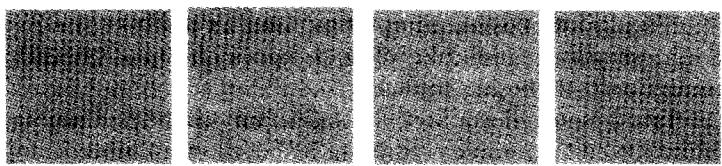
Natamam üzlük

Standart ikili başlıq. Bu formada əsas başlıq diqqəti cəlb edən böyük şriftlə verilir. Ondan aşağıda isə daha etraflı yarımbaşlıq əlavə olunur.

Standart ikili başlıq

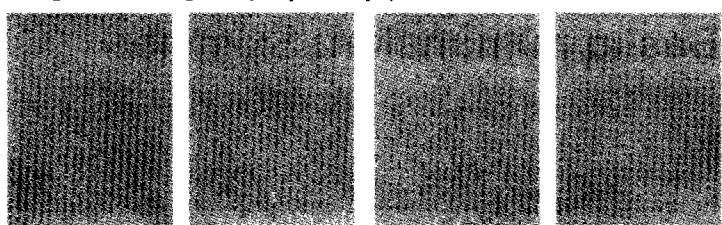
Yarımbaşlıq nümunəsi

Üçlü başlıq. Üç hissədən ibarətdir - bir və ya iki söz fərqli şriftlə və sağ tərəfdə iki sətirdən ibarət yarambaşlıq. Standart olmayan başlıqların digər nümunələri kimi, bu da əsasən tematik və idman səhifələrində işlənir.

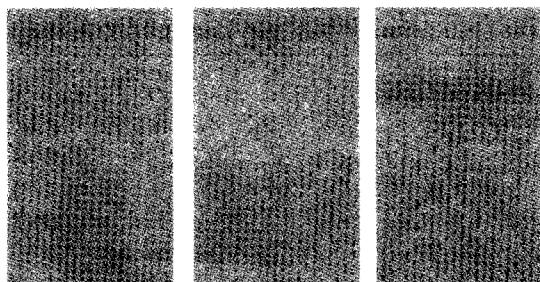
Üçlü başlıq:

Üçlü başlıqlarda istifadə olunan
yarımbaşlıq nümunəsi

Birtərəfli başlıq. Bu forma başlığı məqalənin yanında yerləşdirməyə imkan verir. Ən çox məqaləni üçüncü boşluqda yerləşdirmək üçün əlverişlidir. Ümumi tərtibat görüntüsündən asılı olaraq başlıq sağ və ya sol tərəfdə ola bilər.

Birtərəfli başlıq

Səhifədə başlığın ölçüsünü necə müəyyənləşdirməli
Ölçülərinə görə başlıqlar aşağıdakı növlərə bölünür:

- ✓ kiçik başlıqlar (12-24 punkt).
- ✓ orta başlıqlar (24-48 punkt).
- ✓ böyük başlıqlar (48 punktdan böyük).

Ümumiyyətlə, başlıqlarda ölçüsünə görə bölgü aparmaq çətindir. Bəzi qəzetlərdə onlar böyük və yağılı, digərlərində - kiçik və injədir. Tabloidlərdə isə başlıqlar ümumiyyətlə tamformatlı qəzetlərə nisbətən daha kiçik olur.

Bununla belə, daha böyük həcmli yazıların ölçüsü nisbətən böyük olsa da, digər bir qanuna uyğunluq var. Belə ki, səhifənin yuxarıından-aşağı düşdükcə başlıq şriftlerinin ölçüsü də dəyişir.

Başlıqda sətirlərin sayı

Adətən, qəzetçilər başlıq üçün müəyyən koddan istifadə edirlər ki, buna da daxildir:

- 1) başlığın sütunların sayı ilə ölçülən eni;
- 2) şriftin punktlarla ifadə olunan ölçüsü;
- 3) sətirlərin sayı.

Bu formula əsasən "3-30-1" kodlu başlıq 3 sütun enində, 30 punkt ölçülü və 1 sətirdədir.

Xəbərlərin başlıqları, adətən, birbaşa mətnin üstündə olur və nəzərə alınsa ki çox vaxt xəbərlər ensiz formada yerləşdirilir, ümumi bir standart çıxarmaq mümkündür. Bu, təxminən, 1-30-3 nisbətində olacaq (1 sütun, 30 punkt, 3 sətir). Başlıq üçün optimal variant 5-10 söz olduğundan, ensiz başlıqlar üçün adətən 3-4 sətir, enli başlıqlar üçün isə 1-2 sətir tələb olunur. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif enli başlıqlar üçün optimal sətir sayı göstərilib.

MƏTN

Mətn qəzetində əsas "tikinti materialı"dır. Bu boz kütlə məlumatlarının oxucuya çatdırılması üçün əsas vasitədir. Lakin mətn heç də həmişə boz və darixdirci olmur. Çoxsaylı tərtibat usullarından istifadə etməkə ona rəngarənglik və təkrarolunmaz stil vermək olar.

Aşağıdakı üsullara nəzər salaq:

- ✓ şriftin stili və ölçüsü;
- ✓ interlinyac;
- ✓ trekinq və işaretlərin eni;
- ✓ abzas bölgüsü;
- ✓ asma boşluq;
- ✓ əlavə sətirarası boşluq;
- ✓ kursiv;

- ✓ aqat;
- ✓ sağtərəfli tarazlaşdırma;
- ✓ coltərəfli tarazlaşdırma;
- ✓ eninə görə tarazlaşdırma;
- ✓ yağılı şrift;
- ✓ redaktor qeydi.

Qəzətdə məqalələr santimetrlə ölçülür. Boşluqları dolduran kiçik informasiya 5 sm; öməni analitik material isə 500 sm uzunluğun-da ola bilər. Lakin enli sütunda olan mətnin santimetri, ensiz sütunda yerləşdiriləndən çox olduğundan qarşıqlıq yaranır. Bunu aradan qaldırmaq üçün standart kimi 12 sisəro ölçülü sütun standart kimi götürürül.

Standart sütun eni ilə gözəl və səliqəli tərtibat yaratmaq daha asan olsa da, bəzən müxtəlif sütun ölçüsündən də dizayn elementi kimi istifadə olunur. Qeyri-standart sütunlar Hibrid ölçülü adlanır. Ümumiyyətlə, sütunun eni 10 sisərodan kiçik və 20 sisərodan böyük olursa, bu, oxunaqlılığa və xarici görünüşə mənfi təsir göstərir.

Sütunun uzunluğunun ideal ölçüsü 5-25 sm arasındadır. Daha qısa sütunlar boş görünür, daha uzunlar isə uzun, darixdirci sütunlara çevrilir.

İLK SƏHİFƏNİN TƏRTİBATI

Müasir birinci səhifə - ənənəvi jurnalistika ilə marketinqin qarşığıdır. Redaktorun məqsədi bir suala cavab verməkdir: oxucunu nə cəlb edir?

Gurultulu başlıqlar? Böyük şəkillər? Gözəl əhvalatlar? Rəng bolluğu? Yoxsa oxucu hadisələrin ciddi, düşünülmüş analizinə üstünlük verir?

Bunu heç kim bilmir. Qərb ölkələrində qəzet sahibləri ictimai rəyin öyrənilməsinə külli miqdarda vəsait sərf etsələr də, qəzətin alınmasını təmin edəcək standartı müəyyənləşdirmək hələ də mümkün olmayıb. Nəticədə əksər qəzetçilər birinci səhifənin aşağıda verilen üç əsas variantından birinə üstünlük verirlər:

- ✓ Ənənəvi. Heç bir əlavə element olmadan, yalnız günün öməni xəbərləri (tabloid üçün bu 2-4, tam format üçün 4-7 məqalədir). Redaktorlar şəkilləri, başlıqları və mətni (sonuncunun üstünlüyü ilə) ciddi, düzbucaqlı stildə uyğunlaşdırırlar.
- ✓ Jurnal cildi. Bu cür səhifələrdə kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə əsas əhəmiyyət verilir, cünki canlı, şəkillər vasitəsilə təsvir olunmuş başlıqlar diqqəti yalnız bir, əsas hadisəyə cəlb edir. Bu üsul tabloidlərdə daha çox istifadə olunur və oxucunu daxili səhifələrə, mətn dalınca getməyə vadar edir. Tamformatlı qəzetlərdə əsas

məqalə səhifənin mərkəzində işlənir və ikincidərəcəli informasiyalarla əhatə olunur.

İnformasiya mərkəzi. Burada həllədici sözlər - həcm və rəngarənglikdir. Qrafika, şəkil, anons-bloklar və qısa məlumatları özündə birləşdirirək, bu cür dinamik birinci səhifələr bütün qəzetiñ tərkibi üzrə bələdçilik edir. Bu bir növ menüyə bənzəyir və oxucuya qəzetdə olan ən parlaq məlumatların "dadına baxmağa" dəvət edərək onu bu və ya digər istiqamətə yönəldir.

Lakin variantların sayı bununla məhdudlaşdırır. Bəzi nəşrlərdə birinci səhifədə baş məqalə bütövlükdə yerləşdirilir. Bəziləri komiks-lər, nekroloqlar, əyləncəli tədbirlərin təqvimini, müsabiqələr haqqında məlumatlar və s. çap edir. Nümunələrin sayı sonsuzdur, əsas odur ki, bu, oxucunun xoşuna gəlsin və satılsın.

Gələcəyin qəzeti

Bu elektron qəzet modelini bəyəndinizmi? Sizə elə gəlmirmi ki, bu, ənənəvi jurnalistikən sonu ola bilər? Şışırtıcı kimi görünür? Bəlkə də... Amma ədalət naminə demək lazımdır ki, elektron qəzetlərin verdiyi imkanlarla, hətta ən müasir tələblərə cavab verən çap nəşrləri müqayisə olunmazdır.

Həmçinin, elektron qəzetlərlə yanaşı, yeni mətbuat formalarının inkişafını da diqqətdən kənarda qoymaq olmaz:

Audiomətn. Telefonla xəbərləmə; bu yolla siz bir telefon nömrəsinə yiğməqla idman xəbərləri, hava proqnozu kimi operativ məlumatları əldə edə bilərsiniz. Bu cür xidmet bəzi Avropa şəhərlərində ar-tıq tətbiq olunur.

Faksla qəzet. Bir və ya iki faks səhifəsi həcmində, başlıqlar və bəzi hallarda şəkilləri olan mini-qəzetlər.

Fərdi qəzetlər. Təsəvvür edin ki, kütləvi qəzetiñ əvəzinə, sizin fərdi tələblərinizə uyğun qəzet əldə edə biləcəksiniz. Tennis və ya səyahətlər haqqında qəzet istəyirsiniz? Kompüterinizə öz maraq dairə-nizə uyğun göstərişlər vermeniz kifayətdir ki, o, xəbərləri sizə uyğun olaraq "redakte edərək", yalnız lazımları təqdim etsin.

Bütün bunlar oxucu üçün effektiv və əlverişlidir, amma hələ ki hər iki tərəfdən böyük maliyyə yatırımı tələb edir. Bu səbəbdən də göstəri-lən imkanları perspektivdə nəzərdə tutaraq, hələ ki çap qəzetlərini effek-tiv dizayn vasitəsilə oxucu üçün maksimum əlverişli etmək aktualdır.

İnformasiya dərc olunarkən onun mənası hər hansı vasite ilə, o cümlədən sərlövhələr, şəkilaltı sözlər vasitəsilə deyişdirilib təhrif oluna bilməz. Dərc edilmiş (efirə getmiş) informasiyalar, şayırlər təsdiq olunmadıqda, həmin kütləvi informasiya vasitəsində bu barədə mütləq məlumat verilməlidir.

DÖRDÜNCÜ dəRS
QAZETDƏ
MƏZMUNLA
FORMANIN
VƏHDƏTİ

Eimi-texniki inqilabın müasir mərhələsində oxucuların səviyyəsi də xeyli artıb. Bugünkü oxucunun mətbuata tələbi daha yüksəkdir. İndi onu qəzetlərin təkcə məzmunu deyil, eyni zamanda, onun qrafik forması da maraqlandırır. O, məzmun solğunluğuna, forma yeknəsəqliyinə dözmür.

Məzmun əsasdır və o, qəzet tərtibinin spesifik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Məzmunlu materiallarla zəngin olan, lakin pis tərtib edilən qəzet ola bilər ki, oxucular tərəfindən o qədər də yaxşı oxunulmasın, mənimsənilməsin. Düşünülməmiş, təsadüfi tərtibat oxucunun diqqətini başlıca materialdan yayındırı bilər. Oxucu yaxşı tərtib edilmiş zəif materialı diqqətlə oxuduğu halda, kiçik şriftlə, solğunsərlövhəli, səhifənin aşağı hissəsində verilmiş mühüm materialı gözdən qaçıra bilər.

Yaxşı tərtib olunmuş qəzətdə bütün yazılar, şəkillər yaxşı çap olunur, kifayət qədər iri və aydın şriftlə seçilir, materiallar elə yerləşdirilir ki, daha vacibləri diqqəti tez cəlb edir və ilk növbədə oxunur. Bu cür gözəl tərtibat sadə olur. Belə sadəlik isə kompüter və mətbəə texnikasından bacarıqla istifadə etməyin və tərtibat üzərində düşündürilmiş surətdə ciddi işləməyin nəticəsidir.

Qəzətin gözəl tərtibi onun poliqrafiya bazasının zənginliyindən, mətbəə və redaksiya işçilərinin texniki tərtibat qaydalarını dərindən bilmələrindən də asılıdır. Kompüter proqramlarına dərindən bələd olan dizayner və mətbəə işçisi müxtəlif keqlli mətn və sərlövhə şriftlərindən, xətkeşlərdən, bəzək işarələrindən və digər poliqrafiq vasitələrdən yerli-yerində, ustalıqla istifadə edir, səhifələrin, müxtəlif janrlarda verilən yazıların gözel tərtib edilməsinə nail olur. Ağlılı, düşünülmüş, gözel tərtibat materialların oxucular tərəfindən maraqla oxunmasına, düzgün mənimsənilməsinə kömək edir.

Qrafik forma məzmunu tamamlamalı, onun qavranılmasını asanlaşdırmalıdır. Məsul katib maket tərtib edərkən fikir verməlidir ki, material üçün səhifədə seçilən yer, format, şrift onun məzmununa, əhəmiyyətinə uyğun olsun. Əgər münasibdirsə, qəzet səhifəsində nə qədər aydın görünəcək və asanlıqla oxunacaq? Həmin material təkcə bu səhifədə deyil, qonşu səhifədəki materiallarla nə qədər düzgün səslənəcək? Səhifədə belə yerləşdirilməsi onun əhəmiyyətini azaltmır ki? Bəlkə o, həddindən artıq qabarlıq verilir və başqa materialları kölkədə qoyur? Sərlövhə və mətn şrifti düzgünmü seçilib-mi? Qonşu metnlərin şriftləri ilə neçə səsleşir? Mətni neçə sütuna bölmək yaxşı olar? Sərlövhə hansı formada tərtib edilsə, gözel görünər? Əgər qəzet səhifəsində materialı yerləşdirərkən bu xüsusiyyətlər nəzərə alınmazsa, istənilən nəticə əldə edilməz, qəzet səhifəsinin "arxitekturası" pozular.

Məzmunla forma arasındaki qarşılıqlı əlaqə və vəhdətin pozulması, formanın məzmunla uyğun gəlməməsi qəzet tərtibində hökmən formalizmle nəticələnir. Qəzet tərtibinin solğunluğu kimi, onun qəlizliyi, yersiz mürəkkəbliyi və ya həddindən artıq təmtəraqlı olması da hər şeydən əvvəl məzmunla forma arasında vəhdətin pozulmasından irəli gelir.

Qəzet tərtibçisi (dizayner) hər dəfə çalışıb bu və ya digər materiala elə forma tapmalıdır ki, o, həmin materialın məzmununa uyğun gəlsin, onun daha yaxşı qavranılmasına və mənimənilməsinə kömək etsin. Qəzet və jurnal tərtibi dedikdə şriftlərin, illüstrasiyaların seçilməsi və tətbiq edilməsini, təzad, mütonasiblik, ahəng və başqa qanunlardan istifadə etmək əsasında materialların yerləşdirilməsi üsulları daxil olmaqla bədii-texniki tərtibat prosesini başa düşürük. Bu, qəzet forması yaradıcılığında yegane olmasa da, əsas prosesdir. Qəzet forması yaradan digər ünsürlər də vardır, onların məcmusu qəzətin məzmunu, cəmiyyətdəki rolu və vəzifələri ilə şərtlənən formanı - xüsusi fiziki konstruksiyasını təşkil edir. Bu konstruksiyanın ilkin ünsürləri qəzətin formatı, həcmi və sütunlarıdır. Onlar qəzet formasına görə dövri və qeyri-dövri mətbü nəşrlərin formasından fərqləndirir.

Qəzet formasının bu ilkin ünsürləri uzunsüren tarixi təkamülün nəticəsidir. Bu müddət ərzində həmin ünsürlər cəmiyyətin sosial-iqtisadi tələblərinin və poliqrafiya texnikasının inkişafının təsiri altında dəyişikliklərə məruz qalmışdır.

İlk qəzətlərin kitab formatı və kiçik həcmi görünür, onun naşır və oxucularının tələblərini ödəyib. Qəzet səhifəsinin bir sıra sütunlara ayrılmamasına ehtiyac olmayıb. Bu nəşrlərin forması uzun müddət texniki cəhətdən işlənib-hazırlanmış ənənəvi kitab formatına xas olmuşdur.

Qəzətin formatı və həcminin genişliyi, səhifələrin sütunlara ayrılması zərurətinə nisbətən informasiya axını canlananda, qəzet daha kütləvi və daha siyasi xarakter daşıyanda, daha çox müxtəlif məlumatlarla - rəsmi, əyləncəli və başqa xarakterli mətn və illüstrasiya materialları ilə doldurulmağa başlayanda meydana gəlmişdir. Qəzətin bütün forma ünsürlərinin məzmunu tabeliyi, məqsədə uyğunluq mülahizələri, səhifələrdən səmərəli istifadə amilləri qəzet forması yaratmağın bütün mərhələlərində mühüm rol oynayır.

Qəzətin ilk forma ünsürü tarixən əmələ gəlmış ölçü modelidir. Ölçü modeli də məzmunla əsaslanır. Lakin ölçü modeli də bu prosesdə passiv qalmır. Qəzətin xüsusiyyəti, məzmunu və vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq yaranan formatı və həcmi də onun tərtibine müəyyən ölçü formaları diktə edir.

Redaksiya katibliklərində işlədilən "səhifə rezin deyil ki" aforizmi belə bir adı həqiqəti ifadə edir ki, qəzətdə və ya onun ayrıca bir

hissəsində lazımi ölçüdən artıq material yerləşdirmək olmaz. Əgər ölçü modeli və ya qəzətin məzmununa daxil olan ayrıca materialın norması pozularsa, nəşrin qrafik tərtibi qüsurlu olar.

Qəzətin formatı həcmi və sütunları bütövlükdə onun formasını təşkil edir! Bu forma materialların məzmununa münasibətdə fəal rol oynayır. Bu fəallıq mətn və ya şəkillərin ölçü modelinin hansı səhifədə verilməsindən asılı olaraq artar və azala bilər. Səhifənin yuxarı hissəsi aşağı tərəfinə nisbətən oxucu baxışı ilə tez rastlaşırlar, onu tez cəlb edir. Tərtibçi bu xüsusiyyətə uyğun olaraq, materialları münasib şəkil-də yerləşdirir, önəmlilərini görkəmli yerdə verir və poliqrafik vasitələrlə cəlbediciliyini artırır.

Qəzət səhifəsində verilən məktub, məqalə, reportaj, korrespondensiya, müsahibə, xülasə, icmal, oçerk, sənədli-bədii illüstrasiya - şəkil, karikatura, sxem və s. nömrənin məzmununu eks etdirir. Onların hər biri özünəməxsus tərtibat tələb edir. Məsələn, müstəqil inkişaf yoluна qədəm qoymuş dövlət haqqında jurnalıstin yol qeydləri fotosəkili-müşayiət olundubu halda, belə bir dövlət haqqında məlumatı xəritə-sxemlə vermək olar. Bu isə həmin dövlətin digər dövlətlər sistemində coğrafi mövqeyini aydın göstərər.

Təcrübi baxımdan da burada hər şeyin mübahisəsiz olduğunu demək olmaz. Qəzətlərin birində müxtəlif tematik yüksək malik səhifə və şöbələrin şriftləri, qrafik tərtibi arasında fərqlər ciddi gözlənil-diyi halda, digərində materialların məzmununa, ədəbi formasına uyğun fərdi qrafik tərtibinə kifayət qədər əhəmiyyət verilir. Belə qəzətlərdə, məsələn, tənqidli korrespondensiya oynaq dekorativ çərçivəyə alındığı halda, ədəbiyyat səhifəsinə və ya lirika guşəsinə poliqrafik vasitələrin köməyi ilə son dərəcə qrafik ciddilik verilir. Fərdi tərtibata belə münasibət bir tərəfdən bu işi bacarmamaqdan, digər tərəfdən isə qəzətin xarici görkəminə etinəsizliyden, laqeydilikdən irəli gelir. Qəzətin məzmunu ilə forması arasında vəhdət olmalıdır. Bütün tərtibat ünsürləri məzmunun daha yaxşı açılmasına kömək etməlidir.

Qəzət formasını yaratmağın son mərhələsi onun poliqrafik icrasıdır. Mətbəədə ideya məhsulu maddiləşir, redaksiyanın əməyi əvvəlcə metal çap formasına, sonra isə çap olunub bükülmüş qəzətə cəvrilir. Tərtibat bu mərhələdə də qəzət formasının yaradılmasına fəal təsirini davam etdirir, nömrənin maketi dəqiqləşir və təkmilləşir, operativ və gecikdirilmiş materialların səhifələnməsi başa çatır və s. Burada isə başlıca rolu mürəttiblər, səhifələyicilər və çapçılar oynayır. Tərtibatın savadlı və mədəni həyata keçirilməsi redaksiya kollektivinin yaradıcı səyindən, texniki cəhətdən hazırlığından və sənətkarlığın-dan çox asılıdır.

Beləliklə, qəzetiñ məzmunu forma yaratmağın ölçü, qrafik və poliqrafik mərhələlərindən keçərək lazımi görkəm alır.

İñformasiya dərc olunarkən onun mənası hər hansı vasitə ilə, o cümlədən sərlövhələr, şəkilaltı sözlər vasitəsilə deyişdirilib təhrif oluna bilməz. Dərc edilmiş (efirə getmiş) informasiyalar, şayieler təsdiq olunmadıqda, həmin kütləvi informasiya vasitəsində bu barədə mütləq məlumat verilməlidir.

ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ

Dövri nəşrin tərtibi sahəsində illərdən bəri zəngin təcrübə top-lanmış, müxtəlif ənənələr yaranmışdır.

Bizcə, görkəmli tədqiqatçı Ş. Hüseynov N. Zərdabinin bir jurnalist kimi sosial məsuliyyətini ustalıqla izah etmişdir.

"Görkəmli jurnalist, alim, pedaqoq, maarifçi-demokrat Həsən bəy Zərdabinin adı xalqımızın maariflənməsi, mənəvi dirçəliş və fikir təkamülü ilə sıx bağlıdır... Xalqımızın maariflənməsi, onun cəhalət və mövhumat yuxusundan oyanması və mədəni inkişaf yoluna düşməsində Zərdabi son dərəcə böyük zehni zəhmət çəkmişdir".¹ H.Zərdabinin maarifçilik yolunda çəkdiyi zəhmətin sayı-hesabı yoxdur. Hələ Moskva universitetində oxuyarkən onun qarşısında açılan geniş perspektivdən, rahat və dinc həyatdan bilə-bilə imtina edərək Azərbaycan kəndlisinin savadının artmasına az da olsa kömək etmək məqsədilə kənd müəllimi olmaqdan çəkinmədi. Azərbaycanda ilk kitabxananın, xeyriyyə cəmiyyətinin, yeni məktəblər açılmasının təşəbbüskarı və təşkilatçısı oldu. Amma bütün bunlara belə onun maarifçilik işinin və bütövlükdə yaradıcılığının "şah əsəri - "Əkinçi" qəzeti oldu. Bəs "Əkinçi" hansı ideyalardan doğdu? Bu suala H. Zərdabi tədqiqatçılarından biri belə cavab verir: "...Həsən bəy Zərdabi maarifçiliyi real həyat müstəvisinə qaldırmışdı, onu real ictimai proseslərlə bağlayırdı. Bunun üçün də, o, daha təsirli ideya vasitələri, mütərəqqi ideyalar tribunası axtarırdı. Bu işdə o, məktəbi güclü vasitələrdən hesab edirdi. Artıq özü də müəllimlik fəaliyyəti ilə meşğul idi. Daha sonra H.Zərdabi "Xeyriyyə" cəmiyyətini yaratdı. Bu da ilk cücerti olaraq faydalı idi. Lakin bu da kifayət deyildi. O, mühüm bir vasitə kimi teatra əl atdı... Etiraf etməliyik ki, göstərdiyimiz bu vasitələr H.Zərdabinin aşib-dاشmaqdə olan maarifçilik ideyalarının, onun mövhumat və cəhalətə qarşı apardığı və aparmalı olacağı mübarizənin ağır yükünü öz üzərində daşıya bilmirdi... Belə bir şəraitdə H.Zərdabi öz ümidiñi çox güclü vasitə olan mətbuata, qəzetə bağladı".²

1. İ.Rüstəmov. Həsən bəy Zərdabi. Bakı, 1969, səh. 3-4.

2. İ.Rüstəmov. Zərdabi ırsinin şah əsəri: - "Əkinçi". "Əkinçi"dən "Həyat" məqalələr toplusu. Bakı, 2000, səh. 29-30.

"Əkinçi" qəzeti öz təcrübəsi ilə tarixdən "od götürməyə" çoxlu fakt verir. Azərbaycan mətbuatı bu mənada "Əkinçi" dayaqları üzərində durmuşdur. Bu dayaqların banisi özü elə o vaxt "Əkinçi"ni dünyanın önemli qəzetləri ilə müqayisə edərək yazırırdı: "Dünyada hər bir qəzeti beş, ya on adam inşa edir. Onu çap edən, hərflərini düzən, qələtlərini düzəldən başqa kəslər olur. Amma bu işlərin hamısını gərək mən özüm görüm... Pəs, bizə diqqət edənlər, bu qəzətin kəsirini görəndə gülməyin. Gülmək yeri deyil. Siz ağlayın ki, bizim müsəlmanların bircə qəzeti də basdırmağa adamı yoxdur".

H.Zərdabi bütün bu əzabları, əziyyətləri məhz jurnalist məsuliyyəti, cəmiyyət qarşısında jurnalistin öhdəliyi kimi qəbul edirdi

Sovet mətbuatının qarşısında duran vəzifələr mürəkkəbləşdikcə, oxucuların mətbuata tələbi artdıqca, poliqrafiya texnikası təkmilləşdikcə, jurnalistlərin, poliqrafçıların peşə hazırlığı yüksəldikcə, bu ənənələrin bir çoxu dəyişikliyə məruz qalır, müəyyən bir hissəsi isə aradan çıxır və yeniləri ilə əvəz edilir. Məsələn, vaxt ilə A2 formatlı qəzetlərdə bir qayda olaraq 3 kvadratlıq altı, 3 kvadratlıq yeddi sütundan, A3 formatlı qəzetlərdə 2 kvadratlıq beş sütundan istifadə edilərdi. İndi A2 formatlı qəzetlərdə əsasən 2 kvadratlıq səkkiz, A3 formatlı qəzetlərdə isə bir sıra hallarda 2 kvadratlıq altı standart sütundan istifadə olunur. Yaxud başqa bir misal. Altmışinci illərə kimi rayon qəzetlərinin mətnləri keçli 10 punkt olan korpusla yığılındı. Əhalinin ümumi bilik səviyyəsinin xeyli artması, daha münasib şrift dəstlərinin meydana gəlməsi nəticəsi olaraq rayon qəzetlərinin böyük əksəriyyəti mətnləri keçli 8 punkt olan yeni qəzet şrifti ilə yığılmağa başlandı. Mətnlərin korpus əvəzinə petitle yığılmasına keçmək qəzet səhifəsində xeyli yerə qənaət etmək imkanı verdi. Rayon qəzetinin 2 kvadratlıq bir sütununda 100 korpus sətri yerləşdiyi halda, 126 petit sətri vermək mümkünündür. Mətn şriftinin bu cür dəyişilməsi hesabına bir səhifədə 130 sətirlik, bir nömrədə 512 sətirlik yerə qənaət etmək olur. Bu, rayon qəzetinə əlavə bir səhifə yer qazanmaq imkanı verir.

Tərtibilərin təşəbbüskarlığı, yeni imkanlar axtarmaq səyləri bu prosesdə mühüm rol oynayır.

Bu sahədə aparılan axtarışların səmərəliliyinin ən yaxşı meyarı qəzet təcrübəsinin özüdür. Məhz təcrübə tərtibat üslubunun, səhifələmə formasının qəzet materiallarının məzmununu yaxşı açmağa nə qədər yararlı olub-olmadığını müəyyənləşdirməyə daha yaxşı əsas verir. Qəzet materiallarının məzmununun daha yaxşı qavranılmasına fəal kömək edən tərtibat formaları yaşamaq hüquq qazanır. Tərtibatın üfüqi forması, qəzet səhifələrində başlıca mətnlərin üfüqi istiqamətdə yerləşdirilməsi qaydası buna misal ola bilər.

Əlverişli forma məzmunun oxucu şüuruna çatdırılmasına xidmət etməli, onun qavranılmasını, başa düşülməsini asanlaşdırmalıdır.

Tərtibçi poliqrafik vasitələrdən səmərəli istifadə etməklə materialın cəlbediciliyini artırı bilər. Məzmuna uyğun gəlməyen yersiz bəzək-düzək isə oxucunu çasdırar, onun diqqətinin lazımı istiqamətə yönəlməsinə imkan verməz, məzmunu zəif olan materialı isə təmtəraqlı tərtibatla da işə vermək olmaz.

Beşinci dərs

QAZETİN SİMASI

Qəzətin siması məzmun və forma problemi ilə bağlıdır və bir sıra amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. Qəzətin siması onun ideya-siyasi platformasıdır, partiya mənsubiyətidir, onun oxucu dairəsi və fəaliyyət sahəsi ilə müəyyənləşən tipinin siyasi və sinfi təbiətinin qrafik ifadəsidir.

Müasir tərtibatı daha sadə, daha aydın və canlı təbliğ, təşviq və təşkil etmək tələbini qəzet materiallarının ədəbi cəhətdən işlənməsi ilə yanaşı, onların oxuculara daha əlverişli qrafik formada çatdırılmasını da aid etmək olar.

Mətbuatımızın prinsipi və funksiyası onun məzmunu və forması ilə həyata keçirilir. Dünyagörüşü səviyyəsi qəzətin siyasi siması ilə müxtəlif forma ünsürlərinin üzvi vəhdətində aşkarla çıxarılır. Hər qəzətin tipində bunu aydın müşahidə etmək olar. Qəzətin tipi ideya-siyasi cəhətlə birlikdə, tematik spesifikliyi və oxucu mühitini də təcəssüm etdirir.

Qəzeti konkret şəxsiyyət formalasdırır. Bu subyektiv cəhət son nəticədə qəzətin xarici fərdi görkəmini müəyyənləşdirir. Qəzət tərtibçisinin - dizaynerin savadı, bədii zövqü, peşə hazırlığı nə qədər yüksək olsa, onun hazırladığı maket də bir o qədər xoşagələn olar, nömrə məzmununun oxuculara daha yaxşı çatdırılmasına kömək edər. Qəzətin simasının zənginliyi redaksiyanın bütün yaradıcı kollektivini düşündürməlidir. Başqa cür də ola bilməz, çünki qəzət kollektiv əməyin məhsuludur. Məzmunun da, formannın kamilliyi redaksiyanın bütün işçilərinin birgə səyindən asılıdır.

Redaksiyada hazırlanan maket nə qədər ideal olsa da, tərtibatın bütün ünsürləri nə qədər ifadəli olsa da onların poliqrafik icrası uğurlu deyilsə, istənilən nəticə alınmaz. Beləliklə, son söz mətbəə işçilərinin olur. Ona görə də mürettiblərin, səhifələyicilərin, sinkoqrafcıların, çapçıların sənətkarlığı nə qədər yüksək olarsa, redaksiyanın niyyəti bir o qədər də müvəffəqiyyətlə həyata keçirilər.

Lakin qəzətin fərdi görkəminin tam formalasması üçün bu subyektiv amil kifayət deyil. Tərtibçinin niyyəti konkret poliqrafik vasitələrin - kağızin və boyagın köməyi ilə həyata keçirilir. Mətbəə imkanı bilavasitə qəzətin simasında özünü göstərir. Ofset üsulu ilə çap edilən qəzət digər çap növünün məhsulu olan qəzətlərdən çoxrəngliliyi, illüstrasiyanın aydınlığını, çapın dəqiqliyi ilə fərqlənir. Şrift kassalarının vəziyyəti, klişe hazırlamaq üsulu, kağızin, rəngin, çap maşını tipinin işi qəzət səhifəsində öz izini qoyur.

Redaksiya əməkdaşları və poliqrafcıların rəhbər tutduqları tərtibat prinsipləri qəzətin simasını müəyyənləşdirən mühüm obyekтив amillərdəndir. Bunlar da partiya-sovet jurnalistikasının başlıca prinsip və vəzifələrindən irəli gəlir. Qəzət materiallarının mövzusuna görə

qruplaşdırılması, sistemləşdirilməsi və nömrədə müəyyən guşelərdə və rubrikalarda verilmə qaydaları bu prinsiplərə əsaslanır.

Qəzətlərin hər birinin öz tərtibat üslubuna malik olması onun qrafik simasının kəskin fərqlənməsinə imkan verir. Bu xüsusiyyət tərtibatın bütün ünsürlərində sərlövhə, rubrika və başlıqların, guşelərin, səhifələrin, ayrı-ayrı materialların tərtibində, mətn və sərlövhə şriftlərindən istifadədə özünü aydın göstərməlidir.

Qəzətlərimizin tərtib prinsipləri redaksiya və mətbəənin malik olduğu imkanlara uyğun surətdə konkretləşdirilir.

Redaksiyanın quruluşu və burada işin təşkili də qəzətin simasına təsir göstərir. Poliqrafiya bazasının imkanları nəşrin xarici görkəminin formalaşmasını, materialların yerləşdirilməsini, müxtəlif texniki vasitələrdən, tərtibat qaydalarından istifadə olunmasını müəyyənləşdirir. Kiçik, yerli mətbəədə buraxılan rayon qəzətinin siması güclü poliqrafiya kombinatlarında buraxılan qəzətlərin simasından çox fərqlənir.

Qəzətin simasını müəyyənləşdirən komponentlərdən biri də müxtəlif qəzətlərin dil və üslub xüsusiyyətidir. Uşaq qəzətlərinin uşaq psixologiyasına uyğun olan dili və üslubu nisbətən yaşılı oxucular üçün nəzərdə tutulan qəzətlərin dil və üslubundan, "Azərbaycan gəncləri" qəzətinin emosional üslubu tikinti və inşaat terminlərindən daha çox istifadə edən "İnşaatçı" qəzətinin üslubundan asanlıqla fərqlənir.

Qəzətin xarici görkəmi onun səhifələrində illüstrasiya yerləşdirilməsinin xüsusiyyətləri ilə də müəyyənləşir. Hər bir qəzət illüstrasiyadan özünəməxsus şəkildə istifadə etməyə çalışır.

Beləliklə, qəzətin siması iki tərəfin vəhdətindən - bir tərəfdən, bütün qəzətlər üçün ümumi olan ünsürlərdən, digər tərəfdən, hər bir qəzətin özüne xas olan, onun simasını başqalarından fərqləndirən ünsürlərin vəhdətindən yaranır. Ona görə də "hər bir qəzətin öz siması olmalıdır" dedikdə hər şeydən əvvəl müəyyən bir qəzeti başqlarından fərqləndirən və yalnız ona xas olan xüsusiyyətləri nəzəro almaq lazımdır.

Adətən, oxucu müntəzəm nəzərdən keçirdiyi qəzetə, onun simasına bir növ alışır. Onun səhifəsində materialların, xüsusilə rubrika, guşə və bölmələrin daim yerini bilir, oxucusu olduğu qəzətin qrafik siması ona, necə deyərlər, daha doğma görünür. Buna görə də qəzətin simasında gözlənilməyən ciddi, özünü doğrultmayan dəyişiklik oxucuda etiraza səbəb olur. Qəzətin simasını təkmilləşdirmək də olar və lazımdır da.

Qəzətin simasını təkmilləşdirərkən oxucunu ona tədriclə alışdırmaq lazımdır. Bunsuz qəzətin qrafik simasını təkmilləşdirməyə gö-

sterilən cəhd istenilən nəticəni verməz. Əslində, qəzeti simasının, səhifələnməsinin, tərtibinin təkmilləşdirilməsinə redaksiya işinin təşkilinin yaxşılaşdırılmasından başlamaq gərəkdir.

Qəzetiñ tipi onun formatını diqtə edir. Adətən ciddi qəzətlərin oturaq oxucuları olur. Onlar qəzet oxumaq üçün mütləq münasib yer, münasib vaxt seçirlər. Deməli, belə oxucular üçün A2 format əlverişlidir.

Qəzetiñ tipi gənclərə ünvanlanırsa nəzərə almaq lazımdır: cavalar qəzeti avtobusda, metro qatarında, hətta eskalatorda oxuya bilərlər. Deməli, bu tip qəzet format etibarile həmin yerlərdə oxunmağa müvafiq olmalıdır: A3 format buna yaxşı şərait yaradır. Lakin bu formatda qəzet geniş analitik materiallar, göz oxşayan böyük illüstrasiya materialları dərc etməyəcək.

Bu qəzətlərin digər bir üstünlüyü odur ki, jurnalisti öz yazısında konkret olmağa, qısa yazımaq bacarmağa məcbur edir. Bu da müasir oxucu tələbindən doğan bir keyfiyyət kimi qiymətləndirilir.

Bir sıra Qərb ölkələrində A3 formatlı qəzet tipindən az fərqlənən bir format da çox dəbdədir. Bu formata tabloid adı verilmişdir. Fransada "tabloid" format tipi kimi qəbul olunduğu halda, İngiltərədə tabloid sarı mətbuat tipi kimi qəbul edilir. Hər iki halda kiçik format daha çox qışqıran, daha çox sensasiya doğuran və bəzən elə buna görə də qeyri-ciddi hesab olunan qəzet tipi kimi də qavranılır.

Qəzətlərin daha kiçik formatı - A4 tipi də mövcuddur. Bu qəzet tipi qəzetçilikdə az işlənir.

Tərtibatın qəzet tipindən asılılığı

Hər bir qəzetiñ xüsusiyyəti təkcə onun məzmununda deyil, həm də yalnız ona xas olan daxili və xarici formada özünü göstərir. Kütłəvi informasiya və təbliğat vasitələrinin səmərəliliyini artırmağın müasir tələbləri qarşıya sovet qəzətlərinin bu və ya digər tipinin tərtibi xüsusiyyətlərini şərtləndirən meyarları müəyyənləşdirməyi qoyub. Bu isə çox mühüm və çətin məsələ olub, xeyli tədqiqatçı qüvvəsi tələb edir.

Müxtəlif tipli qəzətlərin strukturunu və qrafikasını təhlil edərkən hər şeydən əvvəl qrafik tərtibata təsir edən tip formallaşdırın altı əlaməti var idi: inzibati-ərazi bölgüsünü, məqsəd və vəzifəsini, oxucu yaşı, milli dil xüsusiyyətini, nəşrin dövriliyini və çıxış vaxtını nəzərə almaq lazımdır.

İnzibati-ərazi əlamətlərinə görə qəzətlər ümumittifaq, respublika, diyar, vilayət, şəhər qəzətlərinə və çoxtirajlı qəzətlərə bölündürdü. Müasir elektron qəzətlərdə isə artıq heç bir ərazi məhdudiyyəti mövjud deyil.

Məqsəd və vəzifəsinə görə qəzetlərimiz içtimai, siyasi, partiya, müstəqil, ümumsiyasi, sahələrarası, sahə və ixtisaslaşdırılmış qəzetlərə ayrıılır. Sahələrarası qəzetlər sahə qəzetlərinə nisbətən daha böyükmiqyaslı məsələləri nəzərdən keçirirdi. Gənclər və uşaqlar üçün də qəzetlər buraxılırdı.

Milli dil xüsusiyyətlərinə görə qəzetlər milli, rus və xarici dillərdə buraxılır. Azərbaycan və rus dillərdə buraxılan qarışq nəşrlər də mövcud idi; məsələn: nazirlik və ali məktəb çoxtirajlı qəzetlərinin bir çoxunu buna misal göstərmək olardı.

A3 formatlı 4 səhifəlik çoxtirajlı qəzetlərin iki səhifəsi milli dildə, iki səhifəsi isə rus dilində buraxılırdı. Bu, həmin qəzetləri nəşr edən kollektivlərin milli tərkibi ilə əlaqədar idi. Dövrliyinə görə isə gündə, həftədə iki, üç dəfə buraxılan və həftədə bir dəfə çıxan kolxoz ve sovxoza çoxtirajlı qəzetləri vardi. Çıxma vaxtına görə səhər və axşam qəzetləri mövcud idi. Hər bir qəzet tipinin tərtibində tipformalaşdırın əlamətləri birlikdə nəzərə almaq lazım idi; məs.: "Xalq qəzeti" qəzətinin tərtibini nəzərdən keçirərək gündəlik səhər qəzəti kimi yanaşmaq lazımdır. Qəzetlərin müxtəlif tipinə xas olan qrafik əlamətlərdən beşini - ölçü, şrift, illüstrasiya və rəng xüsusiyyətlərini fərqləndirmək lazımdır. Biz bu və ya digər tipdən olan qəzətin tərtibi keyfiyyətini bu xüsusiyyət göstəriciləri baxımından düzgün müəyyənləşdirə bilərik.

Qəzətin tipini təşkil edən əlamətlər bir-biri ilə tam halda, vəhdətdə götürüldükdə səmərə verir. Buna görə də müəyyən tip qəzətin qrafik tərtibini təhlil etdikdə tipi yaranan əlamətləri nəzərə almaliyiq. Qəzət tərtibi sistemi ünsürlerinin təhlili nəşrin strukturunu və qrafikasını öyrənməyə imkan verir. Struktur əsas tematik blokların yerləşdirilməsi qaydasını və onların həcmini eks etdirir. Qəzət qrafikası şriftləri, illüstrasiyanı, rəng və digər komponentləri özündə birləşdirir, kağız vərəqi ilə bədii poliqrafik vasitələrin əlaqələndirilməsi sistemini eks etdirir. Struktur qəzətin daxili formasını səciyyələndirirsə, kompozisiya qrafik ünsürlerin vahid tam halında yerləşdirilməsi vəhdətini eks etdirir.

Müxtəlif tipdən olan qəzetlərin tərtibinin kompozisiya, format, şrift, illüstrasiya və rəng kimi beş xüsusiyyətini fərqləndirmək olar.

Qəzətin tipi özünü onun məzmununda, formasında aydın eks etdirir. Buna görə də qəzətin məzmun və formasının öyrənilməsi tipformalaşdırın əlamətlərin qəzət tərtibinə təsirini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Qəzətin tipformalaşdırın əlamətləri onun qrafik tərtibinə fəal təsir göstərir. Gənclər və uşaqlar üçün buraxılan qəzetlərə nəzər salmaq kifayətdir. Bu qəzetlərin oxucu auditoriyasının yaş xüsusiyyətlə-

ri onların tərtibatının daha dinamik və rəngarəng olmasını tələb edir. Bu da daha çox formatın dəyişməsində, rənglərin geniş istifadə olunmasında, bir sıra digər tərtibat xüsusiyyətlərinin kompozisiya cəhətdən daha cəsarətli həllində ifadə olunur.; məs.: gənclər və uşaqlar üçün buraxılan bir çox qəzetdə elə tərtibat üsullarından istifadə edilir ki, daha çox yaşlılar üçün nəzərdə tutulan qəzetlərin heç birində ona rast gəlmək mümkün deyil. Beləliklə, başlıq ünsürlərinin rəngarəng tərtibi və verilməsi gənclər və uşaqlar üçün buraxılan qəzetlərin tərtibinin tipoloji xüsusiyyətlərini ifadə edən vasitələrdən biri olmuşdur.

İnzibati-ərazi əlaməti qəzetlərində bir sıra struktur və ölçü fərqi müəyyənləşdirirdi. Tipformalaşdırın bu əlamət qəzet tərtibinin xarakterinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, ümumittifaq, respublika, diyar, vilayət, ümumiyyəti gənclər, şəhər (axşam) qəzetləri əsasən A2 formatında çıxırdı.

Rayon, şəhər qəzetləri, çoxtirajlı qəzetlər və gənclər qəzetlərinin əksəriyyəti, uşaq qəzetləri A3 formatında buraxılırdı, həddindən çox kiçikformatlı müxtəlif miqyasda ixtisaslaşdırılmış qəzetlər və bir sıra çoxtirajlı qəzetlər A4 formatında nəşr olunurdu.

Qəzətin milli dil xüsusiyyətləri əsərlərin xarakterində, nömrənin strukturunu və bir sıra kompozisiya üsulunu seçməkdə özünü göstərir.

Nəşrin dövrlüyü, formatı nömrənin və materialların həcmini, kompozisiya və illüstrasiyadan istifadəni müəyyənləşdirməyə imkan verir. Məsələn, həftəlik qəzetlərin böyük bir hissəsi çoxsəhifəli olur. Bu da öz növbəsində tematik rəngarəngliyə, daha çox şöba və guşələrdən istifadəyə, materialların orta ölçüsünü artırmağa kömək edir.

Qəzet tərtibinin tipoloji xüsusiyyətini aydınlaşdırmaq və əsaslaşdırmaq qəzetlərin tipinə görə şaxələnməsini dərinləşdirməyə, mətbu təbliğatın səmərəliliyini artırmağa kömək edir. Tipoloji xüsusiyyət hər bir qəzətin fərdi simasını müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Tematik sahifələr

Zaman keçidkə tematik bölmələr populyarlaşır və onların diapazonu genişlənir. Müasir tematik bölmələrin əksəriyyəti qarışq təklif edir:

- ✍ **Sosial və məişət haqqında məqalələr:** alıcılara tövsiyələr, müxtəlif təlimatlar, səhiyyənin son nailiyyətləri, sağlam həyat tərzi üzrə məsləhətlər, moda - ümumiyyətlə, oxucunun şəxsi həyatına dair qısa dərslik.
- ✍ **Əyləncə dünyasının xəbərləri:** musiqi yeniliklərinin, kino-filmərin, teatr tamaşalarının, kitab və sənət əsərlərinin xüla-

səsi (o cümlədən, hadisələrin təqvimini və televiziya programları). Kübar cəmiyyətin həyatından şayələr də həmişə aktual qalır.

✍ **Qida məhsulları və kulinariya:** reseptlər, düzgün qidalanmaya dair məsləhətlər, mətbəx üçün yeni məhsullar. Bütün bunlar çoxsaylı reklamlar və kuponlarla müşayiət olunur (*Əlavə 1*).

✍ **Komikslər, felyetonlar, bilməcələr, ulduz fah.**

Tematicik bölmələr, adətən, qəzetdə ən canlı və iddialı tərtibatla seçilir. Məhz burada dizaynerlər cəlbedici şriftlə, işiq və kölgələrlə, qeyri-adi təsvir və şəkillərlə işi təcrübədən keçirə bilirlər.

İdman səhifələri

İlk baxışdan televiziya idman haisələrini işıqlandırmaq üçün ən elverişli KİV-dir. Operativlikdə onunla bəhsə girmək çətindir. O, eyni və canlıdır. Bununla belə, bir çox idman həvəskarları qəzetə üstünlük verir. Səbəb nədir?

Yaxşı idman səhifəsi özündə gərgin anların şəkillərini, canlı reportajları, məharətlə seçilmiş başlıqları, derin analizi və idmançıların şəxsi həyatı haqqında məlumatları birləşdirir. Televiziya və radio xülasələrinin oyunu işıqlandırıldığı zaman siz qəzətin idman səhifəsinde heç bir başqa KİV-də olmayan məlumatları əldə edə bilərsiniz:

✍ **Statistika:** oyunların nəticələri, oyuncuların reytingi, oyunuğun idman tarixçəsi və s. Statistikaya, adətən, səhifədə ayrıca bir hissə ayrıılır (Qərb qəzetlərində ayrıca səhifə) və o, aqat adlanan kiçik şriftlə çap olunur.

✍ **Təqvim və proqramlar:** gələcək yarışlar, komandaların oyunlarının cədvəli, tele və radioverilişlər. Harada olur-olsun, azarkeşlər bu məlumatları təqdim edən qəzetlərdən asılıdırlar.

✍ **Səhnəarxası münasibətlər, şou-xəbərlər və şayılər:** reportajlar, ictimai rəy sorğuları, proqnozlar, analitik məqalələr və bioqrafik oçerkər.

İdman səhifələri də, tematik səhifələr də dizaynerə yaradıcılıq azadlığı verir və müxtəlif vasitələrlə oyunun həyəcanını qəzet səhifələrinə keçirməyi tələb edir (*Əlavə 2*).

Rəy sahifələri və köşə yazıları

Faktları şərhlərlə birgə vermək təhlükəlidir. Oxucu harada obyektiv faktların qurtardığını və jurnalının şəxsi mövqeyinin verildiyini başa düşməyə də biler. Bu səbəbdən hər bir qəzet özünün bir səhifəsini və ya müəyyən bir hissəsini məxsusi olaraq qeybot, böhtən, cəsarətsiz atmacalar və pafoslularla çorənləmə üçün saxlayır. Bu sə-

hifə "Redaksiya səhifəsi" adlanır və qəzet tarixində ən hörmət olunan ənənə hesab olunur.

Redaksiya səhifəsinin əsas tərkib hissələri, demək olar ki, universaldır:

- ✍ **Redaksiya karikaturası:** ictimai xadimləri və siyasi addımları təqnid edən şarj və ya karikaturalar;
- ✍ **Redaksiya sütunları:** adətən, anonim olan, hər hansı məsələ ilə bağlı redaksiyanın ümumi mövqeyini ifadə edən yazılar;
- ✍ **Şəxsi mövqə:** bəziləri qəzet əməkdaşları, bəziləri isə tanınmış yazıçı və ya icmalçılar tərəfindən yazılır və həmin adamın şəxsi mövqeyini ifadə edir;
- ✍ **Oxucu məktubları və**
- ✍ **Qəzet haqqında məlumat:** redaktorlar, abunə və s.

Tematicik və idman səhifələrində olduğu kimi, redaksiya səhifələri də stilləşdirilmiş başlıqlar, maraqlı təsvirlər və orijinal tərtibat üsulları ilə seçilir (*Əlavə 3*).

Xüsusi buraxılışlar və səhifələr

Redaksiya kollektivlərinin əksəriyyəti müəyyən dövr işlədikdən sonra özləri üçün standart rubrikalar toplusu tərtib edirlər: xəberlər, şərh, tematik nəşrlər, idman - bu da müəyyən iş standartlarını müəyyən edir. Amma bəzən öz forma və dizaynına görə həmişəki qəzətdən fərqlənən xüsusi buraxılışlar və ya səhifələr nəşr etmek imkanı yaranır:

- ✍ Aktual problemlərə dair **məqalələr blokları** (QiÇS, qaçqınlar, evsizlər, ekologiya, seçkilər və s.);
- ✍ **Xüsusi reportajlar:** son hadisələr, gözlənilən hadisə (Soçi - 2014 növbəti olimpiya oyunları barədə) və ya öten hadisə barədə (Qarabağ hadisələri haqqında xüsusi buraxılış);
- ✍ Xüsusi maraq dairəsinə aid **məqalələr toplusu:** adətən, dövri olaraq çap olunur və müəyyən auditoriyaya ünvanlanır (uşaqlar, yeniyetmələr, qadınlar, yaşlı adamlar, ovçular, fermerlər və s.) (*Əlavə 4*).

Qəzet redaktorları əhalinin müxtəlif təbəqələrinin maraq dairələrinin nə dərəcədə fərqləndiyini çoxdan anlamalıdır. Müxtəlif maraq dairələrini və yaş təbəqələrini əhatə edən jurnallara və kabel televiziyalarına (xarici ölkələrdə) nəzər salmaq kifayətdir. Buna görə də qəzet öz səhifələrində və əlavə buraxılışları vasitəsilə həmin yaş və maraq dairələrinin tələbatını ödəməklə özünü stabil auditoriya ilə təmin edə bilər. Misal üçün; ABŞ-ın bir ştatında əhali arasında keçirilən sorğunun nəticəsi olaraq, yerli qəzetlərdə vətəndaş

müharibəsini araşdırın tarixi səhifənin açılmasını göstərmək olar. Təbii ki, hər bir cəmiyyətin və məkanın öz xüsusiyyətləri var və onlara uyğun olaraq tematik səhifələr və əlavələrin əhatə etdiyi mövzular müəyyən edilməlidir.

ALTINCI dəRS
TƏRTİBATIN MİLLİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Müxtəlif ölkə xalqlarının mətbuat sahəsində milli cəhətləri, xüsusiyyətləri və tarixi ənənələri mövcuddur. Obyektiv su-rətdə mövcud olan bu milli cəhətləri, xüsusiyyətləri nəzərə almamaq olmaz. Dövri nəşrlərin milli xüsusiyyətləri qəzet tərtibinə təsir göstərir. Dövri mətbuatın milli xüsusiyyətləri marksizm-le-ninizm klassiklərinin qeyd etdikləri kimi, milli formada davam edir. Marks dövri mətbuatın məzmunu və formasını bu və ya digər xalqın tarixi inkişaf xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirmişdir.

Biz müxtəlif xalqların dövri mətbuatına nəzər salsaq, onların məz-munu kimi qrafik formasının da fərqli olduğunu və hər birinin özünəməx-susluğunu müşahidə edə bilərik. Bunu qəzetlərin tərtibində daha aydın görmək olar. Müxtəlif amillərin - ölkələrin iqtisadiyyatının və poliqrafiyasının inkişafı, xalqın mətbuatının meydana gəlməsi və yüksəlişi xüsusiyyətləri, onun sinfiliyi, partiyalılığı, xarakteri, oxucu auditoriyasının strukturu və toləbləri, qəzətin çıxarıldığı dilin, yazının, əlifbanın xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq dövri mətbuatın tərtibi xüsusiyyətləri də for-malaşmışdır. Bütün bunlar öz əksini qəzetlərin milli tərtibat ənənələrində tapır. Bu ənənələr əsasında müxtəlif ölkələrin milli tərtibat üslubu meydana gelir. Bu üslub müəyyən ölkədə çıxan bütün və ya əksər qəzetlərin uzun müddət davam edən tərtibatının əsas cəhətlərini müəyyən edir.

Milli mətbuatların tarixi təcrübəsi bunu aydın göstərir. Ölkəmizdə milli dildə çıxan qəzetlərin qrafik tərtibat üslubu buna parlaq nümunədir. Milli dildə buraxılan qəzetlərin özünəməxsus qrafik yazıları onların tərti-binə xüsusi qrafik kolorit verir. Pribaltika və Zaqqafqaziya respublikaları qəzetlərinin tərtibi bu baxımdan səciyyəvidir.

Yerli dillərdə çıxan qəzetlər poliqrafik vasitələrdən özünəməxsus şəkildə istifadə etməyə çalışırlar. Məsələn, bir qəzetdə milli ruhda olan ayırcı xətkəşlərdən, ornamentlərdən yaranan çərçivələr, bəzisində kursiv-lə yığılan böyük məqalələr, üçüncüsündə zövqlə verilən guşələr, dördüncü səhifədə milli koloritlə tərtib edilən zastavkalar, klişeləşmiş ru-brikalar görürük.

Əgər hər hansı bir ölkənin milli tərtibat üslubu o ölkənin çərçivəsi ilə məhdudlaşmışsa, başqa ölkələrin dövri mətbuatının tərtibinə təsir göstərisse, tərtibatın beynəlxalq milli məktəbinin yaranmasından söhbət açmaq olar. Məsələn, alman, fransız, ingilis, amerikan tərtibçilik məktəbləri, həmçinin, ərəb və heroqlif yazılarından istifadə edən ölkələrin qəzet tərtibçilik məktəbləri Avropa, Amerika və başqa qitələrin müxtəlif ölkə-lərinin qəzetlərinin tərtibinə müxtəlif dərəcədə təsir göstərmişdir.

O qədər də az əhəmiyyəti olmayan istiqamatlərdən biri də qəzet tərtibində qarşılıqlı təsir və zənginləşmədən ibarətdir. Sovet qəzetlərinin tərtibçilik məktəbi milli mətbuatımızın ən gözəl xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirməklə getdikcə daha da zənginləşir.

Azərbaycan qəzet tərtibi üslubunun təşəkkülü və inkişafı

Azərbaycanda qəzet tərtibi öz mənşeyini milli dövri metbuatımızın başlanğııcı hesab olunan "Əkinçi"¹dən götürür. Azərbaycan qəzet tərtibi üslubunun bir sıra xüsusiyyətləri öz əksini ilkin formada "Əkinçi" səhifələrində tapmışdır. Qəzetiñ məzmunu, məqsədi və vəzifələri onun qrafik tərtibinin əsası olmuşdur. Burada materialların məzmununa uyğun yerləşdirilməsinə, mühüm materialların ön plana çəkilməsinə, görkəmli yerde verilməsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Oxuların qəzet nömrəsinin məzmunundan asanlıqla baş çıxarmasına kömək etmək məqsədilə materialları mövzularına görə qruplaşdırıb müvafiq şöbələrdə - "Daxiliyyə", "Elm xəbərləri", "Əkin və ziraət xəbərləri", "Əfali-əhli-dəhat" - yerləşdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Zərdabi mövhumat və cəhalətin hökm sürdüyü bir şəraitdə qəzeti "qardaşlarını qəflət yuxusundan oyatmağın" ən təsirli vasitələrindən biri hesab edirdi. O yazırıdı: "Hər kəsi çağırıram, gəlmeyir, göstərirəm, görməyir, deyirəm, qanmayırlar.² Axırda gördüm ki, onları haraylayıb çağırmaqdan, onlara deməkdən başqa bir əlac yoxdur. Olmaz ki mənim sözümü eşidənlərdən heç bir qananı olmasın! Necə ki bir bulağın suyunun altına nə qədər bərk daş qoysan, bir neçə ildən sonra o su tökülməkdən o bərk daş mürur ilə əriyib deşilir, habelə söz də, ələlxüsus doğru söz mürur ilə qanmazın başını deşib onun beyninə əsər edər... Belədə qəzet çıxarmaqdan savayı bir qeyri-əlac yoxdur ki, kağızin üstünə yazılmış doğru sözlər qapı-pəncərələrdən o iman mənzillərinə çata bilsin, heç olmaz ki doğru söz yerdə qalsın. Hər ildə on qəzet oxuyandan birisi oxuduğunu qansa, onların qədəri ilbəil artar. Axırda o bənd ki suyun qabağını kəsmişdi və suyu axmağa qoymurdu, rəxnə tapar və su mürur ilə bəndi uçurub-aparar. Sonra düşmənin düşmənliyi, dostun dostluğunu və dost göstərən doğru yolun doğru olmadığını aşkar olar"; "...Qəzetiñ muradı xalqın gözünü açmaqdır"² ... qəzet dərviş kimi nağıl deyə bilməz, onun borcudur işlərin yaxşı və yamanlığını ayna kimi xalqa göstərsin, ta xalq özünün nikübədin-dən xəbərdar olub onun əlacının dalınca olsun". Hər bir vilayətin qəzeti gərek o vilayətin aynası olsun. Yəni o vilayətin sakinləri eylediyi işlər, onlara lazımlı olan şeylər, xülasə onların hər bir dərdi, xahişi o qəzət-də çap olunsun ki, o qəzətə baxan xalqı aynada görən kimi görsün" (15, 1875, №11).

Zərdabinin yaratdığı "Əkinçi" qəzeti məhz belə qəzet oldu. O, Azərbaycanın ictimai-siyasi, fəlsəfi, iqtisadi, elmi, bədii, pedaqoji və etik fikirlərinin canlı tribunasına çevrildi. O, savadsızlığın, cəhalətin hökm sürdüyü bir zamanda zülm səltənetində məşəl kimi parladı. O, öz oxucu-

1. Ə.Nəbili. Qəzet tərtibi və buraxılışı texnikasının əsasları. Bakı 1983-cü il

2. "Əkinçi" qəzeti № 7, 14 aprel 1876-ci il

ları ilə sadə, canlı, hamının başa düşəcəyi anlaşılıqlı bir dildə danışmağa başladı, xalqı qəzet oxumağa adət etməsinə, onun buraxılışı texnikasına bələd ola bilecək adamların - müreibətlərin, müsəhhilərin, səhifələyicilərin, çapçıların, müxbirlərin yetişməsinə çalışdı.

Zərdabi "Əkinçi" qəzetini təşkil edərkən, şübhəsiz, o dövrə rus və ərəb əlifbaları ilə çıxan qəzetlərin tərtibi və buraxılışı texnikası sahəsində əldə edilən təcrübədən bəhrələnmişdir. Lakin Zərdabi qədim və zengin keçmişə malik doğma xalqının mədəniyyəti tarixində böyük bir işin başlanğıcını qoymaqda olduğunu yaxşı başa düşdüyü üçün qəzeti müasiri olduğu digər xalqların qəzetlərinə oxşatmağa çalışmamış, məzmununa, ifade formasına, qrafik tərtibinə görə bitkin simaya malik bir qəzet yaratmışdır. Həm də Zərdabi dövrünün, xalqının inkişaf səviyyəsinin bir sıra xüsusiyyətlərini nəzərə almışdır.

"Əkinçi"nin məzmunu kimi qrafik forması da sadə, aydın və anlaşılıq idi. Qəzeti formatı müasir A3 formatına yaxındır. Qəzeti Zərdabının arzu etdiyi kimi xalqının aynasına çevrildi, onun ehtiyac və tələblərində özünəməxsus tərzdə sadə bir dildə söhbət açdı, dövrün, zamanın canlı salnaməsi oldu.

"Əkinçi" yarandığı gündən özünəməxsus simaya malik olmuş, Azərbaycan qəzeti tərtibat xüsusiyyətlərini ibtidai formada özündə cəmləşdirmişdir. Bu xüsusiyyətlər sonrakı dövrlərdə meydana gələn qəzetlərin - "Təkamül", "Dəvət-qoç", "Yoldaş", "Bayraq-ədalət", "Hümmət", "Hürriyyət", "Haqq", "Füqəra sədasi", "Zəhmət sədasi", "Gənc işçi", "Azərbaycan füqərəsi" və başqa qəzetlərin təcrübəsində yaradıcılıqla daha da inkişaf etdirilmişdir.

Bu qəzetlər də "Əkinçi" kimi ərəb əlifbasi ilə yiğilirdi. Başqa hissələri səhifənin yuxarısını tuturdu. Adlar birinci səhifənin yuxarısını tuturdu. Adlar birinci səhifənin üstündə, başlıca olaraq mərkəzdə, sağ və sol tərəfində isə başlıq hissəyə daxil olan ünsürlər yerləşdirilirdi. Qəzeti adı az-az hallarda birinci səhifənin yuxarıdan sağ tərəfində verilirdi, ondan solda isə kolontitul, təqvim məlumatı, dövriyyi, qiyməti və s. göstərilirdi. Materiallar səhifədə əlifba oxunuşuna uyğun sağdan-sola şaquli istiqamətdə düzülürdü. Səhifə, əsasən, üç, dörd, beş, altı standart sütuna ayrılmışdır. Qəzetdə verilən elanlar isə onların məqsədine müvafiq olurdu.

Rus qrafikası əsasında çıxan bolşevik qəzetlərinin - "Bakinskiy rabociy", "Priziv", "Ryadovoy", "Bakinskiy proletariy", "Naşa jizn", "Nabat", "Molodoy raboçiy", "Molot", "Proletariy", "Raboçiy put", "Qolos truda", "Bednota", "Raboçaya molodyoj", "Raboçaya pravda", "Noviy mir" qəzetlərinin tərtibində Peterburqda və Moskvada çıxan bolşevik qəzetlərinin tərtibat xüsusiyyətlərinin təsiri hiss olunurdu. Bu qəzetlər Azərbaycan dilində çıxan qəzetlərdən ilk növbədə yiğildiği rus şriftləri ilə, materialların səhifədə əlifbanın oxunuşuna uyğun soldan-sağda düzülüşü

ilə, başlıq hissə ünsürlərinin, çıxış məlumatlarının tərtibi ilə kəskin surətdə fərqlənirdi.¹

Ümumi cəhət o idi ki, burada da qrafik tərtibat inqilabi mətbuatın qarşısında duran vəzifələrə uyğun olurdu. Hər bir material mənasına, məzmununa, ideya-siyasi əhəmiyyətinə görə səhifədə münasib yerdə verildi. Tərtibat qəzet nömrəsi məzmununun oxucular tərəfindən asanlıqla qəvrənilmasına kömək edirdi.

Azərbaycanda çıxan burjua qəzetlərinin tərtibati müxtəlif istismarçı siniflərin, sosial qrupların mənafeyini müdafiə edən vəzifələrə tabe edildi. Bu baxımdan "Həyat", "İqbəl", "Açıq söz" və digər qəzetlərə nəzər salmaq kifayətdir. Həmin qəzetlər öz məfkurəsinə və vəzifələrinə müvafiq tərtib olunurdu. Bu qəzetlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də öz səhifələrində elan və reklamlara geniş yer verməsi idi. Məsələn, "İqbəl" birinci və dördüncü səhifələrini müxtəlif xarakterli reklam və elanlarla doldururdu, onları fərqləndirmək üçün müxtəlif poliqrafik vasitələrdən - xotkeşlərdən, ornamentlərdən, bəzək işarələrindən, illüstrasiyalardan geniş istifadə edirdi.

Nömrənin qalan səhifələrində isə qəzetiñ məsləkinə, məfkurəsinə uyğun gələn materiallar yerləşdirilirdi. Bu meyli keçən əsrin sonunda "Ziya", "Ziyayı-qafqaziyə" qəzətlərində aydın müşahidə edirik. Bu qəzətlərin də birinci səhifəsinin ən görkəmli yerində elanlar verilirdi. Bəzən bu elanların mətnləri rus dilində olurdu.

Azərbaycan qəzetlərinin qrafik tərtibi üslubunun yaranması, təkmilləşməsi və inkişafında əlifbamızın dəyişdirilməsi də dərin iz buraxmışdır. Əsasən, "Yeni yol" qəzeti istisna edilməklə, Azərbaycan qəzetləri 1929-cu ilin yanvarına kimi ərəb əlifbası ilə çıxırdısa, sonra, 1940-ci ilə kimi latin qrafikası əsasında düzəldilmiş yeni əlifba ilə, həmin ildən etibarən isə rus qrafikasına əsasən hazırlanmış təzə əlifba ilə çıxmaga başlamışdır, 1993-cü ildən isə yenidən latin qrafikası tətbiq olunmağa başlanılmışdır. Beləliklə, Azərbaycan qəzeti öz inkişafı tarixində əlifba dəyişikliyi ilə əlaqədar olaraq yığım şriftlərinə görə bir-birindən köklü fərqlənən dörd mərhələ keçmişdir.

Azərbaycan qəzetlərinin qrafik tərtibi son illərdə xeyli təkmilləşmiş, keyfiyyətcə yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Poliqrafiyanın qüdrətli inkişafı, yüksəkxitəslə jurnalistlər və poliqrafçılar nəslinin hazırlanması qəzet tərtibçiliyi mədəniyyətinin keyfiyyətcə yeni seviyyəye qaldırılmasına, hər bir qəzetiñ özünəməxsus qrafik simasının qorunub-saxlanılmasına, yaradıcı surətdə inkişaf etdirilməsinə, həm məzmununa, həm də qrafik formasına görə bir-birindən fərqlənən, hər birinin özünəməxsus siması olan geniş qəzet şəbəkəsi meydana gəlməsinə əlverişli şərait yaradıb.

1. Ə.Nəbili. Qəzet tərtibi və buraxılışı texnikasının əsasları. Bakı 1983-cü il

**Yeddiinci dərs
QAZETİN MODELİ.
MAKET
VƏ ONDAN İSTİFADƏ**

Qəzətin simasında bütün komponentlər öz təcəssümünü qəzətin modelində tapır. Qəzətin modeli onun kompozisiyasının qrafik sxemini göstərir, qəzətin əsas tematikasını, daimi strukturunu, materialların daxili quruluşunu və nəşrin bütün məzmun komponentlərinin qrafik ifadə üsullarını əks etdirir, qəzətin bütün əlamət və xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirir.

Qəzətin model ünsürlərindən biri onun kompozisiyasının, nömrənin və səhifələrdən hər birinin quruluşunun səciyyələndirilməsidir. Kompozisiya nömrənin strukturunu, qəzətin əsas rubrika, şöbə və bölməsinin səhifələr üzrə yerləşdirilməsini müəyyənləşdirir. O, nömrə materiallarının tam vəhdətini təmin edir, özündən əvvəl və sonrakı buraxılışla əlaqəsini, daha doğrusu, komplektdə yerini müəyyənləşdirir. Nömrənin kompozisiyası onun səhifələnməsi ilə bağlıdır. Səhifələnmə qəzət tərtibinin mühüm hissəsidir, nömrənin buraxılışına hazırlığın son mərhəlesidir.

Nömrənin kompozisiyası səhifələnmənin xüsusiyyətlərini xeyli dərəcədə müəyyənləşdirir. Qəzət kompozisiyası səhifələnmə vasitəsilə həqiqətə çevrilir.

Kompozisiyanın tərtibat əlamətlərinin sabitliyi qəzətin kompozisiya-qrafik modelini yaratmağa əsas verir ki, bu da məzmunla formanın daha tipik xüsusiyyətlərini, qəzətin başlıca tematikasını, onun strukturunu, materialların təşkili və verilməsi formasını və qəzətin bütün məzmun ünsürlərinin ifadə üsullarını özündə cəmləşdirir.

Görünür, qəzətin hər bir tipinin modelini yaratmaq lazımdır. Ayrı-ayrı qəzətlərin məzmununun dinamikasını nəzərə almaqla bu modelin müxtəlif variantlarını hazırlanmaq da mümkündür.

Bu modelin əsas cəhətləri bizim aparıcı qəzətlərimizdə öyrənilir. Burada nömrənin kompozisiyası səhifə principinə tabe edilir. Səhifədə hər bölmə və rubrikanın daimi yeri olur. Bir sıra hallarda isə daimi həcmi olur, qəzətində səhifələnmə modeli, sərlövhələrin yerləşdirilme üsulları, illüstrasiya tərtibinin xarakteri və s. dəqiq müəyyənləşdirilmişdir.

Redaksiya təcrübəsində əməkdaşlar üçün hazırlanmış xüsusi yaddaşı da bir növ özünəməxsus modeldir. Bir qayda olaraq orada rubrikalar sayılır, redaksiya işinin təşkili, səhifələnmə və tərtibat üzrə həmin qəzətə tətbiq oluna biləcək ümumi qaydalar şərh olunur. "Zaman" qəzətinin əməkdaşları üçün hazırlanmış yaddaşda orijinal, qrafika, səhifə, buraxılış cədvəli, şrift nümunələri, format və tərtibatın digər ünsürləri qeyd olunur. Şrift nümunələrinin altında onların vəzifələri də göstərilir: açıq, yeni qəzət petiti şriftləri mühüm rəsmi materialların yığılması üçündür, açıq petit, erbar şriftləri 150-200 sətir həcmində olan baş məqalə, reportaj və korrespondensiyaları yığmaq üçündür və

s. Başqa redaksiyalarda şrift cədvəlləri ilə yanaşı, kompozisiya və səhifələnmə baxımından daha tipik, münasib maket və səhifə nümunələri olur.

"Unita"nın Roma nəşrinin tipik quruluşu buna misal ola bilər. Birinci səhifədə baş məqalə və nömrənin başlıca məqaləsinin əvvəli verilir. Həmin məqalənin mabədi isə sonuncu, yəni on ikinci səhifədə gedir. İkinci səhifədə isə "Hadisələr və şərhlər", "İqtisadiyyat və əmək", "Xronika", "Məqalələr və röylər", "Roma", "Tamaşa", "İdmən", "Dünya hadisələri" və başqa rubrikalar verilir. Reklamlar bir qayda olaraq, "Unita"da 2-3 səhifədə qruplaşdırılır, redaksiya materiallarının yerine doldurulmur.

Qəzetlərdə reklam bolluğu, onların, az qala, bütün səhifələrə nüfuz etməsi lazımlı olan materialları axtarış tapmağı xeyli çətinləşdirir.¹

Qəzet redaksiyalarında qəzet modeli sahəsində praktik və nəzəri axtarışlar böyük maraq doğurur. ABŞ-da jurnalistikada elmi metodlar probleminin həyata keçirilməsi ilə ciddi məşğul olurlar. "Qəzet konsepsiyası", "Qəzetlərin təmayülü" və başqa məsələlərin öyrənilməsi buna misal ola bilər. Bolqar alimi, mətbuat tədqiqatçısı Dmitri Georgiyev mətbuat nəzəriyyəsinə "qəzətin qrafik konsepsi-yası" məfhumunu daxil etmişdir. Özünün "Qəzətin arxitekturası" kitabında o, bu anlayışın qanuna uyğunluğunu nəzəri cəhətdən əsaslandırmış, "Rabotniçeskoye delo" qəzeti qrafik konsepsiyasının ətraflı təsvirində konkretləşdirmişdir. Qəzətin tematik strukturu, daha doğrusu, başlıca materialların və rubrikaların səhifələr üzrə bölüşdürülməsi, heftənin müxtəlif günlərində səhifənin kompozisiyası, xüsusi səhifənin quruluş prinsipi, qəzətin daimi qrafik ünsürləri, rubrikaların, sərlövhələrin şriftlərinə görə tərtibi, illüstrasiyaların yerləşdirilməsi qaydası və s. qəzətin qrafik konsepsiyasına daxildir.

Qəzətin modeli bədii-texniki tərtibat səviyyəsini yüksəltməlidir. Onun bütün qrafikası əvvəlcədən düşünülmüş və qəzet səhifəsi spesifikasiyini nəzərə almaqla tətbiq edilən estetik tələblərə əsaslanır.

Qəzətin ölçü unsurları

Hər bir qəzətin dəqiq müəyyənləşdirilmiş ölçü ünsürləri vardır. Qəzet tərkibində ölçü ünsürlərini bilməyin əhəmiyyəti böyükdür. Səhifənin, onun çap formatı sütunlarının miqdarı, ölçüsü, sütun-lararası boşluqlar və çap kənarları qəzətin ölçü ünsürləri hesab olunur.

Qəzətin formatı əsas ölçü ünsüründür. Qəzet nömrəsinin mətn, illüstrasiya materiallarının miqdarı və həcmi, yerləşdirilməsi, tərtribi məhz onun formatından asılıdır. Səhifədə mətn sütunlarının miqdalarını, ölçüsünü, sərlövhə və rubrikalarını, onların yerini, şriftlərinin keqlini,

1. Ə.Nəbili. Qəzet tərtibi və buraxılışı texnikasının əsasları. Bakı 1983-cü il

tərtibat üslubunu müəyyənləşdirərək məhz formatdan çıxış edirik. Nəhayət, qəzətin oxu üçün münasibliyi, əlverişliliyi və istehsal texnologiyası da müəyyən mənada onun formatından asılıdır. Format qəzətin tipi ilə müəyyənləşdirilir. Qəzet məhz format vasitəsilə digər qrafik ünsürlərə təsir göstərir.

Qəzet nəşrinin standart kağız formatı dövlət standartı ilə müəyyənləşdirilir. Tirajı çox böyük olan qəzətləri rulon kağızlarla rotasiya машınları vasitəsilə çap edirlər. Rulon kağızların eni 420, 594, 840, 1260, 1480, 1680 mm olur (8,60). Bunlardan ən geniş tətbiq edilən 840 mm formatında olan kağız lentdir. Tirajı çox böyük qəzətləri yüksək məhsuldarlıqla malik rotasiya aqreqatlarında çap etmək üçün yəni 1680 mm olan kağız lentlərdən istifadə edirlər.

Tirajı nisbətən az, bir neçə min nüsxə olan qəzətləri yasti çap maşını vasitəsilə vərəqformatlı kağızlarla çap edirlər. Kağız vərəqi belə işaret olunur: əvvəlcə kağızin az tərefi, yəni yeni, sonra isə çox tərefi, yəni hündürlüyü göstərilir: 594x840 mm, 420x594 (8,60).

Kağız istehlakı formatı üç sıraya ayrılır. Birinci sıra "A", ikinci sıra "B", üçüncü sıra "S" ilə işaret olunur. Bunlardan "A" sırası əsasdır. Burada birincilik AO formatınınndır: 841x1189 mm; sonra A1 formatı: 594x841 mm; A2 formatı: 420x594 mm; A3 formatı: 297x420 mm; A4 formatı: 210x297 mm.

Hazırda kağızların bu istehlak formatlarının üçündən (A2, A3, A4) qəzet istehsalında istifadə olunur. Qəzətlərimizin standart formatı da dövlət standartına əsasən buna uyğun müəyyənləşdirilib:

A2 – 420x594 mm

A3 – 297x420 mm

A4 – 210x297 mm

Bu ölçülərin birinin digərinə tam bölünən olması xüsusiyyəti müəyyən bir qəzet səhifəsinin formatını asanlıqla dəyişməklə, qəzet nömrəsini planlaşdırmaqdə, müxtəlif qəzet bölmələrini, guşələrini, tematik və qoşa səhifələri tərtib etməkdə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Dünya qəzetçilik təcrübəsində geniş tətbiq olunan beş formatı fərqləndirmək olar:

1. Böyük və ya beynəlxalq format: təxminən, 594x420 mm

2. Reyn formatı: 365x510 mm

3. Orta Avropa formatı: 315x470 mm

4. Kiçik və ya tabloid formatı: 297x420 mm

5. Ən kiçik format: 210x297 mm

Bizdə bunların yalnız üçündən böyük, kiçik və ən kiçik formatlardan istifadə edilir. Həm də bu formatlar bir-birinə tam bölünəndir; məs.: A2 formatlı bir qəzet səhifəsinin sahəsi A3 formatlı iki qəzet, A4 formatlı dörd qəzet səhifəsinə bərabərdir. Qəzet formatlarının bu cür

qəti standartlaşdırılması təkcə kağız fabriklerinin və poliqrafiya maşın-qayırama müəssisələrinin deyil, həm də qəzet mətbəələrinin özünün fəaliyyətinin səmərəli təşkilinə imkan verir.

Bizdə qəzətin tipoloji xüsusiyyəti onun formatını seçməyi şərtləndirir. Belə ki, respublika, diyar və vilayət ümumsiyasi qəzətləri, həmçinin, gənclər, şəhər qəzətlərinin bir hissəsi, bəzi siyasi qəzətləri A2 formatında çıxır. Rayon, şəhər və çoxtirajlı qəzətlər, gənclər və uşaq qəzətlərinin bir hissəsi kiçik, A3 formatında nəşr olunur. Müxtəlif miqyasda ixtisaslaşdırılmış sahə və bəzi çoxtirajlı qəzətlər ən kiçik formatlardan istifadə edir.

Bir sıra gündəlik olmayan nəşrlər qeyri-standart qəzət formasında deyil, jurnal formatında çıxır. Xarici mətbuatın xülasəsindən ibarət həftəlik "Za rubejom" qəzeti buna misaldır. O, standart jurnal formatında (265x342 mm) çap olunur. Dövlət standartı (9254-66) formatından 2 mm dairəsində konara çıxməq imkanı verir. Tartu şəhər qəzeti "Elazi" qeyri-standart formatda (409x550 mm) buraxılır. Şübəsiz, burada milli ənənənin müəyyən təsiri özünü göstərir.

Bu və ya digər nəşrin formatını seçkən onun mətn və illüstrasiyanı görmə qavrayışı üçün optimal şərait yaratmasının, istifadə üçün nəşrin maksimum rahatlığının, bütün müfəssəl xüsusiyyətlərinin ahəngdar nisbətinə nail olması nəzərə almaq lazımdır. Burada poliqrafiya istehsalının şəraitini və imkanlarını, mövcud ənənələrini yada salmaq gərəkdir. Qəzətin tipi, xarakteri və vəzifəsi onun üçün format seçilməsində mühüm rol oynayır.

Qəzət səhifəsinin çap formatı. Qəzət səhifəsinin çap forması səhifənin ölçüsündən asılıdır. Qəzət materiallarının səhifələnmiş surəti qəzət səhifəsinin çap formatıdır. O həmişə qəzət səhifəsindən kiçik olur. Çünkü onun yuxarı, aşağı, sol və sağ kənarlarındakı boşluqlar da qəzət səhifəsinə daxildir. Çap formatı səhifənin orta hesabla 45 hissəsini tutur.

Qəzətin həcmi təkcə formatı ilə deyil, eyni zamanda, səhifələrin miqdari ilə müəyyən edilir. O nə qədər çox olarsa, təbiidir ki, nömrədə daha çox material vermək olar. Mətn materiallarının və illüstrasiyanın yerləşdirilməsi də səhifələrin miqdardından asılıdır; məs.: 2 səhifəliyə nisbətən 4 səhifəlik qəzətdə əsas bölmələrin yerləşdirilməsi bir-birindən fərqlidir. Səhifələrin miqdarı orada dərc ediləcək materialların həcmini də müəyyənləşdirir. A3 formatında çıxan 2 səhifəlik qəzətdə materialların əksəriyyəti öz həcmində görə o qədər də böyük olmur. Əks halda, oxucuları maraqlandıran müxtəlif mövzuları işıqlandırmaq olmaz. Burada 150-200 sətirlik bir və ya iki material vermək kifayətdir. Eyni formatda olan 4 səhifəlik, tirajı çox olan qəzətlərdə bu cür 4-5 material vermək mümkündür.

Qəzətin formatı və səhifələrin sayı onda veriləcək şəkillərin miqdərini, həcmini, xarakterini müəyyənləşdirir; məs.: səhifəsi az olan kiçikformatlı qəzetlərdə şəkil də az verilir. Əsas yer mətn üçün ayrıılır, şəkillərin mürəkkəb növləri tərtib olunmur.

Nömrədəki səhifələrin sayı onun tipindən asılıdır. A2, A3 formatında çıxan qəzetlərin böyük eksəriyyəti əsasən 4 səhifəlikdir. A2 formatlı ümumisiyi qəzetlər içərisində 6 səhifə olanları da var. Bütün respublika, diyar, vilayət kütüvə-siyasi və sahə qəzetlərinin eksəriyyəti, bütün gənclər, uşaq, axşam, rayon və şəhər qəzetləri, çoxtirajlı qəzetlərin bir hissəsi 4 səhifəlik çıxır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qəzet nömrəsinin tirajı üçün sərf ediləcək kağızın miqdarı bu zaman dəyişməz qalır.

Maketləşdirmə

Maket qəzet səhifəsinin kağız üzərində ilkin variatıdır. Redaksiyada maketdən istifadə edilməsi redaksiya kollektivinin işini asanlaşdırmaqla yanaşı, iş prosesini əsaslı dərəcədə sürətləndirir.

Tamformatlı qəzet üçün adətən 6 sütündən ibarət standart maketdən istifadə olunur (*Əlavə 5*). Əksər informativ qəzetlər 6 sütündən ibarət olur, tabloidlər üçün isə standart, adətən, 5 sütun götürülür.

Maket nədən ibarətdir

- Sol tərəfdəki rəqəmlər səhifənin yuxarısından santimetr bölgüsünü ifadə edir. Gördüyüümüz kimi, səhifənin hündürlüyü 54 sm-dir.
- Sağ tərəfdəki rəqəmlər səhifənin aşağıından başlayan santimetr bölgüsünü göstərir və reklamların yerləşdirilməsi üçün istifadə olunur.
- Şəhərin xətlər sütunlarının sayını bildirir; məsələn: 6 sütunluq şəkil bütün səhifə enində olardı.
- Hər bir üfüqi xətt 2 sm hündürlüyü bildirir. Yəni 2 sm hündürlükdə mətn sütunu bu blokların birini tutur.

Dizaynerə, redaktora məqalələri necə yerləşdirmək istədiyinizi, şəklin yerini, başlıqların ölçüsünü necə başa salarsınız. Sadəcə bir maket çəkmək kifayətdir.

Yəqin ki, kompüterdən istifadə edərək və çox dizaynerlər kimi, monitorun arxasında oturub, heç bir konkret fikir olmadan saysız səhifə variantlarını bir-birinin ardınca sıraqlanmışa keçirməyə üstünlük verirsiniz. Bu, boş-boşuna itirilmiş vaxtdır. Tərtibata başlamazdan əvvəl səhifənin etrafı diaqramını - maketi - yaratsanız, əməyiniz daha çox məhsuldalar olacaq.

Maket, adətən, əsl səhifənin ölçüsünün yarısı qədər olur və bütün proporsiyaların gözlənilməsi vacibdir (məsələn, maketdə ensiz,

şəquli şəkilə yer ayırmısınızsa, səhifədə o, kvadrat olmamalıdır). Daha dəqiq olması üçün tərtibatçılar bəzən həqiqiölçülü maketlərdən də istifadə edirlər.

Maket çəkilməsində dəqiq müəyyənləşdirilmiş qanunauyğunluqlar yoxdur. Məqalə, onun üçün ayrılmış sahəyə heç də həmişə yerləşmir. Maketi dəqiqliyi ilə çəkdiyinizə nə qədər əmin olsanız da, tərtibat prosesində hər zaman problemlər yaranır.

Amma bundan çox da narahat olmayın. Uyğunlaşdırma zamanı şəkillərin ölçüsünü dəyişmək, çıxarış vermek, başlığın ölçüsünü dəyişmək, abzaslar arasında boşluğu dəyişmək kimi üsullardan istifadə etmək mümkündür. Və ya (ən pis variantda) yenidən başlamaq.

Maket tərtibatının NÜMUNƏSİ

Tərtibati bitmiş bir məqalə götürək və ondan maket düzəldək, yəni bütün əməliyyatları əks ardıcılıqla edək. Bu yolla siz, maketin müxtəlif hissələrinin necə uyğunlaşdığını və hazır səhifədə necə göründüyünü izləyə bilərsiniz.

1. Bütün elementlərin ölçülərini müəyyənləşdirin:

- ✍ Mətn hər birinin eni 13 sisero olan iki sütunda verilib. Bu ölçü kifayot qədər standart hesab olunur. Hər sütunun uzunluğu 6,2 sm-dir. Məqalənin uzunluğu isə 12,4 sm.
- ✍ Başlıq yuxarı çıxıxtından aşağıya qədər məsafə ilə ölçülür. Bunu ölçüsü, təxminən, 24 punktdur. Başlıq arasında kiçik boşluq olan ikilik sətirdən ibarətdir. Yəni başlığın ölçüsü, təxminən, 48 punktdur (4 sisero).
- ✍ Şəkil ölçüsü, adətən, sisero və sütun sayı ilə ölçülür. Bu şəkil iki sütun enində və 18 sisero (7,6 sm) hündürlüyündədir (2x18).
- ✍ Şəkilaltı sözün altındakı boşluğa fikir verin. Şəkilaltı sözün aşağı sərhəddindən başlığın yuxarı sərhədinədək təxminən, 2 sm, yəni 5 siserodur.

Hər bir maketdə vacib olanlar

Hər bir qəzetiñ özünün maket çəkilməsi sistemi var. Məsələn, bəziləri şəkin ölçülərini sisero, digərləri isə sm-lə ölçürər. Bir çox qəzetiñdə dizayn elementlərini fərqləndirmək üçün müxtəlif rənglərdən istifadə olunur. Bununla belə, bəzi şərti işarələrin maketdə olması, onun başa düşülməsi və asan oxuna bilməsi üçün zəruridir:

- ✍ rubrika və ya səhifə başlığı;
- ✍ dəqiqliçülü element;
- ✍ dəqiq işarələnmiş bloklar və sərhədlər;
- ✍ təsvirlərin (şəkil, cədvəl, xəritə) dəqiq ölçüləri və adı. Ehtiyac

- olduqda kəsilməsi və ya kollajı haqqında məlumatla birgə;
- şəkilaltı sözlər və şəkil müəllifinin adı;
- mətnin adı (dairəyə alınır) və sütunun eni (standart deyilsə);
- mətnin istiqamətini göstərmək üçün oxlar və ya xətlər;
- xüsusi qeydlər (məsləhətlər, materialın gecikməsi haqqında məlumat, koordinasiya üçün məlumat);
- səhifənin nömrəsi, buraxılışın sayı və tarixi;
- çıxarış və digər ikincidərəcəli elementlər (məqalədən ayrıldırsa, başlıq əlavə olunur);
- məqalənin davaminin yerini göstərən keçid sətirləri;
- dəqiq kodlaşdırılmış başlıqlar (ehtiyac olarsa, yarımbaşlıqların kodları ilə birgə).

Dizaynerin əmək alatları

Əvvəllər tərtibatçılar kağız üzərində düzbucaqlılar (şəkillər üçün), xətlər (mətn sahələrini ayırmak üçün), sütunlar çəkməyə vaxt sərf edirdilər. İndi bunun üçün çox vaxt kompüterdən istifadə edirlər. Amma əvvəlki alətlərdən hələ də vacib olanlar: karandaş (çətləri çizməq üçün), yağılı karandaş (adəton, şəkillər üzərində qeydlər etmək üçün istifadə olunur və sonra asanlıqla silinir), xətkəş-sisero (bir tərəfində metr sistemi, digər tərəfində isə mətbəə ölçüləri olan xətkəşlər yazı və şəkil sahələrini ölçməyə və onların ölçülərini mətbəə standartlarına uyğunlaşdırmağa imkan verir), kağız bıçağı, kalkulyator və s.

Əlbəttə, bütün bunlar səliqəli səhifə yaratmaq üçün vacibdir, amma yuxarıda adı çəkilən aletlərdən dizaynın, əsasən, ilkin mərhələsində istifadə olunur. Amma dizayn haqqında praktik biliklərə malik olmaq istəyirsinizsə, kompüterlə yaxın tanışlığınız qəcilməzdür. Kompüter - tərtibatın keyfiyyətini yüksək seviyyəyə qaldıran və eyni vaxta qənat etməyə imkan verən əvəzolunmaz vasitədir.

Məqalənin yazılıması və redaktəsi. Redaksiyaların əksəriyyəti artıq 10 il əvvəl çap maşınlarından imtina etdilər. Bu gün müxbirlər yazılarının yazılıması, redaktəsi, saxlanması və məlumat axtarışı üçün kompüterdən istifadə edirlər.

Şəhifə emalı. Rəqəmli şəkillər təsvirin ölçüsü və keyfiyyətini avtomatik müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Səhifə yaratmaq. Tərtibat programlarında virtual səhifə (kağızsız) yaratmaq imkanı (misal üçün bu kitab Quark Xpress programında yığılib).

Qrafik və ya illüstrasiya yaratmaq. Qrafik redaktorlar istənilən forma və rəngdə illüstrasiyaların yaradılmasını son dərəcə asanlaşdırıb. Bəzi xəbər agentlikləri bu cür təsvirləri gündəlik olaraq elektron

poçt vasitəsilə qəzətlərə yayır. Bu, kiçik və texniki imkanları az olan qəzətlərə də imkan verir ki, yüksəkkeyfiyyətli qrafiklərdən istifadə etsinlər.

KOMPUTER AKSESUARLARI

Disket, kompakt-disk və fleş kartlar. Qəzətdə istifadə olunan məlumatları xarici yaddaş qurğularında saxlamaq və onlar vasitəsilə bir yerdən digərinə daşımaq olar. Disketlər daha əvvəl yaranıb və 1-2 meqabayt həcmində informasiya üçün nəzərdə tutulub. Kompakt disklərin imkanları daha genişdir, onlarda 600-700 meqabayt məlumat saxlamaq olar. Onlardan, əsasən, şəkil və yazı arxivlərinin saxlanması üçün istifadə olunur. Fleş-kartların tutumu artıq 5 qeqabayta çatır.

Skaner. Hər bir qəzet redaksiyasında olması vacib bir qurğudur. Şəkillərin rəqəmli (kompyuter) formata keçirilməsi üçün istifadə olunur. Kompyuter texnikasının tətbiqinə qədər bunun üçün rəssam və bir neçə başqa işçinin birgə əməyi tələb olunurdu.

Printer. Səhifə hazır olandan sonra onu kağız üzərində çap etmək lazımdır. Bunun üçün, əsasən, keyfiyyət və sürəti birləşdirən lazer printerlərindən istifadə olunur.

Şəbəkə və modem kartları. Bu qurğular həm bir redaksiya daxilində olan kompyuterlərin bir-biri ilə əlaqəsini, həm də Internetə çıxışı təmin edir. Bu məlumat və şəkil axtarışı, son yeniliklərdən xəbər tutmaq üçün əvəzsizdir.

SƏKKİZİNCİ DƏRS
TƏRTİBATDA
KOMPÜTER
ŞRİFTLƏRİNДƏN
İSTİFADƏ

Şriftlərin Növ və formaları

Müxtəlif ad və formalara malik minlərlə kompüter şrifti var. Hələ kompüter çapının kompüterləşdirilməsindən əvvəl, mətbəələrin nəzdindəki tökmə emalatxanaları hər işarəni bütün ölçülərlə istehsal edirdilər və hər bir konkret ölçü özlüyündə şrift adlanırdı.

Helvetica və *Tayms* kimi şrift növləri özlüyündə dolğunluğu (adi, yağılı) və stilinə (ensiz, kursiv, roman) görə seçilən müxtəlif formalara bölünür.

Növlərin əksəriyyəti iki qrupdan birinə aiddir: serif və san-serif.

Serif şriftlərində hər hərfin kənarlarında kiçik çıxıntı olur. Bu qrupun ən məşhur şrifti **TIMES** şriftləridir.

San-serif şriftlərində çıxıntı olmur. Bu qrupun ən məşhur şriftləri **HELVETICA** şriftləridir.

Bunlarla yanaşı, bir çox şriftlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri onları adıçəkilən qruplara aid etməyə imkan vermir. Bunlara əl yazışına oxşar bəzi kursiv şriftlərini, poliqrafiya işlərində və qəzet reklamlarında istifadə olunan dekorativ şriftləri, bir çox Qərb qəzətlərinin öz logotipləri üçün istifadə etdikləri qotik şriftləri misal kimi göstərmək olar.

Şriftin ölçüsü

Şriftin ölçüsü, daha doğrusu onun hündürlüyü punktlarla ölçülür (yadınızdadırsa, punkt poliqrafiyada ən kiçik ölçü vahididir). Bu ölçü sistemi 18-ci əsrдə şriftlər metal və taxtadan düzəldildiyi vaxtda yaranıb. Maraqlıdır ki, o zaman şriftin ölçüsü çap işarəsinin ölçüsünə deyil, işarələrin yerləşdirildiyi yiğim blokunun ölçüsünə uyğun gəldi. Şriftin ölçüsünə təsir edən başqa bir faktor - **keqildir**. Keqlin dəyişməsi ilə şriftin hündürlüyü dəyişir. Ölçü böyüdükçə şriftin hündürlüyü də böyüyür.

Şriftin dəqiq ölçüsünün müəyyənləşdirilməsi çətin işdir, çünkü onun keqli heç də həmişə real ölçüyə uyğun gəlmir. Misal üçün, 100 punktuq şrift heç vaxt dəqiq 100 punkt ölçüsündə olmur. Hətta iki müxtəlif şriftin 100 punktluq işarələri belə ölçüsünə görə fərqlənir. Bunu üçün də X hündürlüyü anlayışı var. Bu, aşağı registrin adı hərfinin hündürlüyüdür. Punkt ölçüsü eyni olan şriftlərin X hündürlüyü artıq oları şriftlər daha böyük görünür.

12 punktluq TimesNewRoman

12 punktluq AzL Tahoma

Kompüter şriftlərini qəzet səhifəsində olduğu kimi istifadə etmək o qədər də məqsədyönlü deyil. Daha səliqəli görüntü üçün onu

səhifəyə uyğunlaşdırmaqla (forma və boşluqlar vasitəsilə), siz çapın keyfiyyətini, mətnin oxunaqlılığını artırı bilərsiniz. Bir çox mətn redaktorları mətni üfüqi və şaquli şəkildə nizamlamağa imkan verir.

İnterlinyaj - Bu, sətirlər arasında vertikal məsafədir; daha dəqiq bir sətir xəttindən digərinə olan məsafədir. İnterlinyaj normal, seyrək və ya sıx ola bilər. Lakin ondan istifadə zamanı diqqətli olmaq lazımdır. Seyrək interlinyaj sətirlər arasında böyük məsafələr yaradır. Sıx olduqda isə hərflər bir-birinin üzərinə keçə bilər. Şriftin özü kimi interlinyaj da punktlarla ölçülür.

Six interlinyaj

Seyrək interlinyaj

Treking - Şaquli məsafələri nizamladığınız kimi, üfüqi məsafələri də idarə edə bilərsiniz. Amma üfüqi məsafələrin ən kiçik dəyişikliyi də mətnin oxunaqlılığına ciddi təsir edə bilər.

Six treking S e y r ə k t r e k i n q

İşarələrin eni. Kompüter proqramları vasitəsilə işaretləri enlədib-nazıltmək mümkündür. Bu zaman optimal ölçü dizaynerin özü tərəfindən məqalənin yerləşməsinə uyğun müəyyən edilir. Ölçü vahidi kimi isə nominaldan (100%) fərqlənmə dərəcəsi götürülür - 50%, 200% və s.

QAZET MƏTNLƏRİNİN ŞRİFTLƏRƏ QÖRƏ TƏRTİBİ

Qəzətdə şrift mətn yığmaq, onun müəyyən yerini və ya bütöv bir materialı fərqləndirmək, həmçinin, sərlövhələri yığmaq və tərtib etmək üçün lazımdır. Bu vəzifələrə uyğun olaraq şriftlər də üç yerə ayırlır: mətn, forqləndirici və sərlövhə şriftləri.

Mətn şriftləri. Qəzet mətnləri bir qayda olaraq düz açıq ciz-gili şriftlərle yığılır. Yerli qəzetlər - rayon, şəhər və çoxtirajlı qəzetlər, adətən, adı şriftlərdən və ya yeni şrift dəstənin adisi, yeni qəzet, az halarda isə ədəbi şrift dəstindən olan literlərdən, xarici, respublika və bəzi diyar, vilayət qəzetləri isə başqa şriftlərdən istifadə edirlər. Əgər əvvəller ədəbi və adı ensiz dəstlər əsas mətn şrifti hesab olunurdusa, son zamanlar onlardan çox az istifadə edilir.

Mətn şriftlərinin miqdarı tədricən çoxaldılır. 1951-ci ildə rəssam N.N.Kudraşev yeni qəzet, şrifti dəstini yaratmışdır ki, indi bütün qəzetlərdə geniş tətbiq olunur. Bu şrift oxu üçün son dərəcə rahat

olması ilə fərqlənir; şəklinə görə azkontrastlı, gözlüyü geniş və açıq, keqli 8 punktdur, əsasən, qəzet mətnləri yiğilmasında işlədirilir və əvvəller qəzet mətnlərinin yiğilmasında tətbiq edilən keqli 9 punkt olan adi ensiz şrift dəstini nisbətən geniş istifadə olunur və yenə on faizə qədər qənaət etməyə imkan verir, həmin şrifte nisbətən çox yaxşı oxunur. Ona görə də qəzetlərimizin eksəriyyəti öz mətnlərini yeni şrift dəsti ilə yiğir. Bununla yanaşı, qəzet mətnlərinin yiğilması üçün jurnal və ədəbi şrift dəstlərindən də istifadə olunması A2 formatlı qəzetlərin səhifəsində 12 faizə qədər yərə qənaət etməyə imkan yaradır.

Daha six, kip yığı almaq üçün normal gözlüyü olan nisbətən kiçikkeqlli şriftlərdən də istifadə edilir; məs.: petit ayaqcığı üzərində borges şrifti tökürlər. Beləliklə, gözlüyü borges olan keqli 8 punktluq şrift əldə edilir. Bu cür şriftlər borgesə nisbətən bir az çətin, eyni şəkildə olan petitə nisbətən xeyli asan oxunur. Həmçinin, gözlüyü korpus, keqli borges, yəni 9 punkt olan şriftlər də töküür.

Keqli normal olan kiçikgözlüklü şriftlər çox az işlədirilir. Daha doğrusu, gözlüyü petit, keqli borges olan mətn şriftləri nadir hallarda tətbiq edilir. Belə şriftlər petit hesab edilir və onlardan əmələ gələn sətirlər arasında boşluq çox olur.

30-cu illərin əvvəllerində meydana gəlmiş başqa bir istiqamətə İngiltərədə Stenli Morison başçılıq edirdi. O belə hesab edirdi ki, hər hansı bir şrift, o cümlədən, qəzet şrifti xoşagəlen olmalı, əsrin estetik tələblərini ödəməlidir. XVI əsrin ortalarında Niderland çapçısı Plantelin klassik şrift nümunəsi əsasında "Tayms" qəzeti üçün şrift rəsmi hazırlanmışdır.

Bu iki əsas şrift qrupları indi də xarici qəzetlərdə tətbiq olunmaqdadır. Xarici qəzetlərin 70 faizə qədəri "Locibliti tayms" tipli şriftlərlə, 20 faizə qədəri "Tayms", "Kezlon", "Vays antikva" tipli klassik şriftlərlə yiğilir.

Xarici qəzetlərin eksəriyyətinin 60 faizə qədərinin mətni vahid şrift dəsti ilə, "Tayms" qəzeti isə demək olar ki, yalnız bir şrift dəsti ilə yiğilir. Fransız qəzetləri "Mond", "Hümanite", "Hümanite Dimanş" xüsusilə "Fiqaro", başlıca olaraq, üç və daha artıq miqdarda şrift dəsti ilə yiğilir.

Xarici qəzetlərin 50 faizdən çoxu, o cümlədən, ABŞ, Almaniya, Skandinaviya ölkələrinin qəzetləri keqli 8 punktluq şriftlərə yiğilir. İngiltərə, Fransa, İtaliya və Polşanın bir sıra qəzetləri (məs.: İngiltərədə "Deyli Miror", İtaliyada "Avanti") keqli 7 punkt, bəzi ingilis, fransız və italyan qəzetləri isə keqli 8 və 7 punkt olan şriftlərlə yiğilir.

Keqli 9, 8, 6, 5 punkt olan mətn şriftlərindən istifadə isə "Tayms", "Fiqaro", "Hümanite Dimanş", "Tribuna Lyudu" qəzetləri

üçün səciyyəvidir. Müxtəlifkeqlli şriftlər bu qəzətlərdə tez-tez tətbiq edilir.

Mətn materiallarını seçərkən qəzətin tipini və xarakterini, onun tətbiq üslubunu, buraxıldığı poligrafiya bazasını nəzərə alırlar. Qəzət mətnlərinin yiğilmasında istifadə olunan şrift dəstlərində üçünü fərqləndirmek olar: a) birdəstli; b) azdəstli; c) çoxdəstli şriftlər.

Tərtibatın uğuru yiğının keyfiyyətindən çox asılıdır. Mətnin dəqiqlik, savadlı, texniki cəhətdən düzgün yiğilması qəzətin qrafik simasının formallaşmasında mühüm rol oynayır. Ona görə də redaksiyanın qəzət tətbiqi haqqında qayğısı keyfiyyətli yiğidən başlayır. Yiğinin texniki qaydalarının pozulmasına yol veren qəzeti yaxşı tətbiq edilmiş qəzət hesab etmək olmaz. Odur ki redaksiya mətnlərin savadlı yiğilmasına və onların şriftlərinə görə düzgün tətbiyi üçün texniki qaydalara ciddi əməl olunmasına xüsusi fikir verməlidir. Bu qaydaları gözləməmək təkcə oxu prosesini çətinləşdirir, eyni zamanda, mətnin mənasının təhrif edilməsinə səbəb olur.

Guşə, şöbə, tematik səhifələri digər materiallardan ayırmak, fərqləndirmək üçün onları öz şəklinə görə kontrastlı dəstlərlə (məs.: tematik səhifə üçün jurnal, qalan materiallar üçün yeni qəzet dəsti) yiğmaq lazımdır.

Fərqləndirici şriftlər

Məndə her hansı sözü, cümləni, abzası, bölməni fərqləndirmək üçün materialın yiğildiği eyni keqlə və dəstdə olan şriftin düz yarımqarasından və ya açıq kursivindən istifadə edilir (bax: mətn şriftləri nümunəsi; səh.302-309). Bütün əsas mətn şriftlərinin isə yarımqarası və kursivi vardır ki, bunlar da fərqləndirici şriftlər hesab olunur.

Yarımqara şrift kursivə nisbətən daha yaxşı fərqləndirməyə imkan verir. Əlbette, kursiv gözəl görünür və onun köməyilə oxucu məndə müəyyən fikri kifayət qədər fərqləndirir. Lakin o, yarımqara şriftə nisbətən ağır mənimsənilir. Məndə fərqləndirmə məqsədilə başqa şrift dəstindən də istifadə edilir.

Fərqləndirmə üçün seyrəltmə üsulunu da tətbiq etmək olar. Bunu üçün fərqləndirilən sözün hərfləri arasında bərabər səviyyədə boşluq yaradılır. Daha doğrusu, şriftlər seyrək yiğilir. Linotipdə bu məqsədlə boşluq yaranan matrislərdən də istifadə olunur. Bu matrisin qalınlığı keqlin 14-nə bərabər olur; məs.: petitdə matrisin qalınlığı 2 punkta bərabərdir. Məndə böyük bir hissəni seyrək yiğmaqla fərqləndirmək yaxşı deyil, belə halda oxu prosesi çətinləşir. Seyrek sözlər arasındaki boşluqları da artırmaq lazımdır.

**Doqquzuncu dərs
MƏQALƏNİN
TƏRTİBATI,
SƏRLÖVHƏ**

Maqalanın tərtibatı

Başlıq, mətn, şəkil və şəkilaltı söz qəzet səhifəsinin əsas tərtibat hissələridir. Uzun illərboyu tərtibatçılar bunların köməyilə müxtəlif dizayn formaları işləyiblər. Bəziləri uğurlu olub, digərləri yox. Düşünə bilərsiniz ki, səhifənin minlərlə formalarını yaratmaq olar, amma təcrübədə öz effektivliyini sübut etmiş və geniş istifadə olunan yalnız bir neçə sxem var. Sizi bunlarla tanış edəcəyik.

Effektiv qəzet dizaynının əhəmiyyəti haqqında

Müasir cəmiyyətin reallıqlarında qəzetiň yaşaması üçün onu yalnız informasiya bolluğu ilə deyil, həm də görünüş baxımından cəlbedici etmək vacibdir. Bu səbəbdən də redaktorlar və qəzet sahibləri üçün digər sahələrlə yanaşı, çap nəşrinin xarici görkəmini, dizayn xüsusiyyətlərini diqqət mərkəzində saxlamaq zəruridir.

Redaktorlar "effektiv dizayn" in vacibliyini artıq çoxdan anlayıb, lakin bunun nə olduğu barədə vahid fikir hələ ki yoxdur. Mario Qarsia dünyanın ən məşhur dizaynerlərindən biri özünün Contemporary Newspaper Design (Müasir qəzet dizaynı) kitabının 3-cü nəşrində yazır ki, qəzet tərtibatında yüksək keyfiyyət - mətnin və vizual elementlərin: şrift, fotosəkil, rəngli illüstrasiya, informasiya məzmunlu qrafika və "ağ ləkələr" in səliqəli və məqsədyönlü birləşdirilməsidir. Və birləşmə lazımi qaydada aparılıbsa, bu elementlərin qarışığı oxucunu cəlb edəcək və məlumatı ən effektiv şəkildə təqdim edəcək.

Effektiv dizayn yaraşıqlıqdan daha çox funksionaldır və heç vaxt jurnalistikani və faydalı məzmunu yaxşı görüntüyə qurban vermir. Effektiv dizayn informasiyaların və başqa materialların mənalı və xoş təsir buraxacaq şəkildə təqdim olunması təmin edir. Dizayn məhsul deyil, iş prosesidir, o hiss olunmamalı, özü ilə məzmunu kölgələməlidir.

Bu proses ən sadə elementlərin, sütunlar arasında boşluqların, başlıq və mətnin, fotosəkil və imzaların diqqətlə nəzərdən keçirilməsindən başlayır. Dizayn elementlərindən (şrift, başlıq, fotosəkil, illüstrasiya, boşluq və s.) istifadənin dəyişməzliyi bu vəsaitin əsas ideyasıdır, çünki bu ideya qəzetiň uğurlu tərtibatının yaradılması və həyata keçirilməsində hakim yer tutur. Oxucuların qəzetiň tərtibatının dəyişməzliyindən asılılığı təcrübədə təsdiq olunduğundan, onlar da sizin informasiyanı təqdimetmə üsullarınızdan daimilik gözləyəcəklər. Siz oxucuların inamını (jurnalistin ən böyük nailiyyətini), həmçinin, qəzetiñizin görünüşünə, dizaynına diqqətli münasibətlə qazanacaqsınız.

Effektiv dizayn, həmçinin, materialların asan oxunmasına və anlaşılmasına kömək edir. Mətn, sərlövhələr, imzalar və bütün səhifələr üçün şrift seçimində ən mühüm amil aydın oxunmadır. Qəzet dizaynın-

da tərtibatın keyfiyyəti məlumatı tez və tam şəkildə ifadə etmirsə, onu keyfiyyətli tərtibat adlandırmaq olmaz. Oxucuların məlumatla çatmaq üçün dizayn incəlikləri üzərində baş sindırmağa nə vaxtı, nə də həvəsi var. Qəzet dizaynerlərinin vəzifəsi oxucunun işini asanlaşdırmaqdır, çətinləşdirmək yox.

Son olaraq Qarsia xatırladır ki, effektiv dizaynda sürprizlər üçün də yer var. Qeyri-adi şəkildə kəsilmiş fotosəkil, orijinal sərlövhə, dramatik illüstrasiya oxucu üçün gözlənilməz və xoş ola bilər. Məhz bunnlar oxucunu dənə-dənə sizin qəzetə müraciət etdirəcək. Qəzet dizaynı kifayət qədər çevik olmalıdır ki, sürpriz elementindən tez-tez istifadə mümkün olsun.

Cəlbedici və rahat qəzet yalnız oxucular üçün deyil, reklamçılar üçün də cəlbedicidir. Onlar bilirlər ki, reklamı yönləndirdikləri insanlar onu gözəgəlimli tərtibatın əhatəsində görəcək və bu da reklam materialının diqqəti cəlb etməsinə və oxunmasına səbəb olacaq.

Bələliklə, gəldiyimiz ümumi nəticələr: səliqəli və effektiv qəzet dizaynın böyük əhəmiyyəti var, xüsusən də oxucu və reklam bazarı üçün rəqabət daimi olan müasir cəmiyyətdə. Əminliklə demək olar ki, bu bütün müasir çap nəşrlərinə aiddir.

Tərtibat prosesində ʂrift

Qəzetləri müasir ədəbiyyat adlandırmaq olar. Bütün ədəbiyyat isə şifahi (söz tərkibli) surətlər üzərində qurulur. Yeni çap mətbuatında əsas ifadə vasitəsi söz olduğundan, qəzet dizaynın əsas elementi sözlərə forma verən ʂiftlərdir.

Əsas mətn üçün bir ʂift seçin. Tədqiqatlar göstərir ki, insan gözü *kərtikli* ʂiftləri, bu cür elementləri olmayan ʂiftlərə nisbətən də ha tez qavrayır və oxuyur. İnsan gözünün funksiyalarını tədqiq edən alımlar göstərirler ki, gözün tor qişası hərflərin kərtiklərini "sezir", elə bil ki kərtiklərə ilişir. Göz (və nəticədə beyin) kərtikli hərfləri, kərtiksiz olanlara nisbətən daha tez tanrıyır.

Lakin ʂift seçimində daha vacib olanı oxunaqlığıdır. Əgər qəzətin çap keyfiyyəti qeyri-məqbuldursa, kərtikli ʂiftlərin istifadəsi məqsədə uyğun olmaz. Çünkü çap boyası səhifəyə rəvan qatla çökilmirsə, hərflərin kərtikləri tamamilə itə bilər. Bu halda sadə, düz ʂiftlərdən istifadə özünü doğrudar.

Əsas mətn üçün ən oxunaqlı ʂiftin seçiləsinin yeganə effektiv üsulu - mətbəənin texniki imkanlarını nəzərə almaqla eksperiment və müxtəlif ʂiftlərin nümunələrini ilkin dövrə tətbiq etməkdir. Çap olmuş qəzətdə nümunələri nəzərdən keçirin və hansının daha aydın olduğunu müəyyənləşdirin. Seçim prosesinə oxucuların da cəlb edilməsi mümkündür.

Müəyyənləşdirilmiş vahid şrifti bütün qəzet materialları üçün istifadə edin. Bunun mahiyyəti qəzeti oxunmasını asanlaşdırmaq, ardıcılıq və oxucunun hər zaman anlayacağı "kod" a malik ol-maqdr - sizin şrifti görəndə oxucu etibarlı və operativ xəber oxuduğunu bilir.

Vahid şrifti heç vaxt reklamda istifadə etməyin. Qaydaları pozaraq oxucunu çəşqinqılıq salmayın. Reklamlar üçün başqa şriftlərdən istifadə edin. Vahid şrift ancaq əsas mətn üçün istifadə olunmalıdır. Yuxarıda qeyd oluan "kod" anlayışı burada xüsusi önmə daşıyır.

Seçilən şrift üçün kifayət qədər böyük ölçü müəyyənləşdirin ki, rahat oxuna bilsin. Unutmayın ki, qəzeti oxucu üçün maksimum asan qavranılmasına çalışırsınız. Əgər şriftin ölçüsü çox kiçik olarsa, bu, səhifədə daha çox material yerləşdirməyə imkan verir, lakin onun oxunmasını çətinləşdirir. Sovet dövrü mətbuatında ənənəvi olaraq 8 punkt ölçülü şriftlərdən istifadə olunurdu. Bu tendensiya müstəqillik dövrünün müəyyən mündətində də özünü göstərirdi. Lakin son zamanların təcrübəsi bu ölçünün 9-9,5 punkta qaldırılmasının səmərəli olmasına təsdiqlədi. Bu, xüsusilə 40-55 yaşlı oxucular üçün əlverişlidir. Məhz bu yaş qrupuna daxil insanlar həm Azərbaycanda, həm də digər ölkələrdə qəzetlərin ən sadıq oxucularıdır.

Ola bilsin ki, siz sətirlər arasında məsafəni azaltmaq və ya artırmaq istəyərsiniz. Bu məsafə (interval) də bütün qəzetdə dəqiq müəyyənləşdirilmiş və daimi olmalıdır. Hansı intervalın daha əlverişli olmasını müəyyənləşdirmək üçün bir mətn yığın və onu müxtəlif intervallarla çap edin. Qeyd etmək lazımdır ki, intervalın ölçüsü şriftin ölçüsü və s. amillərdən asılı olaraq dəyişə bilər. Belə ki, əsas mətnə istifadə olunan ölçü sərlövhəyə tətbiq oluna bilməz. Əsas mətn üçün standart interval müəyyənləşdirin və yalnız ondan istifadə edin. Mətn ölçüsünə görə qəzetdə ayrılmış yerə uyğun gəlmədikdə intervali böyütmək və ya kiçiltmək hesabına yeri doldurmağa çalışmayın.

Mətnin dizaynını (şrift, ölçü, interval) bir dəfə müəyyənləşdiridikdən sonra, onu qəzeti bütün səhifələrində olduğu kimi tətbiq edin. Siz öz fərdi üslubunuzun yaradılması yolunda artıq ilk addımı atmışınız. Məhz sizin qəzeti tərtibati ilə bağlı bütün məlumatı ayrıca təlimada yazısız toplamaq məqsədə uyğun olardı. Bu cür təlimata malik qəzet redaksiyasında hər bir kəs dizaynla bağlı vahid qaydaları bili və bu barədə əlavə suallar meydana çıxmır. Həmin təlimati yeni işçilərə verməklə onların da redaksiyanın işinə uyğunlaşmasını asanlaşdırılmış olarsınız.

SUTUNLAR

Əsas mətn üçün sütunların optimal eni 5 sm (12 sisero) təşkil edir. Bundan ensiz yiğilmiş mətnin oxunması çətinləşir. Əgər bun-

dan ensiz sütundan istifadə edirsinizsə, sətinin kəsilməsindən istifadə etməyin. Bu, sözlər arasında böyük araları aradan qaldırmağa imkan verəcək.

Ən enli sütunun ölçüsü, təxminən, 12 sm (25 sisero) olmalıdır. Bundan enli sütunlarda materialın qavranması əhəmiyyətli dərəcədə ləngiyəcək. Oxucu diqqətini sözlər qrupunda yox, ayrıca sözlərdə cəmləşdirməli olacaq.

Sütunların daxilində mətnin sətrin kəsilməsi olmadan çap olunması imkanını nəzərə alın. Bəzi hallarda mətnin belə istifadəsi əlavə dizayn elementi olaraq görüntünü yaxşılaşdırır və ona bədii görüntü verir. Bu, oxucunun özünü sizin səhifələrdə rahat hiss etməsi üçün daha bir vasitədir.

Sütunları bölən xətkəşlərdən istifadə etməyin (səhifədə materialların bölünməsini göstərmək üçün lazım olan hallar istisna olunmaqla). Sütunlar arasında xətkəşlər səhifədə sıxlıq və yazıların qalaqlanması təsəvvürünü yaradır. Əsas mətnin sütunları arasında ağ sahələrən istifadə edin.

Daxili ARXITEKTURA

Qəzetiñizin dizaynını əhəmiyyətli dərəcəcə yaxşılaşdırmaq üçün Mario Qarsianın qəzetiñ "daxili arxitektura"sı adlandırdığı məfhuma xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Ən kiçik detallara belə diqqətlə yanaşmaqla hər bir səhifədə materialların səliqəli düzüsünü yarada bilərsiniz. Qəzetiñizin bütün səhifələrini ardıcıl olaraq nəzərdən keçirin. Səliqəli səhifələr sizin peşəkarlığını sübut edir. Dağınıq səhifələr isə diletantlıq, bayğılıq və faktlara qarşı etinasızlıq təsəvvürü yaradır.

Əgər tərtibat üçün redaksiya kompüterlərindən istifadə olunursa, bütün arxitektura elementlərini kompüter programına daxil etmək olar. Tərtibat nəşriyyatda aparılırsa səhifələrin daxili quruluşunun qorunub - saxlanması tələb etməlisiniz.

Modullar - qəzetiñ daxili arxitekturasının tikinti materialıdır. Səhifələrdə materialların yerləşdirilməsi düzbucaqlı blokların üzərində qurmaq səliqəli tərtibati təmin edir. Bu cür düzüm oxuculara lazım olan məqaləni və ona aid bütün elementləri asanlıqla tapmağa imkan verir.

Səhifədə bir-biri ilə bağlı bütün elementlər eyni məsafə ilə ayırmalıdır. Bu məsafə əsas mətnin sütunlar arasındaki məsafəyə bərabər olur.

Bu məsafəni istifadə etdiyiniz şriftə və digər fərdi xüsusiyyətlərə uyğun olaraq özünüz seçməlisiniz (Qərb mətbuada bu, 1 sisero və ya 6 keqldir).

Bu məsafə ilə sərlövhə əsas mətndən, sərlövhə fotosəkildən, bir fotosəkli digərindən, imzani mətndən və s. Bir-biri ilə əlaqəli elementləri ayırmak vacibdir.

Bir-biri ilə bağlı olmayan elementlər arasında məsafə iki dəfə artıq olmalıdır. Bu sizin oxuculara verdiyiniz daha bir orientirdir. Siz dəqiq göstərirsiz ki, hansı elementlər əlaqəlidir, məqaləyə hansı sərlövhələr və fotosəkillər aiddir.

Müxtəlif sütunlarda mətnin sətirləri səhifədə eyni üfüqi xətt üzərində olmalıdır. Sütunun qurtardığı xətt eyni olmalıdır. Əgər bu alınırsa, deməli, bütün sətirlər öz yerindədir.

Tərtibat prosesində illüstrasiyalar

Fotosəkillərdən istifadə təribatı yaxşılaşdırır və ya pisləşdirə bilər. Fotosəkillərin - xüsusilə də birinci səhifədə necə yerləşdirilməsi dizaynun prinsiplərinin necə başa düşülməsinin ən yaxşı göstəricisidir.

Ancaq keyfiyyətli fotosəkillərdən istifadə etməyə çalışın. Bəzən qəzetlər bəzi obyektiv səbəblərdən aşağıdakılardan istifadə edir. Təəssüf ki, bizim reallıqda hər redaksiyanın ştatında fotomüxbir olmur və yazınlarda istifadə üçün təsadüfi şəkillərdən istifadə etmek məcburiyyəti meydana çıxır. Buna baxmayaraq, keyfiyyətsiz şəkillər məqalənin məzmununun verəcəyi effekti belə aşağı sala bilər.

Mümkün olduqca, hərəkətli şəkilləri yerləşdirin. Demək olar ki, bütün hallarda hərəkətli şəkillərin ifadəliliyi statik şəkillərdən üstündür.

Gözəl şəkil səhifədə hakim yeri tutmalıdır. Səhifənin maketləşdirilməsi zamanı şəkinin və ya şəkillərin yerini qabaqcadan müəyyənləşdirmək lazımdır. Səhifə şəkinin ətrafına yiğilir. Bu cür tərtibat prinsipi ən məqsədə uyğun hesab olunur, çünki oxucunun səhifədə görəcəyi ilk və ən çox diqqəti cəlb edən element şəkildir.

Əgər ifadəli və keyfiyyətli fotosəkil varsa, onun həcmini böyüdüün. Bu, oxucuları səhifəyə və bilavasitə məqaləyə cəlb edəcək.

Şəkillərin bədii kəsilməsindən istifadə edin. Bacarıqlı kəsimlə siz adı şəkli keyfiyyətli şəkile çevirə bilərsiniz. Şəkin ən vacib hissəsini axtarın, hərəkəti diqqətə gətirin, bütün lazımsız, xüsusilə boş sahələri çıxarin. Bəlkə də kiminsə əlini, ayağını şəkildən çıxarmalı olacaqsınız, amma vacib olan diqqəti hərəkətə yönəltməkdir.

Şəkilə enli (üfüqi) və ya uzun (saqılı) düzbücaqlı forması verin. Kvadrat forma darıldırıcıdır. Forma kvadratdan nə qədər uzaq olsa, o qədər maraqlı görünəcək.

Ən yaxşı şəkilləri birinci səhifədə istifadə edin. Aid olan mətn içəri səhifelərde olsa belə, bu şəkilləri birinci səhifədə yerləşdirin. Şəkilaltı sözdə siz oxucunu içəri səhifəni açıb məqaləni oxumağa dəvət

edirsiniz, bu da maraqlandırmaq üçün daha bir vasıtadır. Hətta eyni şəkli daha kiçik ölçudə içəri səhifədə də istifadə etmək olar.

Bir neçə şəkil fotoocerk kimi yerləşdirilirsə, birini əsas kimi fərqləndirin. Bu şəkli digərlərindən iki dəfə böyük etmək lazımdır. Bütün şəkillər arasında məsafəyə eyni olmalı, ya da onlar bir-birinə toxunmalıdır. Müəyyən qanuna uyğunluqla qruplaşdırılmış şəkillərin təsir qüvvəsi daha çox olur. Mətn şəkillər qrupunu bürüməlidir ki, uyğun tərtibat yaransın.

Sərlövhə

Sərlövhə qəzet materialının mövzusunu barədə oxucuya məlumat verir, redaksiyanın bəhs olunan hadisəyə münasibətini bildirir. Sərlövhələri nəzərdən keçirən oxucu qəzet nömrəsində nə kimi materiallar dərc olunduğu haqqında müəyyən təsəvvür əldə edir, onların köməyilə yazılıardan ən mühümünü və maraqlısını seçə bilir.

Sərlövhələrdə zaman. Qəzet sərlövhələrində zamanın, dövrün izi olur. O, qəzətin operativliyini, publisistliyini əks etdirir. Məqalə, oçerk, reportaj və xəbərlərin sərlövhələrində zamanın nəbzi vurur. Sərlövhələr mətnlərin mənasının başlıca cəhətlərini elə əks etdirir ki, onları sadəcə nəzərdən keçirməklə əsrimizin tarixi hadisələrini ardıcılıqla izləmek olur. Təkcə dövri qəzətlərimizi nəzərdən keçirmək kifayətdir ki, orada ötüb-keçdiyimiz yolun uğurları ilə yanaşı, acıları, səhvleri, büdrəmələri, bir sözlə, zamanın keşməkeşlərinin əlamətlərini sərlövhələrdən duyasın.

Keçən əsrin birinci yarısında bir sıra fransız, ingilis və alman qəzətlərində sərlövhələr meydana gəlmiş, birinci səhifədə dərc olunmuş materialların özünməxsus göstəricisini verməyə başlamışlar. Müasir qəzətlərin birinci səhifəsində verilən "Bugünkü nömrəmizdə" formasını xatırladan həmin yerdə mühüm materialların sərlövhələri qruplaşdırılır və onların məzmunu barədə məlumat verildi. Tədricən digər qəzet səhifələrində də əvvəlcə felyeton, başqa ədəbi materiallar, sonralar isə qeyri-mühüm məqalə və məlumatların üzərində sərlövhələr görünməyə başlandı.

Sərlövhə və qəzətin siması. İllər keçdikcə sərlövhə qəzətin mühüm ünsürlərdən birinə çevrilir. Onun seçilməsi, redaktə olunması və tərtibi diqqəti daha çox cəlb etməyə başlayır, qəzətin qrafik siması ni müəyyənləşdirən vasitələrdən biri olur.

Qəzet səhifəsinə nəzər salan oxucu, ilk növbədə, sərlövhələrlə qarşılaşır. Onların köməyilə bütövlükdə nömrənin bəhs etdiyi məsələlərdən xəbərdar olur, maraqlandığı materialları tez axtarır tapır. Bacarıqla seçilmiş, yaxşı redaktə olunmuş, zövqlə tərtib edilmiş mənalı sərlövhə oxucunu bir növ sehrleyir, onu aid olduğu materialı ilk növbədə oxumağa həvəsləndirir.

Qəzətin qrafik siması onun səhifələrində verilən sərlövhələrin xarakteri və tərtibi xüsusiyyətlərindən də çox asılıdır. Odur ki hər bir qəzət çalışmalıdır ki, özünəməxsus sərlövhə, rubrika və başlıqları olsun və onlar öz tərtibi ilə də başqa qəzətlərdəkindən fərqlənsin.

Əlbəttə, bu çətindir, daim yaradıcılıq axtarışları tələb edir. Öz qəzətinə qəlbən bağlı olan hər bir jurnalist bunu heç vaxt unutmamalıdır.

Qəzət sərlövhəsində müəyyən həyat faktının əhəmiyyəti qeyd olunur, ona münasibət bildirilir. Materialın başlıca ideyasının qısa və dəqiq ifadəsi olan sərlövhə müəllifin oxucuya ilk sözdür. Materialın oxunma taleyi də bu sözün sehrindən, siqlətindən çox asılıdır.

Sərlövhələrə verilən başlıca tələblər. Qəzət sərlövhəsi bir sıra tələblərə cavab verməlidir. Sərlövhə:

- ✓ aydın, qısa olmalı, oxucunu aid olduğu materialı oxumağa maraq-landırmalıdır;
- ✓ imkan daxilində məqalənin ən maraqlı cəhətini aşkara çıxarma-lıdır;
- ✓ qrammatik baxımdan düzgün qurulmalı, trafaret, çeynənmış ifa-dələrdən uzaq olmalıdır;
- ✓ əsas fikri ifadə edən sözlərdən yaranmalıdır;
- ✓ bir və iki qonşu səhifədə eyni quruluşların tekrarından ibarət ola bilməz;
- ✓ mənasına görə sətirlərə düzgün bölünməlidir.

Sərlövhə qəzət materialının tərkib hissəsidir, onunla bilavasitə əlaqədardır, müəllifin material üzərindəki işindən az zəhmət tələb etmir.

Təkcə bizdə deyil, xarici qəzətlərdə də sərlövhələrin seçilmesinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Amma qəzət sərlövhələrinə münasibətdəki müxtəlifiyi aydın görmək də çətin deyil. Bu, hər şeydən əvvəl siyasi sistemin töbiətindən, mahiyyətindən irəli gələn tələblərlə şərtlənir. Xarici qəzətlərdə sərlövhəyə bir sıra hallarda elə faktı çıxarırlar ki, bəzən mətndə ondan əsər-əlamət olmur. Naşirlər hay-küylü, sensasiyaxarakterli sərlövhələrdən istifadə edirlər ki, daha çox nüsxə qəzət satsınlar, da-ha çox gəlir əldə etsinlər.

Sərlövhələrin tərtibatı

Sərlövhələrin növləri. Qəzətdə sərlövhələr müxtəlif və rəngarəng olur. Bunlardan biri adı sərlövhədir. Adı sərlövhə aid olduğu materialların məzmunundan xəber verir və onu səciyyələndirir, ondan aşağıda verilən sərlövhəaltı isə başlıca sərlövhəni bir növ tamamlayır, materialın bu və ya digər cəhətini, istiqamətini xüsusi qeyd edir, fərqləndirir.

Sərlövhəaltılar öz xarakterinə görə iki qrupa ayrılır. Bunlardan

birincisi tematik olub, məqalə məzmununda əsas sərlövhənin toxunmadığı cəhətləri üzə çıxarır. İkinci köməkçi sərlövhəaltılar materialın ədəbi forması və ya alındığı mənbələr bərdə məlumat verir ("yol qeydləri", "oçerk", "hekayə", "bizim müxbirimizdən" və s.). Daxili sərlövhəaltılar isə metn daxilində yerləşdirilir, onun müəyyən bir hissəsinə aid olub, məzmunundan xəber verir.

Sərlövhəüstü əsas sərlövhənin üstündə rubrika kimi tərtib olunur. O, qəzətdə müəyyən mövzuda olan bir neçə materialı birləşdirir və adətən, şöbənin adını göstərir ("Ekoliya", "Bədən tərbiyəsi və idman") və ya materialların ümumi mövzusunu səciyyələndirir ("İqtisadi mövzuda"), bəzənse köməkçi sərlövhəaltı kimi ("Felyeton", "Mətbuat xülasəsi") tərtib edilir.

Adətən, sərlövhə rubrika ilə birlikdə verilir. Rubrikalar daimi, müvəqqəti və ya mövsümi ola bilər. Daimi rubrikalar uzun müddət üçün nəzərdə tutulur, mühüm materialların istiqamətini oxuculara xəber verir ("Doğma vətənimizdə", "Xarici xəbərlər", "Elm və texnika aləmində").

Müvəqqəti rubrika qısamüddətli kampaniyani, hər hansı bir hadisəni əks etdirir! "Yerli orqanlara seckilər qarşısında". Belə rubrikalar həmin hadisələr qeyd ediləndən sonra qəzet səhifəsindən çıxırlar. Kənd təsərrüfatı işləri ilə əlaqədar rubrikalar da bunlara nümunə ola bilər. Bəzən onlara mövsümi rubrikalar da deyilir.

Daimi rubrikalar qəzet səhifəsində mühüm rol oynayır, oxucu diqqətinin istiqamətləndirilməsinə kömək edir. Onun vasitəsilə oxucu özünə lazım olan materialları asanlıqla axtarır tapa bilir. Əgər sərlövhə konkret bir materialı nişan verirsə, rubrika bütöv bir guşənin olduğu yeri gösterir.

Qəzet nömrəsi məzmununun qarvanılmasında rubrikalarla yanaşı, başlıqlar da mühüm rol oynayır. Başlıq hər birinin özünəməxsus sərlövhəsi olan müəyyən mövzuya həsr edilmiş materiallar qrupunu birləşdirir. Qəzet başlıqları öz xarakterinə görə üç yerə ayrılır: ümumiləşdirici, xəbərvəri, şüarvari. Ümumiləşdirici başlıqlar özündən aşağıda olan guşənin ümumi mövzusunu ifadə edir. "Respublikamızın ahəngdar həyatı" ümumbaşlığı altında verilən materiallarda respublikanın istehsal sahələrində əmək ahənginin normal vəziyyətə düşməsindən bəhs edilir. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrin qızışdırıldığı dövrə bir sıra qəzetlərin vaxtaşısı bu mövzuda dərc etdiyi materiallarda nədən bəhs olunduğunu oxucu elə ilk baxışdan məhz ümumi başlığın köməyilə müəyyənləşdirirdi.

Xəbərvəri başlıqlar aid olduğu materiallarda keçirilmiş, qeyd olunmuş və ya keçiriləcək, qeyd ediləcək mühüm ictimai, siyasi, mədəni hadisədən, yaxud təsərrüfat planlarının yerinə yetirilməsindən xəber verir. Çağrış və ya şüarvari başlıqlar və onların aid olduğu materiallar

oxucuları ictimai, siyasi, mədəni və təsərrüfat quruculuğu sahəsində hər hansı mühüm problemin, vəzifənin, tədbirin həlli, təsərrüfat planlarının həyata keçirilməsi uğrunda mübarizəyə səfərbər etmək məqsədi daşıyır. Belə başlıqlar tematik guşə və səhifələr üzərində verilir; məs.: "Ehtirasların coşmasına yol verməyək, sağlam qüvvələri birləşdirək"; "Kommunist" qəzetinin Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələrin getdikcə əkskinləşməkdə olduğu günlərdə verdiyi başlıqlardan biri belə idi. Həmin guşələrin birində verilən materiallardan bir neçəsinin sərlövhəsinə nəzər salaq: "Yüz ölçüb, bir biçməliyik", "Gücmüz birlikdədir", "Bax, belə lazımdır" və s.

Sərlövhə ilə birlikdə gedən sərlövhəaltı, rubrika və başlıqlar müəyyən bir sistem təşkil edir ki, bu da son vaxtlar sərlövhə kompleksi adını almışdır. Sərlövhə kompleksi material haqqında dolğun informasiya verir. O, mətni əvəz etmir, müşayiət edir. Sərlövhə kompleksi nömrənin ümumi informasiya strukturunda, həmçinin, ayrıca materialın xarakterinin müəyyənləşdirilməsində oxucuya kömək göstərir. Sərlövhə kompleksi ünsürləri bir-birini tekrar etmir, tamamlayırlar; məs.: sərlövhə: "Dağlıq Qarabağ məsələsinə dair", müəllifin imzası isə sərlövhəüstü kimi verilib, sərlövhəaltı: "Azərbaycanlı müəllifin şəhri", daxili sərlövhələr: "Dağlıq Qarabağ 19-cu əsrde", "Dağlıq Qarabağ 20-ci əsrde", "Son hadisələr". Burada sərlövhə kompleksinə daxil olan ünsürlər ilk baxışda materialın məzmunu barədə informasiya verir və oxucu materialın nədən bəhs etdiyindən xəbərdar olur, onu dərindən mənimsemək üçün oxumağa başlayır. Sərlövhədə bir çox halda həsr olunduğu yerin, müəssisənin adının verilməsi konkretliyi xeyli artırır, marağı olanların həmin yazılı asanlıqla tapıb oxumasına kömək edir.

Sərlövhələri yerləşdirmək üçün hərəsi bir işarə hesab olunan boşluq və durğu işaretlərini də daxil etməklə sərlövhədəki işaretləri sayıraq. Bəzi redaksiyalarda bunun üçün xüsusi xətkəsdən istifadə edirlər. Yoxlama nüsxəsində materialın adından solda alınan rəqəm qeyd olunur, sonra kataloq üzrə keql və şəklinə uyğun şrift tapılır. Əgər iri materialın sərlövhəsi yerləşdirilərsə, iri keql və qara (yarımqara) şrift lazımdır. Şrift dəstini müəyyən dərəcədə sərbəst seçmək olar. Bəzi qəzetlərdə şriftoqrafiya sistemləşdirilmiş və bir dəst müəyyən bölmə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Müəyyən keql və şəkilli konkret şrift üzərində dayanaraq, həmin şriftlə yiğilmiş sərlövhənin onun üçün ayrılmış yeri tuta bilib-bilməyəcəyini hesablayırıq. Bunun üçün bir standart sütuna (və ya kvadrata), daha sonra müəyyən sayıda sütunlara (kvadratlara) nə qədər sərlövhə şrifti yerləşəcəyi hesablanır. Alınan rəqəm sərlövhədəki işaretlərin miqdarı ilə müqə-yisə olunur. Əgər o, bu sayı uyğun gəlirsə və ya ondan azdırsa, deməli, keql və şəkil düzgün seçilib. Yox əgər, rəqəm çox alınsa, onda kiçik ölçü, yaxud ensiz şəkil axtarmaq lazımdır.

Sərlövhələrin siyahısında onların hər birinin yerləşdirilmə forması qeyd edilir. Bunu, adətən, abzas işarəsi ilə göstərirler.

Yadda saxlamaq lazımdır ki, yanaşı duran sərlövhələrin şriftləri şəklinə və keqlinə görə fərqlənməli, kontrast təşkil etməlidir.

Sərlövhələrin şriftlərə görə tərtibi. Qəzet səhifəsində təkcə mətnlərin deyil, sərlövhələrin də məzmunu şriftlər vasitəsilə oxuculara çatdırılır. Odur ki sərlövhə üçün şrift və keql seçilməsinə xüsusi fikir vermək lazımdır. Sərlövhələrin uğursuz, səliqəsiz və bacarıqsız tərtibi materialın təsirini və siyasi əhəmiyyətini aşağı salır, oxucunun diqqəti ni yayındıraraq yaxşı tərtib edilən zəif materiala cəlb edir.

Böyük qəzetlərdə sərlövhələrin tərtibi buraxıcının vəzifəsinə da-xildir. O, nömrənin tərtibi üzrə redaksiyanın göstərişlərinin dəqiq gözlənilməsinə nəzarət etmək üçün səhifələmə zamanı mətbəədə olur. Kiçik qəzetlərdə isə əksər hallarda buraxıcı olmadıqından, bu vəzifəni redaksiyanın mətbəədə olan növbətcisi yerinə yetirir.

Qəzətdə sərlövhələrin ahəngdar və kontrastla tərtibi bir-birini tamlayır. İş ondadır ki, belə tərtibat sərlövhələrin təsirliliyini artırmağa xidmət etməlidir. Müxtəlif şrift dəstlərini bir sərlövhədə bacarıqla əlaqələndirmək də ustalıq tələb edir. Şəklinə görə yaxın olan şrift dəstlərindən bir sərlövhədə məharətlə istifadə etmək olar. Bir sərlövhədə üç şrift dəstindən istifadə etmək xüsusilə yolverilməzdür. Həm də burada sətri şriftlər baş şriftlərlə qarışdırırlar.

Minimum təsvir vasitələri ilə maksimum təsirlilik qəzetiñ sərlövhə şriftlərinin bacarıqla əlaqələndirilməsini tələb edir. Şrift qarışqlığı, həddindən artıq müxtəlifliyi oxucunu materialın məzmunundan uzaqlaşdırır, oxunu çətinləşdirir. Ona görə də sərlövhə şriftlərindən ağıllı, səmərəli istifadə etmək lazımdır. Bir səhifədə 2-3 şrift dəstindən, onun baş və sərisindən, düz və kursivindən, qarası, yarımqarası və açığından istifadə etmek tamamilə kifayətdir. Qaranın açıqla, ensizin enli ilə əvəz edilməsi yolu ilə sərlövhə və başlıqların fərqlənməsinə və gözəl tərtib olmasına müvəffəq olmaq mümkündür.

Sərlövhə, rubrika, sərlövhəaltı bir çox halda çərçivəyə və yarımcərçivəyə alınır. Bəzən sərlövhə, rubrika klişə ilə birlikdə tərtibat kompozisiya baxımından bitkinlik yaradır.

Başlıqların tərtib olunmasında da şriftlərin kontrastlılığına xüsusi fikir vermək lazımdır. Fərqləndirilən sətrləri qara şriftlə yığıldıqda onuna yanaşı olan aşağıdakı sətri açıq şriftlə, iri keqlə kiçik keqli, düz şriftlə kursivi, enli ilə ensizi yanaşı vermək olar.

Aid olduğu mətnin qavranılmasında mühüm rol oynayan sərlövhəaltılar əsas sərlövhələrə nisbətən köməkçi sətr kimi kiçik şriftlə, sərlövhənin yığıldığı şrift dəstindən fərqli olan şriftlə yığılın.

ONUNCU dəRS
QAZETDƏ
ILLÜSTRASIYA

ILLÜSTRASIYANIN ROLU VƏ ƏHAMIYYƏTİ

İllüstrasiya nədir? Qəzetdə mətnlrlə yanaşı, illüstrasiya da mühüm yer tutur. "İllüstrasiya" latin sözü olub, əyani eks etdirmək, təsvir etmək, göstərmək mənasını bildirir. İlk kitab nəşrindən çox-çox əvvəl, əl ilə yazılan kitablarda, Misir piramidalarında, e.ə. II minillikdə papiruslarda şəkillər çəkilməsi müəyyənləşdirilmişdir. Qazıntı zamanı tapılmış ölü kitab əlyazmasında müxtəlif rönglərlə çəkilmiş şəkillər vardır. Hələ I.Quttenberqin ixtirasına qədər Avropa ölkələrində şəkilli kitabçalar mövcud idi. Buradakı şəkillər, əsasən, xüsusi izahedici mətnlrlə verilirdi. Mətnlər literlərlə, şəkillər isə əvvəlki kimi ağac üzərində qazılmış lövhəcikdə çap olunurdu ki, buna da ksiloqrafiya üsulu deyildi. Bir sıra mətbəələr bu zaman böyük müvəffəqiyyətlər qazanırdı. XV əsrin sonunda nürnbergli Anton Koberger Qartman Şədelin "Ümumdünya xəbərləri" adlı kitabını nəşr etdi ki, onda da 2000 şəkil verilmişdir.

XV əsrin əvvəllərində ksiloqrafiya ilə yanaşı, dərin qravür da meydana gəldi. 1477-ci ildə şəkilli kitab dərin çap üsulu ilə yarandı. Əvvellər qravürlər metalda əl ilə, sonralar nitrat turşusunun köməyiyle hazırlanırdı. Fransızca bu, "Ofort" adlanırdı. "Ofort" ilk dəfə XV əsrə düzəldilmiş, sonralar isə məşhur hollandiyalı rəssam Rembrant tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. XVII əsrə bu üsul Rusiyada geniş tətbiq edilmiş, müntəzəm olaraq şəkilli kitablar buraxılmağa başlanmışdır. Məşhur rus qravürleri Uşakov və Afanasi Qrixmenski bu işi icra edirdilər. Təxminən, 75 il sonra şəkillər avtotip, müasir sinkoqrafiya üsulu ilə hazırlanmağa başlandı.

İllüstrasiyanın vəzifələri. İllüstrasiya kitabı və kitablardan sonra qəzet və jurnal səhifələrində mühüm yer tutmağa başladı. İndi yaxşı çəkilmiş rəsm, fotoşəkil neinki qəzet səhifəsinə yaraşq verir, onu gözəlləşdirir, həmçinin, siyasi əhəmiyyətinə görə də digər materiallardan geri qalmır.

Fotoillüstrasiya müxtəlif sahələrdə qazandığımız nailiyyətlərdən söhbət açır, mənəvi həyatımızın ən müxtəlif cəhətlərini eks etdirir, möisət məsələlərinə toxunur, ölkəmizdə və xaricdə baş verən ən mühüm fakt və ya hadisələrlə oxucuları operativ surətdə tanış edir.

İllüstrasiya vasitəsilə tarixin bir çox hadisələri, təbii mənzərələr insanların gözü qarşısında canlandırılır. Bu gün adı fotoinformasiya oxucuya ətraflı yazılmış informasiyadan heç də az məlumat vermir. Ustalıqla işlənmiş fotoreportaj heç də adı reportajdan geri qalmır.

İllüstrasiya mətni tamamlayır, onun ideyasının oxucuya daha tez çatmasına xidmət edir, yeni hadisələr, yeni faktlar haqqında məlumat verir, bədii-sənədli obrazlar yaradaraq geniş oxucu kütləsinin emosiyasına təsir göstərir.

Yazılı və şifahi informasiyanın həqiqi mənasını biz tədricən dərk edirik. Səhifədə verilmiş mətnə ani baxış heç bir informasiya vermədiyi halda, illüstrasiyada belə cəhəti aydın görünür. Yeni il-lüstrasiyaya ani baxış oxucuya çox şey verə bilər. Fotoillüstrasiyanın belə tez dərk edilməsi jurnalistikada birincidərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

İllüstrasiyanın mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun əyanlılığıdır; yeni çəkilən obyekte onun eksinin tam uyğunlaşmasıdır. Bundan başqa, illüstrasiyanın dərk edilməsi üçün mətnin dərk edilməsinə nisbətən az hazırlıq lazımdır. Ola bilər ki, oxucu mətni axıradək oxuyub əsas ideyasını anlaması, amma illüstrasiyaya diqqətlə baxış onun nə demək istədiyini açıqlayır.

İllüstrasiyanın sənədliliyi, təkzibedilməzliyi onun əsas əlamətlərindəndir. Sənədli illüstrasiyalar olduqca maraqlıdır. Onlar müsbət cəhətləri göstərməklə yanaşı, mənfililiklərin tənqidi qiymətini verməkdə də mühüm rol oynayır. Fotoittiham və karikaturalar bu baxımdan böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu işdə illüstrasiyanın sənədliliyi az rol oynamır. Fotoqraf Pyotr Otsup öz xatırılardında fotoqrafiya haqqında belə danışdığını söyləyir: "Obyektivlə tarix çox yaxşı yazılır, şəkillərdə o, aydın və başadüşüləndir. Heç bir rəssam fotoaparatin gördüğünü "onun kimi təsvir edə bilməz".

Fotopublisistika böyük qüvvədir. Kino və televiziya kimi foto-journalistikam da rolu əvəzsizdir. İnsanların dünyagörüşünün formallaşmasında onlar müstəsna rol oynayır. Bunların hər biri özünəməxsus forma və metodlarla insanın şüuruna fəal təsir göstərir. Qəzetdə dərc edilən materiallara kimi illüstrasiya da aktual olmalıdır. Bu gün maraqlı olan bir hadisə sabah öz əhəmiyyətini itirə bilər. Buna görə də fotomüxbir və ya rəssam həyatı diqqətlə izləməli, daim yenilik hissili yaşamalı, vacib, mütərəqqi, maraqlı hadisələri vaxtında görməli və onları oxucuya çatdırmalıdır. Adı qəzet nömrəsində illüstrasiya 5 faizdən 20 faizə qədər, bayram və ya məqsədli nömrələrdə isə 15 faizdən 25 faizə qədər yer tutur.

İllüstrasiya həyatı, varlığı, gerçəkliyi obyektiv əks etdirməli, fakt və hadisələri bəzək-düzəksiz verməli, mənalı və aydın olmalıdır. Bəzən yenilik adı ilə qəzet səhifələrində, xüsusişlə, gənclər qəzetlərində həyatı düzgün əks etdirməyən elə illüstrasiyalara təsadüf edirik ki, onlar oxucuda ikrəh hissi oyadır. Elə indinin özündə də bir çox qəzet və jurnallarda əsas mövzudan uzaq düşən, ikincidərəcəli detalları əks etdirən illüstrasiyalar az deyil.

Şəkillərin hazırlanmasında və qəzet səhifələrinə çıxarılmasında illüstrasiya şöbəsi mühüm rol oynayır.

Fotoillüstrasiya müxtəlif sahələrdə qazandığımız nailiyyətlərdən söhbət açır, mənəvi həyatımızın ən müxtəlif cəhətlərini əks etdirir,

məişət məsələlərinə toxunur, ölkəmizdə və xaricdə baş vermiş ən mühüm fakt və ya hadisələrlə oxucuları operativ surətdə tanış edir.

İllüstrasiya mətni tamamlayır, onun ideyasının oxuyucuya daha tez çatmasına xidmət edir, yeni hadisələr, yeni faktlar haqqında məlumat verir, bədii-sənədli obrazlar yaradaraq geniş oxuju kütłəsinin emosiyasına təsir göstərir.

İllüstrasiyanın mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onu əyanılıyıdır, yeni çəkilən obyektlərin onun əksinə tam uyğunlaşmasıdır.

İllüstrasiyanın sənədliliyi, təkzibedilməzliyi onun əsas əlamətlərindəndir. Sənədli illüstrasiyalar olduqca maraqlıdır. Onlar müsbət cəhətləri göstərməklə yanaşı, mənfiliklərin tənqidi qiymətini verməkdə də mühüm rol oynayır. Adı qəzet nömrəsində illüstriasiya 5%-dən 20%-ə qədər, bayram və ya məqsədli nömrələrdə isə 15%-dən 25%-ə qədər yer tutur. Fotomüxbir illüstrasiyanı şöbəyə və mesul katibə təqdim edərkən onun çəkildiyi tarixi, hadisə yerində bəhs olunan adamların dəqiq inisalını, familiyalarını, faktların hansı mənbələrdən alındığını və müellifin ünvanını ayrıca vərəqdə yazıb, şəklin arxasına yapışdırmağı unutmamalıdır.

İllüstrasiya şöbə müdürü tərəfindən seçildikdən sonra retuş edilməli və kilişə olunmağa verilməlidir. Şəkil üzərində düzəliş, adətən, tuş və belilə aparılır. Yalnız çoxkontraslı və dəqiq fotoşəkilləri sinkoqrasiya sexinə retuşsuz göndərmək olar. Retuş prosesində rəssam şəkil-də kontras yaradır, əsas mənənəti aydınlaşdırmağa, lüzumsuzları kənar etməyə çalışır.

Heç bir dizayn elementi səhifəyə şəkilin yaratdığı hərəkət və emosiyaları verə bilməz. Fotoşəkillərin yerli-yerində və bacarıqla istifadəsi qəzet tərtibatının ən önemli hissələrindən biridir və bunsuz effektiv və cəlbedici səhifə yaratmaq haqqında danışmaq olmaz. Bununla yanaşı, şəkillərlə iş dizaynerinin ən yaradıcı və məsuliyyətli hissəsidir.

Hər bir şəkil müəyyən hadisəni nəql edir, hər hadisə də şəkillə ifadə olunmağa layiqdir. Bugünkü oxucu televiziya və jurnallarla o qədər ünsiyyətdə olub, ki, qəzetdə də hər məqalənin yanında şəkil - həm də keyfiyyətli şəkil görmək istəyir. Amma qəzetdə bu qədər şəkili çəkmək üçün nə kifayət qədər fotomüxbir, nə də onları yerləşdirmək üçün yer var. Rəngli çap isə ümumiyyətlə, bir çox qəzetlər üçün hələ də əlçatmazdır.

Üç əsas şəkil forması

Qəzet şəkilləri 3 əsas formada olur ki, bunların hər birinin öz müsbət və mənfi cəhətləri var. Və hər biri də müəyyən, özünəməxsus tərtibat forması üçün daha uyğundur. Bu formalar -üfüqi, şaquli və kvadratdır.

Üfüqi. Ən çox yayılmış formadır. İnsan ətraf aləmi üfüqi müstəvidə qəbul edir. Bu onun üçün adı və öyrənclidir və buna görə də ən tez qarvanılan şəkillər üfüqi şəkillərdir. Bununla belə, bəzi obyektlər öz formasına görə (basketbol oyunu, kosmik raket və s.) şaquli şəkil tələb edir.

Şaquli. Şaquli konfiqurasiya kvadrat və üfüqiyə nisbətən daha dinamik hesab olunur. Uzunsovformalı olduğundan, istənilən halda elə təsəvvür yaranır ki, bu şəkillər şaquli, formalı yazıları müşayiət edir.

Kvadrat. Kvadrat şəkillər ən darixdıcı hesab olunur. Əksər tərtibatçılar, ümumiyyətlə, bu formalı şəkillərdən istifadə etməməyə çalışırlar. Amma unutmaq olmaz ki, şəkinin məzmunu formadan daha önemlidir. Hər bir şəkil onun öz şərtlərinə uyğun qəbul edilməli və yerləşdirilməlidir.

İLLÜSTRASIYA JANRLARI

İllüstrasiya janrları qaynar həyatımızın, tarixi inkişafımızın canlı salnaməsidir. Varlığımızın müxtəlif sahələrini bütün rəngə-rəngliyi ilə əks etdirməkdə illüstrasiyanın bu mübariz janrları fotojurnalistlərimizin cəbbəxanasında qüdrətli vasitəyə çevrilmişdir.

Portret. Fotoillüstrasiyanın geniş yayılmış janrlarından biri portrettdir. Fotomüxbir bu janrda, hər şeydən əvvəl, insanların fərdi cizgilerini ümumiləşdirməyi və onun xarakterini, daxili aləmini açmağı bacarmalıdır. O, qəhrəmanlarında şəhərəval-ruhiyyə, mərdlik və s. insani keyfiyyətləri tapmağa və əks etdirməyə çalışmalıdır. Portret bizi fədakar müasirlərimizlə, sülh uğrunda mübarizlərlə, ölkəmizin və xarici ölkələrin tərəqqipərvər xadimləri ilə tanış edir. Portretlər həm fotomüxbir, həm də rəssam tərəfindən yaradıla bilər. Portret janrı çətindir. Həqiqi mənada, bədii portret yaratmaq üçün təkcə fotoqrafiyanın və ya rəsmi orijinala uyğunlaşması kifayət deyil. Burada həm də əksi alınmış insanın xarakterinin realistcəsinə və düzgün açılması vacibdir.

Portretin inandırıcı və yaxşı çıxmاسında onun kompozisiyasının da mühüm əhəmiyyəti vardır. Portretin kompozisiyası özündə bir sıra mühüm amilləri birləşdirir.

Fototosvirin kompozisiya dolğunluğu obyektin görünüş nöqtəsini düzgün təyin etməklə başlanır və məhz həmin görünüş nöqtəsini axtarıb - tapmaq fotoreportyorum yaradıcılığından və bədii zövqündən çox asılıdır. Görünüş nöqtəsinin düzgün seçiləsi portretin müvəffəqiyyətli alınması üçün mühüm amillərdəndir. Portret janrında görünüş nöqtəsinin seçiləsi şəkli çəkilən adamın hansı səmtə baxması ilə sıx bağlıdır. Bəzən elə portretlərə rast gəlmək olur ki, orada şəkli çəkilən adamın işi ilə baxışı arasında heç bir əlaqə olmur (*Əlavə 6*).

Mənalı portret yaratmaq fotojurnalistdən yüksək sənətkarlıq qabiliyyəti tələb edir. Güclü müşahidə, yüksək sənətkarlıq fotojurnalistə təbii, inandırıcı potret yaratmağa imkan verir. Buna görə də portret çəkərkən diqqətli olmaq və onun orijinala oxşamasına çalışmaq lazımdır.

Qrup - portret. Qəzətdə istifadə olunan illüstrasiya formalarından biri də qrup portretidir. Qrup - portreti çəkən fotomüxbir eyni zamanda bir neçə adamlı işləmeli olur. Burada çəkilən hər bir adamın özünəməxsus xüsusiyyətlərini göstərmək, onları fərdi cizgilərinə uyğun olaraq yerləşdirmək və eyni görüş nöqtəsində vermək böyük zövq və bacarıq tələb edir. Qeyri-təbii çəkilən qrup portreti inandırıcı olmur. Uzaqdan çəkilmiş qrup - portretlər anlaşılmaz olur və oxucu tərəfindən yaxşı qarşılanınır.

Fotojurnalist çalışmalıdır ki, qrup - portretində iştirakçıların ayrılıqlarda hər birinin, bütövlükde hamını səciyyələndirən əsas cizgiləri dəqiq və aydın düşsün, oxucuların onların tanımmasını və qavramasını asanlaşdırırsın. Qəzətlərdə sənətkarlıqla çəkilən qrup - portretlər az olmur (*Əlavə 7*).

Qrup - portretləri adı və istehsalat belə portretlərinə nisbətən bir qədər çətindir və fotomüxbirdən böyük ustalıq, bacarıq tələb edir. Qrup - portretli üzərində işləyən fotomüxbir və ya rəssam bir nəfərlə deyil, bir neçə nəfərlə ünsiyyətdə olur. Buna görə də o, işini elə qurmalıdır ki, hər kəs öz yerində olsun, heç bir artıq ştrixə yer verilməsin. Fotomüxbir çalışmalıdır ki, şəkildə hamı eyni vəziyyətdə, oxşar pozada durmasın, çünki belə şəkil yalnız ailə albomu üçün yararlı olar.

Qrup portretlərini seçərkən fikir vermək lazımdır ki, şəkildəki-lər gərgin vəziyyətdə olmasın, obyektivə baxmasınlar. Belə seçmə zamanı yaxşı olar ki, süjet mərkəzi olmayan portretlər götürülsün.

İstehsalat portreti. İstehsalat portreti əmək adamını xarakterik istehsalat şəraitində göstərməlidir. Bəzən istehsalat portretini adamlar təsvir olunan fotoreportajla qarışdırırlar. Ancaq bunların arasında müəyyən fərq vardır. İstehsalat portretində ön planda əməkçi adam verilir. Onun çalışdığı şərait isə fona çəkilir, reportaj-şəkildə əksinə, hadisə və iş ön planda göstərilir. Buna görə də illüs-trasiyaların bu formalarını qarışdırmaq olmaz.

İstehsalat portretinin vəzifəsi qabaqcıl və yenilikçi insanı istehsalatda göstərməkdən ibarətdir. Belə portretlərdə hər şey bir məqsədə doğru yönəldilmişdir. Burada fonun böyük əhəmiyyəti var, çünki əmək alətini, iş yerini göstərən belə fonlar mətnsiz də həmin şəxsin sənəti haqqında müəyyən fikir söyləyir və oxucu onlara daha çox fikir verir.

İstehsalat portretləri tornaçını dəzgah arxasında, artisti səhnədə, kolxozçunu isə tarlada göstərməlidir (*Əlavə 8*).

Reportaj-şəkil. İllüstrasiya janları içərisində reportaj-şəkil

xüsusi yer tutur. Belə şəkillərin başlıca xüsusiyyəti həyatda baş verən hadisələri əyani olaraq sənədli və inandırıcı formada eks etdir-məkdir. Kadrda insanın fiquru ilə birlikdə onun fəaliyyətinə xas olan xüsusiyyətlərin düzgün verilməsi şəkli dinamik və canlı edir.

Reportaj-şəkil illüstrasiyanın başqa formalarından fərqli olaraq, xüsusi xarakterə malikdir. O bu gün və dünən baş vermiş hər hansı konkret, yeni, iibrətamız hadisələr haqqında oxucuya düzgün məlumat verir, həmin hadisələri operativ, sənədli eks etdirir. Reportajın mövzu dairesi çoxsa həlidir, xalq təsərrüfatının, elm və texnikanın, mədəniyyət və incəsənətin, məişət və idmanın bütün sahələrini əhatə edir. Reportaj-şəkillər iki cür olur: adı və müəyyən əlamətdar hadisəyə həsr olunmuş reportaj-şəkillər.

Müəyyən hadisəyə həsr olunmuş reportaj-şəkillər ölkəmizin həyatında baş verən ən əlamətdar hadisələri eks etdirir. Bunlar kosmonavtların kosmosa uçuşu, hərbi paradlar, yeni sərgilər, yerin süni peykləri, yeni salınmış mühüm neft keməri və ilk teatr tamaşası və s. haqqda ola bilər. Reportaj-şəkil iki cür icra oluna bilər: bunlardan biri seçmə, digəri təşkiletmə üsulu ilə yaranır. Birinci üsul daha çətindir, fotomüxbirdən dərin müşahidəçilik qabiliyyəti tələb edir. O özünə lazımlı olanı müşahidə edərkən seçib ləntə köçürür. Bu zaman fotomüxbir hadisələrin gedisiñə heç bir təsir göstərə bilmir. Belə seçmə şəkillər hərbi paradlar, nümayışlər, idman yarışları, teatr tamaşası zamanı və s. halarda çəkilir (*Əlavə 9*).

Reportaj-şəklin təşkiletmə üsulu ilə yaranan növü də reportyordan qabiliyyət tələb edir. Bu zaman fotomüxbir çəkiliş vaxtını və yerini özü təyin edir, kadrın süjet və kompozisiyasını arzusuna uyğun qurur, lazımı fonu yaradır və işiç verir. Belə çəkilişlər, adətən, istehsalat, kənd təsərrüfatı, elm və məişət mövzularında reportajlar hazırlanarkən yerinə düşür. Amma onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər fotomüxbir süjeti yaxşı qurmazsa, şəkli təbii alınmaz və oxucuya süni olaraq quraqışdırılmış təsvir təsiri bağışlayar. Bu, fotomüxbirdən hər bir kiçik detala diqqətlə yanaşmağı, böyük müşahidəçilik qabiliyyəti tələb edir. Ümumiyyətlə, reportaj-şəkilləri ikincidərəcəli detallarla yükləmək olmaz. Her hansı reportaj-şəklin ən mühüm keyfiyyəti onun operativliyidir, eks təqdirdə, aktuallığını itirər və köhnələr. Reportaj-şəkillərlə yanaşı, qəzetlərdə reportaj-rəsmələr də dərc olunur.

Reportaj-rəsm. Reportaj-rəsm mövzu və əhəmiyyətinə görə reportaj-şəkli çox yaxındır. Onların hər ikisi həyat həqiqətlərini real şəkildə eks etdirir. Bununla birlidə onlar arasında fərqli cəhətlər də vardır.

Reportaj-rəsmi reportaj-şəkildən fərqi onun ünsürlərinin sadəliyində, müəyyən bir süjeti daha obrazlı eks etdirməsindədir. Bu xüs-

siyyətlər reportaj-rəsmi reportaj-şəklə nisbətən daha inandırıcı və bəşdüşülecek bir şəklə salır. Bundan başqa fotoqrafdan fərqli olaraq rəssam şəraitdən asılı deyil. Əgər fotoqraf istədiyi yerdə fonu seçmək, yaxud da istədiyi yerdə şəkil çəkmək imkanından mərhumdursa, rəssam bu imkanlarla məhdudlaşdır.

Reportaj-rəsm o zaman lazım olur ki, obyektdəki cizgiləri foto ilə dəqiq vermək mümkün deyil. Reportaj-rəsm aşağıdakı rubrikalar altında verilir: "Karandaşla şəhəri gəzərkən", "Rəssamin bloknotundan" və s (Əlavə 10).

Fotooçerk. Qəzetlərdə reportaj və portret - şəkillərin müəyyən bir başlıq altında eyni mövzudan bəhs edən seriyasına rast gəlmək olur ki, bu da fotooçerk hesab edilir.

Maraqlı yenilikləri və əlamətdar hadisələri bütün təfərrüati ilə oxucuya çatdırmaq fotooçerkin əsas məqsədidir.

Fotooçerklerin mövzusu müxtəlif ola bilər, bir kollektivin və ya bir şəxsin əldə etdiyi nailiyyətlərən, fabrik və zavod həyatından, kolxoz və sovxozlardan bəhs edə, yaxud da tarixi planda təqdim oluna bilər.

Fotooçerkdə verilən şəkillər ardıcıl olmalı və bir-birini tamamlamalıdır. Belə şəkil mətnlərinin də çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Fotooçerki təşkil edən kadrlar nömrələnir və mətnin müxtəlif hissələrində verilir. Bu məqsədlo yazılmış yaxşı mətnlər ona yeni məna verir və oxucu tərəfindən maraqla qarşılanır.

Fotooçerkleri düzgün yerləşdirmeyin özü də tərtibatçılıq bacarığı, yüksək bədii zövq tələb edir. Belə şəkillər bəzən qəzetin bir səhifəsində deyil, bir neçə səhifəsində yerləşdirilir və həmin şəkillərin arasında oçerkə daxil olmayan şəkillər də olur ki, bu, oxucunu çasdırır.

Fotooçerkin hazırlanması fotomüxbirdən yüksək ixtisas, yaradıcılıq təcrübəsi və vaxt tələb edir.

İllüstrasiyanın başqa növlərinə nisbətən fotooçerk qəzet səhifəsində daha çox yer tutur. Məhz buna görə də bir sıra redaksiyalarda illüstrasiyanın maraqlı forması olan fotooçerkdən az istifadə edilir.

Bəzi redaksiyalarda isə fotooçerkə müəyyən bir yerdə çəkilmiş bir yiğin fotosəkil kimi baxırlar. Bu, olduqca səhv fikirdir. Fotooçerk bir yiğin adamın və bir neçə nəfərin portreti deyil. Burada insanla birlidə, oradakı əmək, görülən işin möğzi, nəfəsi də özünə yer tapmalıdır. Əks təqdirdə, belə şəkillər sönük çıxır, oxucuya heç nə vermir.

Mənzərə. Yeni salınmış kəndlər, meyvə bağıları, meşələr, dağlar və s. mənzərə çəkən fotomüxbir üçün canlı mövzudur. Mənzərədə müəyyən bir yerin xarakterik xüsusiyyətləri öz əksini tapmalıdır. Çünkü təbiət passiv deyil, canlıdır və burada baş vermiş dəyişikliklər də canlı və dinamik şəkildə göstəriləlidir.

Mənzərə janrı fotoqrafiyada müstəqil bir sahəni əhatə edir. Belə şəkilləri mənalı və cəzibədar göstərmek üçün imkanlar genişdir.

Mənzərə şəkillərində dəqiq ünvan göstərilməlidir. Fotomüxbir unutmamalıdır ki, müəyyən obyekti texniki cəhətdən düzgün çəkməmək, obyekti düzgün seçməyi bacarmamaq, onu hansı plandan çəkəcəyini dəqiq müəyyənləşdirməmək şəklin keyfiyyətini onun orijinalından qat-qat aşağı salır.

Oxular dəfələrlə bu və ya digər mənzərəli yerin yanından eti-nasız ötüb - keçir və onun necə gözəl olduğunu bəlkə də görə bilmirlər. Fotoreportyor isə həmin yerdə ruhoxşayan bədii mənzərə şəkli çəkir (*Əlavə 11*).

Fotoetüd. Fotoetüd müəyyən bir fikrin və ideyanın, adamlar arasındakı maraqlı münasibətin qəribə anıdır. Formasına və oxucuya emosional təsirinə görə etüd mənzərəyə çox yaxındır. Lakin mənzərədən fərqli olaraq etüdlə vaxtın, yerin və iştirakçının konkretliyi tələb olunmur. Fotoreportyor məzmunu daha aydın və rəngarəng vermək istədikdə etüdə müraciət edir. Fotoetüd maraqlı, əhəmiyyətli məsələyə həsr olunur, oxucu emosiyalarına xoş təsir bağışlayır. Yaxşı fotoetüdlər lirik planla olur, kompozisiyası maraqlı qurulur. Lakin mənzərəyə nisbətən fotoetüd hadisənin harada baş verdiyini konkretləşdirməyi tələb etmir, halbuki mənzərədə obyekt mütləq göstərilməli və konkretləşdirilməlidir.

Qəzetlər fotoetüddən ancaq o vaxt istifadə edirlər ki, onun mövzusu məzmunlu və gözəl olsun.

Fotoetüd adamların yüksək əxlaqi keyfiyyətini, hiss və hə-yəcanını bədii lövhə ilə eks etdirməlidir. Maraqlı mövzular fotoetüd müəlliflərini ciddi yaradıcılığa səsləyir (*Əlavə 12*).

Natürmort. Bədii fotoqrafiyada natürmort müstəqil bir forma kimi geniş yayılmışdır. Natürmort fransızca "natürmorte" sözündən olub, cansız əşyaların, gülərin, meyvələrin, məişətdəki əşyaların əksi mənasındadır. Fabrik və zavodlarda hazırlanan maddi və mədəni avadanlıqların əksi də buraya daxildir. Müstəqil rəsm və fotosəkil kimi mətbuat səhifələrində mətnlərlə birlikdə istifadə olunur. Natürmortda çəkilən detallar az yer tutduğuna görə, onu istənilən fonda, istənilən görünüş nöqtəsindən çəkmək olar. Natürmortun obyekti hər yerde var: ev əşyaları, yemek şəyləri, gül-çiçək və s. (*Əlavə 13*).

Bir illüstrasiya kimi natürmort jurnal və kitablarda, nadir hallarda isə qəzet səhifələrində verilir. Bundan başqa həvəskar rəssam və fotoqrafların çəkdiyi natürmortlar da qəzet səhifələri üçün yararlı ola bilər.

İnteryer və eksteryer. Reportaj-şəklin xüsusi növü kimi illüstrasiyanın bu janrlarından qəzet və jurnallarla yanaşı, arxitekturaya dair kitablarda da geniş istifadə edilir. İnteryer fransızca "interier" sözündən olub, burada binanın daxili quruluşunu əks etdirən şəkil mənasındadır.

Ekstteryer fransızca "exsterur", latınca "exstesior" sözlərindən olub, burada binanın xarici görünüşünü eks etdirən şəkil mənasında işlədirilir.

Oxucuları yeni tikinti obyektləri ilə tanış edən belə şəkillərdə zavod, fabrik, xəstəxana, məktəb binaları, mədəniyyət sarayıları, klublar öz eksini tapır. Bu illüstrasiyalarda başlıca olaraq müəyyən obyekt və yaxud onun bir neçə maraqlı hissəsi çəkilir (*Əlavə 14*).

İstər müasir, istərsə də tarixi əhəmiyyəti olan memarlıq abidələrinin mövcud kompozisiyasının fotoskildə verilməsi təsvirin daha mənalı və cazibədar görünməsinə imkan yaratır.

Karikatura ictimai-siyasi və mösət məsələsinin, konkret şəxsiyyət və hadisənin təqnid qiyəmətini satirik və yumoristik formada eks etdirən şəkildir. İtalyanca "caricatura" sözündən olub, bir adamı və ya hadisəni qəsdən gülünc vəziyyətdə göstərən şəkil mənasını bildirən karikatura operativ, aktual və təsirli olmalıdır. Mövzusuna görə iki yerə ayrılır: daxili və beynəlxalq mövzuda olan karikaturalar. Daxili mövzuda karikaturaların təqnid obyekti həyatımızdakı mənfiliklərdir. Beynəlxalq mövzuda olan karikaturaların təqnid obyekti müharibəni alovlaşdırmaq, beynəlxalq vəziyyəti gərginləşdirmək siyasətidir (*Əlavə 15*).

Dostluq şarjı. Bir növ karikatura tərzində çəkilən belə şəkillər də mübaliğə elementləri də olur. Karikatura ilə dostluqun şarjı arasında yalnız zahiri oxşarlıq vardır. Dostluq şarjı fransızca "chadge" sözündəndir və mübaliğə, şitiniçixarma, bir şeyin və ya şəxsin qəsdən gülünc, karikaturaya bənzər formada təsviri mənasını verir, müsbət qəhrəmanı eks etdirir, onun yaxşı xüsusiyyətlərini göstərir. Doğrudur, şarjda qəhrəmana xas olan bəzi qüsurlar və zəif cəhətlər gülünc halda göstərilir, lakin bu xüsusiyyətlər yumoristik tərzdə, yüngül ironiya ilə edilir. Dostluq şarjı qəhrəmanın hayatındakı əlamətdar bir hadisə yubileyə, idmanda qazandığı qəlebəyə, rekorda, tamaşa əla ifa etdiyi rola, maraqlı kitab buraxılmasına və s. həsr edilir.

Dostluq şarjları hər hansı müəssisənin yubileyi, yazıçı və bəstəkarlar qurultayının çağırılması, əlamətdar bayramlar və s. münasibətlə də çəkilib qəzet və jurnallarda verilə bilər. Belə hallarda tikintinin, müəssisənin, kollektivin müsbətkeyfiyyətli adamları dostluq şarjı üçün mövzu olur.

Əksər hallarda, oxucuların tanıdığı, xarici görünüşü, ixtisası, yaşı haqqında müəyyən təsəvvürə malik olduğu adamlar dostluq şarjının qəhrəmanı seçilir. Ona görə də rəssam şarjda portret xas olan xüsusiyyətlərdən istifadə etməyə çalışır; məs.: ucaboylu adamı gödək, kök adımı arıq, cavabı qoca və ya eksinə təsvir etmək məsləhət görülmür. Əks halda, bəhs olunan adam inciyə bilər və ele güman edər ki, onu məsxərəyə qoyurlar. Rəssam çalışmalıdır ki, çökdüyü şarjda qəhrəmanına xas olan xarici xüsusiyyətlər şən gülüş doğursun. Həm də bu zaman

unutmaq olmaz ki, şarjdakı şəkillərin xarici görkəmi deyil, mövzu orijinallığı və onun bütövlükdə həlli gülüş doğurmmalıdır. Belə şəkillərin üzərində bir qayda olaraq "Dostluq şarjı" rubrikası qoyulur (*Əlavə 16*).

Fotoittiham. Həyatdakı bu və ya başqa bir qüsürü sənədli ifşa etməsilə karikaturadan fərqlənir. Fotoittihamda heç bir mübaliğə olmur. Bu, real həyatın müəyyən parçasıdır.

Fotoittiham da daxili və beynəlxalq mövzuda ola bilər. Daxili mövzulara həsr olunmuş fotoittihamlar ayrı-ayrı təsərrüfatsızlıq, israfçılıq, mənəvi pozğunluq hallarını, sosial bəlaları tənqid edir. Açıq hava altında qalıb çürüyən kənd təsərrüfatı maşınları, yarımcıq qalmış tikintilər, son illerdə erməni millətçilərinin törətdikləri cinayətlər, Bakıda qanlı Yanvar faciələri (1990) günlərində silahsız dinc adamlara divan tutulması fotoittihamların ifşa hədəfi olmuşdur. Bizim qəzetlərimizdə təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüdudları xaricində evsiz-eşiksiz insanların, qaçqınların, nümayişçilərin acınacaqlı vəziyyətlərini eks etdirən fotoittihamlara da az rast gəlmirik. Belə fotoittihamlar böyük təsir gücünə malik olur (*Əlavə 17*).

Fotoittihamlar qısa mətn və ya müxbirin yazdığı məqalə ilə müşayiət edilir.

Plakat. Qəzet səhifələrində siyasi, iqtisadi və sosial sahədə qarşıda duran vəzifələrin həyata keçirilməsinə adamları səfərbər etmək məqsədilə çəkilmiş plakatlardan istifadə olunur. Daha doğrusu, sənətkar-rəssam firçasından çıxan plakatda bəhs olunan məsələnin, vəzifənin həllinə oxucuda maraq yaradılır; məs.: azadlıq uğrunda mübarizədən bəhs edən siyasi plakat adamlarda rəğbət hissi, müharibə qızışdırıcılarına qarşı mübarizə mövzusunda olan plakat isə nifrət hissi aşılıyor.

Sənətkar axtarışlarının səmərəli nəticəsi olan gözəl plakatlar qəzet səhifəsini bəzəyir, oxucularda nəcib əxlaqi keyfiyyətlərin formallaşmasına kömək edir, onları xeyirxah əməllərə ruhlandırır, cəmiyyətin həyatında, insanların davranışında ülvi sərvətlərdən nümunə götürməyə, mənfiliklərə qarşı barışmaz olmağa çağırır.

Qəzetlərdə çap olunan plakatlar çox vaxt rəssam tərəfindən çəkilir, əsasən, birinci səhifədə verilir. Plakatlar daxili və beynəlxalq mövzularda olur. Hansı mövzuya həsr edilməsindən asılı olmayıaraq, plakatlar oxucuların nəcib ruhda tərbiyələnməsinə kömək etməlidir.

Montaj. Müəyyən süjet ətrafında bir neçə fotosəkil və ya rəsmi birləşdirilməsidir. Montaj fransızca "montage" sözündən olub, müxtəlif şəkillərin müəyyən mövzuya ətrafında qruplaşdırılması mənasını bildirir və quruluşca iki cür olur: hadisə montajı, portret montajı.

Hadisə montajı bir neçə reportaj-şəklin və ya rəsmi birləşməsidir, yəni hər hansı hadisə burada hərtərəfli verilir. Yaxud, tutaq ki,

idman bayramından montaj vermek lazımdır. Bunun üçün montajın sol tərəfində stadionun ümumi görünüşü, ortada yüngül atletlərin çıkışını, sağda isə basketbol yarışını eks etdirən şəkillər yerləşdirilə bilər. Belə montaj müəyyən dərəcədə fotooçerkə oxşayır.

Böyük planda verilmiş və panorama təşkil edən bir neçə fotosəkli bir yerde vermek istəyəndə montajdan istifadə olunur (*Əlavə 18*). Bu zaman şəkillərin bir-birinə ardıcıl və düz yapışdırılmasına fikir vermek lazımdır. Qəzətlərdə bir seriya portretlərdən ibarət montajlara da rast gəlmək olur.

Mürəkkəb montajlar isə redaksiyanın xüsusi sıfarişi ilə hazırlanır və əsasən bayram ərefəsində verilir.

Diaqram. Müxtəlif kəmiyyətlər arasındaki nisbətin qrafik təsvirini verən diaqram qəzet oxucularına inkişafın gedisi haqqında əyani təsəvvürə malik olmağa imkan verir və müqayisələr üzərində qurulur. Düzgün təşkil olunmuş diaqram böyük əyanılık, həmçinin, təsirlilik qüvvəsinə malikdir. Diaqram qəzetdə ayrıca və ya material daxilində verilə bilər. İkinci halda diaqram mətnin müəyyən bir yeri ilə əlaqədar olur. Diaqramlar əksər hallarda qəzet guşələrində, tematik səhifələrdə, iqtisadi xarakterli böyük məqalələrdə verilir və mətn orijinalını zənginləşdirir, ümumiləşdirir, məzmunun rəqəmlərlə tez qaralanmasına imkan verir. Diaqramları qurmaq üçün xətlərdən istifadə edilir, bəzi hallarda isə bu xətlər həndəsi fiqurlarla əvəz olunur. Diaqramların çoxıslədilən növləri aşağıdakılardır: xəqli, pilləli, bölməli və s.

Xəqli diaqramlarda xətlərdən istifadə edilir və onların üstündə göstərici rəqəmlər yazılır. Xəttin gedisi həmin rəqəmin artıb-azaldığını göstərir (*Əlavə 19*).

Pilləli diaqramlarda rəqəmlər ardıcıl surətdə, bir-birinin altında yazılır.

Bölməli diaqramlar isə dairə şəklində verilərək hissələrə bölünür.

Xəritə. Qəzet, jurnal və kitablarda coğrafi, siyasi, tarixi, geoloji, hava dəniz, siyasi-inzibati, torpaq, topoqrafiya, iqtisadi xəritələrə və s. rast gəlinir. Belə xəritələrdən aydınlıq, dürüstlük tələb olunur. Xəritə fakt və hadisəni yaxşı aydınlaşdırır, mətni əyani başa salır.

Beynəlxalq, coğrafi, tarixi və iqtisadi mövzularda verilən yazılarla birlikdə dərc edilən xəritələr xüsusilə faydalı olur. Xəritə, əgər bilavasitə müəyyən materialla əlaqədardırsa və burada əhalinin sıxlığı, təbii zənginliklər, sənaye mərkəzləri göstərilirsə, belə xəritələrə kartogram deyilir. Bəzi xəritələr diaqramlarla birləşdirilir ki, onlara kartodiqramlar deyilir.

Qəzetdə dərc olunan yeni müstəqillik qazanan ölkələrə, müha-

ribə edən tərəflərin döyüş mövqeyinə dair xəritələr oxuculara bəhs olunan hadisəni əyani qavramaqda kömək edir.

Qəzet səhifələrində daxili, yeni inzibati-ərazi bölgülərinə, yeni dəmir yolları, qəsəbələr, şəhərlər, tikinti obyektləri salınmasına dair xəritələrə də (*Əlavə 20*) rast gəlmək olur.

Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr, erməni millətçilərinin Azərbaycanın əbədi-əzəli dilbər guşəsi olan bu di- ya- ri qəsb etmək üçün göstərdikləri cəhdlerin ifşasında illüstrasiyanın bu növündən qəzetlərimiz, xüsusilə, "Azərbaycan", "Vətən səsi" məharət- le istifadə edir. Azərbaycanın bəhs olunan dövrünə, o cümlədən, 20-ci ilədək olan hüdudlarını göstərən xəritələr böyük maraq doğuru.

Ornament. Viniyetka. Bəzən qəzet ve jurnallarda, əsasən, bayram nömrələrində səhifələr ornament, viniyetkalarla bəzədir. Ornament latinca "ornamentum" sözündən olub, rəssamlıqla, nəqqəşliqlə bəzək, naxış mənasını (*Əlavə 21*), viniyetka isə fransızca "vignette" sözündən olub, kitabın və ya fəsillərin başlanğıcında, yaxud axırında naxış, şəkil mənasını bildirir, bütün səhifəni əhatə edir və ya müəyyən materialı xüsusilə nəzərə çarpdırır.

Ornament və viniyetka yerli koloriti və xalq yaradıcılığı motivlərini əks etdirir. Əksər hallarda mövzunun aid olduğu yerin milli xal- ça və başqa bəzək nümunələrinin şəkilləri ornament və viniyetkalar üçün seçilir.

İllüstrativ şəkillər qəzet və jurnallarda ayrıca deyil, bu və ya başqa materialla birlikdə mövzunu daha canlı və əyani oxuculara çatdırmaq üçün istifadə olunur. Rəssam tərəfindən çəkilən belə şəkillər hekayə, oçerk, povest, resenziya, idman hesabatına verilir. Rəssam şəkin surətini çıxararkən diqqətli olmalı, təhrifə yol verməməlidir. Bu, portret şəkillərdə xüsusilə vacibdir.

İllüstrasiyanın təsirliliyi də mühümdür. Mövzunun orijinal həlli dalınca qaçan bir sıra fotomüxbirlər bu cəhəti yaddan çıxarırlar. Buna görə də təsvir materialın keyfiyyət effektini aşağı salır.

ON BİRİNCİ DƏRS
MƏTBU NƏŞRİN
İSTEHSAL ÜSULLARI

XI-XIII Əsrlərdə Şərqi ölkələrində mətn formasının hazırlanmasının yeni texnologiyası meydana gəldi. Üzərində işarələrin təsviri - heroqlifləri olan ayrı-ayrı dil literlərindən yığılan belə sətirlərdən forma yaradıldı. Belə formadan yaxşı surət alınır. Yığı zamanı buraxılan səhvləri asanlıqla düzəltmək mümkün idi. Dil literləri isə ağaç literləri əvəz etdi ki, bunlar da boyanı yaxşı götürdü. Metal literlər isə XIV əsrin sonlarında meydana gəldi. Bu zaman Koreyada metal literləri tuncdan tökürdülər, ayrı-ayrı literlərdən təşkil olunmuş formalardan çap üçün istifadə olunurdu.

Yığı işinin mexanikləşdirilməsinə ilk cəhd XIX əsrin başlangıcında göstərilmişdir. XIX əsrin sonu XX əsrin başlangıcında yığı işinin avtomatlaşdırılması sahəsində xeyli iş görülmüşdür.

Çap formasının növləri

1. Əksi düşən və düşməyən ünsürlərdən yaradılan orijinal çap forması. Orijinal çap forması mətn yığısı, sehifələmə, təshih, surətin alınması, oxunuş, düzəliş, formanın çap olunması kimi əməliyyatları özündə birləşdirir.

2. Orijinal çap formasından alınan surət çap formasının səhifə matrisaları və stereotipləri buraya daxildir.

Hazırlanması üsuluna görə orijinal çap forması 4 yerə ayrılır:

1. Əl ilə yığım forması.

2. Setirtökən maşın yığısı.

3. Hərf tökən maşın yığısı forması.

4. Maşın yığıısından və əl ilə yığıdan istifadə etməklə yaradılan forma.

Forma, surət hazırlanması üsulundan asılı olaraq, stereotip və ya galvan stereotip adlanır. Onlar da mətnlərdən, şəkillərdən və qarışq materiallardan ibarət ola bilər.

Stereotip mətbəə ərintisindən-qurğuşun, qalaq və sürmədən ibarət olur. Daha çox tiraj çap etmək üçün stereotip çap forması nikel, dəmir vəya xrom təbəqəsi ilə örtülür.

Mətbəənin ölçü sistemi.

Poligrafiya müəssisələrində formatları yığı mətnlərinin, sütunların enini, əksi düşən və düşməyən materialları, xətkəş və ornamentləri ölçmək üçün mətbəə ölçü sistemi tətbiq olunur.

Mətbəə ölçü sistemi 1785-ci ildə fransız mütəxəssisi Dido tərəfindən işlənib - hazırlanmışdır. Onun əsasını mətbəə punktu təşkil edir. 1 punkt 0, 376 mm-ə bərabərdir.

Kiçik şrift və boşluq yaradan materiallar punktlarla, iri materiallar, sütunun, sehifənin formatı isə kvadratla ölçülür. Kvadrat 48 punkta, yaxud 18 mm-ə bərabərdir. Kvadratın 14 hissəsi sisero (12

punkt), 16 hissəsi petit (8 punkt), 18 hissəsi nonparel (6 punkt) hesab olunur.

Mətbəədə ölçü sistemi aləti kimi sətirölçəndən istifadə edilir. Sətirölçənin üz tərəfinin yuxarı hissəsində mətbəə ölçü vahidi əks olunur. Burada kvadrat 8 nonparelə, 4 sisreya bölünür.

Çap usulları

Mətn və illüstrasiya materiallarını çıxaltmaq texnikası olan poliqrafiya çap məhsulları istehsalının bütün formalarını əhatə edən sənaye sahəsidir. Təsvirin poliqrafik çıxaldılmasının əsas texniki prinsipi təzyiq vasitəsi ilə boyagın çap formasından kağıza və digər materiallara verilməsidir.

Ölkəmizdə poliqrafiya müəssisələri qəzet, jurnal, kitab və təsviri çap məhsullarını müxtəlif üsullarla istehsal edir.

Yüksək çap. Bu zaman çap formasının əksi düşən ünsürləri (hərçizgili, klişeler, durğu işaretləri, xətkəşlər) əksi düşməyən ünsürlər (şponlara, şpatcılara, reqletlərə və s) nisbətən yüksək olur. Buna görə də həmin çap formasına valiklə çəkilən rəngi çap edilecək ünsürlər qəbul edir və çap zamanı kağızda yalnız onların əksi alınır. Qəzet, jurnal, kitab, afişə və başqa nəşrlər yüksək çap üsulu ilə istehsal edilir.

Dərin çap. Yüksək çap üsulundan onunla fərqlənir ki, burada çap formasının səthindəki əksi düşən ünsürlər əksi düşməyən ünsürlərə nisbətən aşağıda, müxtəlif dərinlikdə olur.

Bu, hər şeydən əvvəl təsvir sahəsinin tonundan asılıdır. Ton nə qədər tünddürse, əksi düşən ünsürlər də bir o qədər dərinidə olur ki, daha çox boyaq qəbul etsin. Ona görə də surətin həmin yerlərində boyaq təbəqəsi qalın alınır.

Çap formasının səthində çəkilən rəng mexaniki olaraq əksi düşməyən ünsürlərdən ayrıılır və yalnız dərinidə olan əksi düşən ünsürlərdə qalır. Həm də əksi düşən ünsürlər müxtəlif dərinlikdə olduğu üçün onlarda rəngin miqdarı da müxtəlif olur. Bu cür çap formasına sixilan kağızlar rəng təbəqəsinin tündlüyü də müxtəlif olur. Beləliklə də təsvir sahəsinin rənglərinin keyfiyyət fərqi də müxtəlif olur.

Bədii illüstrasiyalı nəşrlər-plakatlar, açıqcalar dərin çap üsulu ilə çap edilir.

Offset çap. Çap formasında əksi düşən və düşməyən ünsürlər bir səthdə, eyni səviyyədə yerləşir və müxtəlif fiziki, kimyəvi xassəyə malik olur. Ona görə də əksi düşən ünsürlər rəngi qəbul edir və kağızda əksi alınır. Əksi düşməyən ünsürlər isə, nömlilik xassəsinə malik olduğundan rəngi qəbul etmir və kağızda əksi alınır.

Offset çap ən rəngli məhsullar istehsalında, uşaq kitabları, illüstrasiyalı jurnallar, plakatlar və əyani cədvəllər nəşrində tətbiq olunur.

Trafaret çap. Bu çap üsulu az məhsuldar olduğu və çoxlu əl əməyi tələb etdiyi üçün az tətbiq olunur. Trafaret çap formasının materialı çərçivəyə çəkilmiş təbii və ya sümü ipəkdən, pambıq və ya sintetik liflərdən və həmçinin, metal tellerdən olan nazik tordan ibarətdir. Formanın əksi düşməyən ünsürləri boyaq buraxmayan örtük təbəqədən ibarətdir. Trafaretdə əksi düşən açıq yerə rəng çəkdikdə kağızlar həmin sahəyə uyğun təsvir alır. Surətdə rəngi buraxmayan örtülü sahələrə uyğun gələn yerlər isə açıq, boş qalır. Trafaret çap forması əl ilə və fotomexaniki yolla hazırlanır.

Bu üsul hər hansı bir materialda, məsələn, kartonda, parçada, plastik kütlədə, şüşədə çap etmək imkanı verir; reklam, afişa, müxtəlif bükəmə mallar buraxılışında tətbiq olunur.

Əsas poliqrafiya proseslər:

Mətn və illüstrasiyanın poliqrafik çoxaldılması prosesi 3 mərhələyə ayrılır:

1. *Çap formasının hazırlanması.*
2. *Çap prosesi.*
3. *Çap olunmuş məhsullara lazımi forma verilməsi.*

Çap forması əl əməyi, mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma üsulu ilə hazırlanı bilər. Çap formasının hazırlanmasında elektronikanın tətbiqi geniş miqyas almağa başlayır və bu sahədə avtomatlaşdırmaya da-ha çox meydan verilir. Qəzet istehsalında mətnin çap formasını hazırlamaq üçün avtomalaşdırılmış linotip, illüstrasiya çap formasını hazırlamaq üçün isə elektroqrafür avtomati tətbiq edilir. Çap formasının hazırlanması prosesinin avtomatlaşdırılması nəinki əmək məhsuldarlığını artırır, həmçinin, çapın dəqiq və yaxşı alınmasına əlverişli şərait yaradır.

Çap prosesi əsas konstruksiya əlamətlərinə görə üç tip çap məşinləri vasitəsilə həyata keçirilir.

Çap olunmuş qəzet nüsxəsi iki və ya üç bükülməklə lazımi forma alır. Cox vaxt bu iş rotasiya maşının bükcü bölməsində icra olunur.

İstehsalat sexləri

Çapın bu və ya başqa üsulunun bütün kompleksini yerinə yetirmek üçün mətbəənin bir sıra istehsalat sexi olur. Onlardan başlıcası aşağıdakılardan ibarətdir:

1. **Yığı sexi.** Burada çap forması hazırlanır, qəzet, jurnal və kitab səhifələnir.
2. **Linkoqrafiya sexi.** Burada illüstrasiya çap forması-klişe hazırlanır.
3. **Stereotip sexi.** Qəzet, jurnal və kitabları böyük tirajla çap etmək üçün stereotip hazırlanır. Yığılmış materiallardan çap forması düzəldilir. Onlardan matrisalar alınır. Matrisalardan isə metal lövhəcik üzəri-

nə keçirilmiş yiğι-stereotip hazırlanır. Onlardan da istenilən tirajla qəzet, jurnal, kitab çap etmək mümkündür.

4. Çap sexi. Burada qəzet, jurnal, kitab, plakat və s çap edilir.

5. Kitabça-cild sexi. Kitab, jurnal məhsullarını istehsal etmək üçündür. Burada hazır çap vərəqləri kitab, kitabça və ya jurnal şəklinə salınır.

6. Göndərmə sexi. Hazır məhsulların ünvanlara göndərilməsini təşkil edir.

Qazet çapı MATERİALLARI

Çap kağızı. Kağız istehsalı qədim tarixə malikdir. İnsanlar kağız istehsal edənə qədərki dövrdə müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişlər. Mesopatomiyadakı arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış, üzərində müəyyən işarələrin əksi olan şəkil lövhələr də bunu təsdiq edir.

İnsanlar kağız keşf olunana qədərki dövrdə yazı üçün daş, sümük, ağac, qoz ağacı qabığı, dəri, saman və qarğıdalı gövdəsi kimi vasitələrdən istifadə etmişlər.

İlk dəfə kağız Çində hazırlanmışdır. B.e. 105-ci ilində činli Tsay Lun kağız istehsalı üsulu təcrübəsini ümumiləşdirmiş və təkmilləşdirmişdir.

Kağız təkcə növünə görə deyil, həmçinin, formasına görə də bir-birinden fərqlənir. Qəzet istehsalı üçün buraxılan kağızın formatı aşağıdakı daimi qəzet formatı ilə əlaqədardır. A2 formatında səhifənin ölçüsü 420x595 millimetrə (çap vərəqinin 14 hissəsi), A3 formatında 297X420 millimetrə (çap vərəqinin 18 hissəsi), A4 formatında isə 210X297 millimetrə (çap vərəqinin 110 hissəsi) bərabərdir.

Bu formatda qəzet çap etmək üçün kağız rulon və vərəq formasında buraxılır. Rulon formasında olan kağızın eni 420, 600, 840, 1260, 1680 millimetr, vərəq formasında buraxılan kağızın formatı isə 600x840, 600x900 və 700x900 millimetrdir.

Çap kağızına verilən əsas tələblər. Çap kağızı mümkün qədər ağ olmalıdır. Nəşrin dəqiq və aydınlığı onun ağılığından çox asılıdır. Bu keyfiyyət çoxrəngli çapda xüsusilə vacibdir.

Kağız kifayət qədər işığa davamlı olmalıdır ki, rəng çalarları vir-vaşa düşən şüasının və ya gündüz işığının nəticəsində dəyişməsin.

Səthi düz və hamar olan kağızlar yaxşı kağız hesab olunur. Belə kağızlarda çap formasının surəti aydın və dəqiq alınır.

Kağızın elastik və yumşaq olması əksi düşən ünsürlərin surətinin yaxşı alınmasına kömək edir.

Çapın yüksək keyfiyyəti kağızın eyni qalınlıqda olması ilə təmin edilə bilər. Əks halda surət bir vərəqdə solğun, digər vərəqdə isə da-ha çox qalın alınar.

Yaxşı surət almaq üçün kağız çap boyasını hopdurmaq qabiliyyətinə malik olmalıdır.

Kağız müəyyən mexaniki möhkəmliyə malik olmalıdır ki, rotasiya maşınında çap zamanı cirilmasın, bükülmə, səhifələmə və sürtülmə nəticəsində xarab olmasın.

Çap kağızının saxlanması da böyük qayğı tələb edir. Kağız anbarında normal nəmliyə malik hava olmalıdır. Bina zəif işıqlandırılmalı, qaralıq və tozlu olmamalıdır. Kağız saxlanan yerdəki hava sərbəst sürətdə dəyişə və təmizlənəcə yaxşı olar.

Çap boyası. Çap boyası bir sıra xüsusiyyətə malikdir. Poliqrafiya istehsalında müxtəlif boyaqlardan istifadə edilir. Qara çap boyası istehsal etmək üçün his tətbiq edilir. Təbii neft qazının və müxtəlif neft məhsullarının yandırılması yolu ilə qaz və neft hissi əldə edilir. Onlardan ən yaxşısı qaz hissidir. Çünkü onun pigmentləri çox kiçik olur və intensiv qara rəngə malikdir.

Neftdən alınan his eksər hallarda qəzet boyası, qazdan alınan his isə jurnal və kitab çapı boyası istehsal üçün lazımlı olur.

Qəzetiñ ölçü ünsurları

Hər bir qəzetiñ dəqiq müəyyənləşdirilmiş ölçü ünsürləri vardır. Qəzet tərtibində ölçü ünsürlərinin bilməyin əhəmiyyəti böyükdür. Səhifənin, onun çap forması sütunlarının miqdari, ölçüsü, sütunlar arası boşluqlar və çap kənarları qəzetiñ ölçü ünsürləri hesab olunur.

Qəzetiñ formatı əsas ölçü ünsürüdür. Qəzet nömrəsinin mətn, illüstrasiyası materialların miqdari və həcmi, yerləşdirilməsi, tərtibi məhz onun formasından asılıdır. Səhifədə mətn sütunlarının miqdarını, ölçüsünü, sərlövhə və rublikalarını və onların yerini, şriftlərin keqlini, tərtibat üslubunu müəyyənləşdirərkən məhz formatdan çıxış edirik. Nəhayət, qəzetiñ oxu üçün münasibliyi, əlverişliliyi və istehsal texnologiyası da müəyyən mənada onun formatından asılıdır. Format qəzetiñ tipi ilə müəyyənləşdirilir. Qəzet məhz format vastəsilə digər qrafik ünsürlərə təsir göstərir.

Qəzet nəşrinin standart kağız formatı dövlət standartı ilə müəyyənleşdirilir. Tirajı çox böyük olan qəzətləri rulon kağızlarda protasiya maşınları vasitəsilə çap edirlər. Rulon kağızlarının eni 420, 594, 840, 1260, 1480, 1680 mm olur.

Kağız istehlakı formatı 3 sıraya ayrılır. Birinci sıra "A", ikinci sıra "B", üçüncü sıra "S" ilə işaret olunur. Bunlardan "A" işaretinin əsasıdır. Hazırda kağızların bu istehlak formatlarının üçündən (A2, A3, A4) qəzet istehsalında istifadə olunur.

Qəzet səhifəsinin çap formatı səhifənin ölçüsündən asılıdır. Qəzet materiallarının səhifələnmis surəti qəzet səhifəsinin çap

formatıdır. O, həmişə qəzet səhifəsindən kiçik olur. Çünkü onun yuxarı, aşağı, sol və sağ kənarındaki boşluqlar da qəzet səhifəsinə daxildir. Çap formatı səhifənin orta hesabla 45 hissəsini tutur.

Qəzet səhifəsinin çap formatı mətbəə kvadratlarında və punktlarında ifadə olunur.

Səhifədəki sütunların sayından asılı olaraq sətirlərin uzunluğu aşağıdakı kimidir: 6 sütunda $2\frac{1}{4}$, 5 sütunda $2\frac{3}{4}$, 4 sütunda $3\frac{1}{2}$, $3\frac{3}{4}$ kvadratlıq sətirlərindən istifadə etmək olur. Fərqləndirilmə mətnlərin uzunluğu 2 kvadratdan $5\frac{1}{2}$ kvadrata kimi olan sətirlərdə yığılmışına yol verilir. Qəzətin 1 nömrəsində bir-iki, bəzən 3 sətir ölçüsündən istifadə etmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, qəzet səhifəsində format çoxluğu prosesdə müretib və səhifəleyicilər texniki çətinliklər yaranır. Linotipçi bununla əlaqədar kəsmə bucağını (vkladış) dəyişməli olur. Bir yiğى formatının tətbiqi isə mətbəədə heç bir etiraz doğurmur. Tərtibçi belə hallarda fərqləndirmə üçün bəzən formatlardan bacarıqla istifadə etmir. Halbuki format vasitesilə bir məqaləni, bölməni, guşəni nömrədə daha gözlər fərqləndirmək mümkündür. Bu məqsədlə həmin nəşrlərdə qeyri-standart ölçülərdən istifadə etmək vacibdir.

Sütun səhifə formatının törəməsidir. Sonuncu bilavasitə səhifə formatından asılıdır. Qəzet formatı səhifə formatını müəyyənləşdirir. Deməli, qəzətdə sətrin uzunluğu neşrin formatından, materialın həcmindən, mətn şriftinin keqlindən asılıdır. Qəzətdə formatın azalması nisbətən kiçik şriftə keçməklə bağlıdır. Buna görə də materialların yerləşdirilməsi və tərtibatı müxtəlifliyi üçün geniş imkanlar meydana gəlir. Dövri nəşrlərin istehsalında fotoyiğı və fotoyazı sisteminin tətbiqi isə daha geniş sütunlara keçməyi nəzərdə tutur.

Qəzətdə səhifə formatı dəyişdikdə mətn sütunlarının miqdarı və eni də dəyişir. Müxtəlif səhifələrdə mətn sütunlarının miqdarı müxtəlif ola bilər.

Qəzətin həcmi təkcə qəzətin formatı ilə deyil, eyni zamanda, səhifələrin miqdarı ilə müəyyən edilir. O nə qədər çox olarsa, təbiidir ki, nömrədə daha çox material vermək olar. Mətn materiallarının və illüstrasiyanın yerləşdirilməsi də səhifələrin miqdardından asılıdır. Məsələn, 2 səhifəliyə nisbetən 4 səhifəlik qəzətdə əsas bölmələrin yerləşdirilməsi bir-birindən fərqlidir. Səhifələrin miqdarı orada dərc ediləcək materialların həcmini də müəyyənləşdirir.

Qəzətin formatı və səhifələrin sayı onda veriləcək şəkillərin miqdalarını, həcmini, xarakterini müəyyənləşdirir. Məsələn, səhifəsi az olan kiçikformatlı qəzətlərdə şəkil də az verilir. Əsas yer mətn üçün ayrıılır, şəkillərin mürəkkəb növləri tərtib olunur.

ON İKİNCİ DƏRS
DÖVİRİ NƏŞRLƏRİN
STRUKTURU VƏ
KOMPOZİSİYASI

KOMPOZİSYANIN ƏSASLARI

Kompozisiyanın başlıca qayıesi. Qəzet kompozisiyasının başlıca qayıesi məzmunu oxuculara daha əlverişli qrafik formada çatdırmaqdır. Qrafik forma isə estetik qanunauyğunluqlardan və normalardan bacarıqla istifadə etməklə elə yaradılmalıdır ki, müasir oxucunun tələblərini ödəyə bilsin.

Qəzet kompozisiyasının özünəməxsus xüsusiyyətləri materialların təşkili və bölüşdürülməsi sistemində, başlıca cəhətinin aşkar çıxarılmasında, onun müxtəlif hissələrinin - analitik və informasiya səciyyəli materialların, müsbət və tənqidi çıxışların, rəsmi, redaksiya, müəllif yazılarının, reklamların, daxili və beynəlxalq mövzuda mətn və illüstrasiyaların, böyük və kiçik həcmli materialların mövzuca qruplaşdırılması yolu ilə qəzetiñ vəhdətinin yaradılmasında ifadə olunur. Materialların məzmunu ilə şortlənən qəzet kompozisiyanı və hər bir nömrəsinin quruluşunun ümumi tərəfini verən də onlardır.

Qəzətdə, hər şeydən əvvəl, onun məzmunu-ayrıca materiallar, guşələr, rubrikalar və s. tərtib edilir. Bədii poliqrafik vasitələr isə bu tərtibati başa çatdırır.

Redaksiyanın planı əsasında qurulan kompozisiya materialların təşkilindən, düzgün ayrılib - quraşdırılmasından və müəyyən sistem daxilində onlara qrafik forma verilməsindən başlayır. Məsul katib materialları oxuculara təqdim etməyin müxtəlif formalarından -guşələrdən, tematik səhifələrdən və s. səmərəli istifadə etməklə növbəti nömrənin bitkin kompozisiyasını yaradır.

Ayrıca nömrənin kompozisiyası həmin qəzetiñ ənənəvi kompozisiyası əsasında qurulduğu kimi, ayrıca səhifənin kompozisiyası da bütün nömrənin kompozisiyası ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır. Kompozisiya nömrəni bütün ümumi tərtibat elementlərini materialların səhifələri üzrə yerləşdirilməsi sisteminə, bölmə və rubrikaların daimiliyinə və sırasına, materialların fərqləndirilməsi üsullarına və fərdi tərtibatına görə birləşdirir.

Qəzet kompozisiyasının uğuru onun işinin düzgün, elmi əsaslarla planlaşdırılmasından çox asılıdır.

Qəzet nömrəsinin redaksiya planı onun kompozisiyasının əsasıdır. Qəzetiñ işi yeni dövrün siyasi, iqtisadi, sosial, mənəvi sahədə qarşıya qoyduğu yeni tələblər əsasında planlaşdırılmalıdır. Burada narahat zəmanəmizin cari və perspektiv inkişaf istiqamətlərini səciyyələndirən mühüm problemlərin həlli yollarını göstərən çıxışlar eks etdirilməlidir. Həm də bu zaman hər bir qəzetiñ orqanı olduğu təşkilatın, cəmiyyətin, birliyin, cəbhənin qarşısında duran məqsəd və vəzifələri oxucu auditoriyasının tələbi, ehtiyacı, arzusu və maraq dairəsi nəzərə alınmalıdır.

Planda redaksiyanın rəy bildirməli olacağı hadisələr üzərində iş-

ləyəcəyi əsas problemlər, müəllif heyətinin materiallarının hazırlanmasında redaksiya əməkdaşlarının geniş iştirakı, kütləvi tədbirlərin müxtəlif formaları göstəriləməlidir.

Redaksiya işini planlaşdırmanın, əsasən, 3 növü məqsədə uyğun hesab olunur: uzunmüddətli, perspektiv və operativ planlar.

Uzunmüddətli və perspektiv planlar redaksiya kollektivi fəaliyyətini proqnozlaşdırmağa imkan verir, perspektiv üçün işin əsas həlqələrini müəyyənləşdirir. Belə plan metbu orqan fəaliyyətinin bütün əsas tərəflərini əhatə edir, qəzetiñ uzunmüddətli modelini eks etdirir. Həmin model aşağıdakı ünsürləri özündə cəmləşdirir:

1. Materialların səhifələr üzrə yerləşdirilməsinə dair təxmini sxem.
2. Mövzu istiqamətlərini müəyyənləşdirən rubrikalar sisteminin hazırlanması.
3. Daimi guşə materiallarının həftənin günləri üzrə təxmin sxemi.
4. Səhifələmə prinsipi və qəzetiñ tərtibi.

Materialların səhifələr üzrə yerləşdirilməsinin təxmini planı ənənəvidir. Adətən, birinci səhifədə, bir qayda olaraq, respublikada, ölkədə, dünyada baş verən ən mühüm (əlamətdar) və son hadisələri - dövlətin, xalqın həyatının mühüm, əlamətdar yeniliklərini, vilayət, şəhər, rayonmiqyaslı ciddi hadisələri eks etdirən materialları və s. başqa məlumatları verirlər.

İkinci səhifədə siyasi həyat məsələlərinin gedisi aşkarlıq və demokratiya mövqeyindən işıqlandırılır, müsahibə, analitik korrespondensiyalar və s. verilir. Üçüncü səhifədə elm, mədəniyyət xadimləri barədə söhbətlər, beynəlxalq mövzuda materiallar dərc olunur. Dördüncü səhifədə əxlaqi-etik, pedaqoji, hüquqi, ədəbi-bədii, səhiyyə, idman mövzularında yazılar, reklam və elanxarakterli materiallar və s. verilir. Əlbəttə, bunları resept kimi qəbul etmək olmaz. Təsisçi jurnalist hər dəfə konkret vəziyyətdən çıxış edətək materialların yerini istədiyi ki-mi dəyişdirə bilər. Bu zaman materialın yeri, mövqeyi, məzmunu, əhəmiyyəti, dövrün, zamanın tələbləri baxımından müəyyənləşdirilir.

Uzun müddətli planda rubrikalar sistemi də öz eksini tapır. Rubrika qəzetiñ mövzu istiqamətlərini göstərir. O, uzun müddət üçün nə-zərdə tutulan modelin tərkib hissəsidir. Redaksiyaların eksəriyyəti uzunmüddətli model üçün həftənin günləri və səhifələr üzrə materialların təxmin sxemini də icra edir. Redaksiyanın struktur kəmiyyət göstəricisi də nəzərə alınır. Qəzet jurnalistlərinin tekniləşdirilməsi gedisi də planda göstərilir.

Qəzetiñ uzunmüddətli planı onun perspektiv planı üçün özül olur. Bəzi kollektivlərdə o, bir və ya yarıml ilə, digerlərində isə bir neçə aya nəzərdə tutulur. Planda redaksiya şöbələrinin əhatə etdiyi möv-

zuların əsas istiqaməti , rubrika, guşə və tematik səhifələr, məqsədli nömrələr, materialların janrı, həcmi, təqdimolunma müddəti və müellifləri müəyyənləşdirilir. Hər bir qəzətin yaradıcı heyəti plan tərtib edərkən mətbuat orqanının tipini, xarakterini, oxucun auditoriyasını, onların peşə marağını, istək dairəsini, zamanın, dövrün tələbini, özünəməxsusluğunu nəzərə almalıdır.

Perspektiv plan əsasında operativ-həftəlik və nömrə planı tərtib lunur. Burada şöbələrin sıfarişləri nəzərə alınır.

Qəzet nömrəsinin kompozisiyası. Hər bir qəzətdə tədricən az-çox dərəcədə sabit olan kompozisiya təşəkkül tapır ki, burada da müəyyən nəşr üçün səhifələrdən hər birinin rolü, əhəmiyyəti, nömrədə əsas bölmə və rubrikaların yerləşdirilməsinin daimiliyi nəzərdə tutur.

Qəzet modelinin uzunmüddətli əsas komponentlərindən biri nömrənin sabit kompozisiyasıdır. O, nömrənin materialları ilə oxucuların tanışlığını asanlaşdırır. Onlar maraqlandıqları materialları artıq tanış olduqları yerdə axtarış tapmağı öyrədir.

Əlbəttə, qəzet nömrəsinin sabit kompozisiyası onun sərt və standart sxemini yaratmaq deyil. Yaxşı kompozisiyanın mühüm əlamətlərindən biri onun çəvikliyidir. Bu, lazıim gəldikcə hər hansı bir səhifəni yenidən qurmağa, eyni zamanda, şöbə və rubrikaların yerini dəyişməyə, yəni bu gün üçün ən mühüm olanını irəli, nömrənin görkəmli yerinə çəkməyə imkan verir.

Qəzətin şöbələri və RUBRIKALARI

Hər bir qəzətin özünəməxsus rubrikalar sistemi işlənilib - hazırlanmalıdır. Bunlar özlərinin xarakteri, davamlılığı, müəyyən qrup oxucu auditoriyasına uyarlığı və s. ilə fərqlənməlidir. Belə rubrikalar qəzet kompozisiyasının formallaşmasında mühüm rol oynayır.

Qəzətin kompozisiyasından bəhs edərkən onun xüsusi nömrəsinin özünəməxsus kompozisiyasını qeyd etməmək olmaz. Müəyyən yubiley və bayram günlərinə həsr olunan məqsədli və ya tematik nömrənin məzmununun xüsusiyyəti ondadır ki, onun bütün materialları bir mövzuya həsr olunur. Bu da onun kompozisiyası və tərtibinin xüsusiyyətini müəyyənləşdirir. Ona görə də belə nömrəni diqqətlə planlaşdırmaq lazımdır.

Qəzətin nömrəsi kimi onun səhifəsi də müəyyən strukturlu kompozisiyada ifadə olunur. Tərtibçi - jurnalist burada da nömrənin tərtibi üçün əsas götürülen prinsiplərdən çıxış edir. Qəzət nömrəsinin kompozisiyasının formallaşmasında onun səhifələnməsinin rolü böyükdür. Ona görə də qəzətin səhifələnməsinə xüsusi fikir vermək lazımdır.

Qazetin sahifələnməsi.

Mətn və illüstrasiya materiallarının, sərlövhə, rubrika və başlıqların məqsədə uyğun formada qəzetdə yerləşdirilməsini nəzərdə tutur. Qəzetiñ sahifələnməsi nömrənin kompozisiyası ilə bilavasitə əlaqədardır. Nömrənin kompozisiyası onun xasiyyətlərini müəyyənəşdirir.

Xarakteri müəyyənəşdirilmiş konkret materialın sahifənin hansı yerdə verilməsi, çox mühüm bir mətnin fərqləndirilməsi xüsusi diqqət tələb edir. Həm də bu zaman hər bir məqalə və məktubun nece yerləşdirilməsi, neçə sütuna verilməsi və s. nəzərə alınır. Səhifələnmənin bu mərhələsi texniki tərtibatın əsas ünsürləri ilə mətn və sərlövhələrin yiğilması üçün şriftlər seçilməsi, formatın müəyyənəşdirilməsi ilə bağlıdır.

Səhifələnmə zamanı tərtibçi hər bir materialı əhəmiyyətinə görə elə yerləşdirməyə çalışır ki, özlərinə lazımlı olan materialları asanlıqla axtarır - tapmaqda oxuculara kömək etsin. Səhifələnmənin bu tələblərə nə dərəcədə uyğunluğunun meyarı onun səviyyəsidir. Səhifələnmə oxucuya kömək edir, materialları məqsədə uyğun formada tam bir vahid nömrə kimi təqdim etməyə imkan verir, deməli, o yaxşıdır. Əgər səhifələnmənin hər hansı ünsürü materialın qavranılmasını çətinləşdirirsə, bu onun aşağı səviyyədə olduğunu göstərir.

Qəzetiñ qrafik formasının komponentlərindən biri olan səhifələmə nəşrin simasının müəyyənəşdirilməsində mühüm ol oynayır. Qəzetiñ sahifələnməsi, ilk növbədə, onda veriləcək materialların məzmunundan, qəzetiñ tipindən, formatından, həcmindən asılıdır və oxucularının ehtiyac və tələblərinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Qəzet səhifələnməsinin səviyyəsi həm də poliqrafiya bazasının imkanlarından asılıdır.

Qəzet sahifələnməsinin növləri. Səhifələnmə, əvvələn mətni yığı sütunlarından, sərlövhə, klişe, xətkəş, bəzək işarələri və boşluq yaradan materiallardan qəzet sahifəsi çap formasının yaradılmasının mənasını ifadə edir. Bu qəzet nömrəsi sahifələrini redaksiyada tərtib olunmuş maketi üzrə mətbəədə edilir. Hər iki halda səhifə qəzet sahifəsində materialların yerləşdirilməsindən gedir. Birinci halda, redaksiyanın tərtibçi jurnalistləri materialların məzmunundan, siyasi və estetik tələblərinin xarakterindən çıxış edərək, gələcək nömrənin qrafik təsvirini işləyib - hazırlayırsa, ikinci halda, mətbəə işçiləri redaksiyanın göstərişlərini texniki baxımdan maddiləşdirir, həyata keçirirlər.

Burada başlıca cəhət materialların hər birinin məzmunundan, siyasi əhəmiyyətdən çıxış edərək onun nömrənin müəyyən sahifəsinin, müvafiq yerde yerləşdirilməsinin tarixən təşəkkül tapmış, inkişaf edərək müasir səviyyəyə gelib - çatan müxtəlif növündən istifadə olunur.

Materialları hündürlüyü müxtəlif olan sütunlarda şaquli istiqamətdə yerləşdirərkən həmin mətnlərin səhifədə konfiqurasiyası, görkəmi kəskin deyişir ki, buna da əsasən tərtibat deyilir. Bu zaman material müxtəlif, bəzən mürəkkəb forma alır.

Sınıq tərtibat qəzet materialına müxtəlif, bəzən mürəkkəb tərtibat verməyə, onları yaxşı fərqləndirməyə geniş imkan, qəzet səhifəsinə isə dinamiklik verir. Tərtibatın bu forması da qüsursuz deyil; materiallı səhifədə belə tərtib edərkən mütənasibliyi, texniki tələbləri gözlemek lazımdır. Sınıq tərtibat nömrə materialların qarşılıqlasmasını çətinləşdirir. Materiallar arasında təzadı gücləndirmək söyi gözlənilmədən alabəzəkliyə aparıb çıxarır.

Üfüqi tərtibata xas olan cəhət onun üfüqi istiqamətə uzanmış da ha çox düzbucaklı sütunlardan ibarət olmasına dair. Belə halda materialların eni - ümumi formatı hündürlüyündən artıq olur. Bu zaman qəzet səhifəsi bir neçə mərtəbəli görünür.

Əgər səhifə materiallarının əksəriyyətinin hündürlüyü onların enini ötüb - keçirsə, onda şaquli adlanan tərtibata gəlirik. Belə halda özündə bir və ya bir neçə düzbucaklı sütunları birləşdirən mətnlər şaquli istiqamətə dartinir. Əgər mətn müxtəlif hündürlükdə olan bir neçə sütunda yerləşirsə, o daha mürəkkəb forma alır. Ancaq onun tərtibində başlıcası materialların şaquli istiqamətə çəkiləməsidir.

Təcrübə göstərir ki, üfüqi səhifələmə də bəzi qəzet tərtibində yeksənəqliyə aparıb çıxarır. Ona görə də tərtibçilərin bir çoxu səhifələmənin üfüqi və şaquli tərtibindən, onların düzgün əlaqələndirilməsinən istifadə edir. Mətnlərin böyük əksəriyyətini şaquli verən tərtibçılar məqalələri ayrıca, üfüqi istiqamətdə "padval", "çardaq" formasında yerləşdirir.

Qəzet səhifəsinin simmetrik tərtibi də diqqəti cəlb edir. Bacarıqla tərtib edilən simmetrik səhifə colbedici olur və nömrəni bir növ bəzəyir. Ona görə də simmetrik tərtibat əsasən məqsədli, bayram nömrələrində, tematik səhifələrdə və guşədə tərtib olunur. Simmetrik səhifələmənin qüsürü ondadır ki, simmetriya xatirinə materialları bəzən ixtisar etmək lazımlı gelir və bu da öz növbəsində məzmunu xələl gətirir. Ona görə də qəzetlərimiz, əsasən, assimetrik tərtibatdan geniş istifadə edir.

Asimetrik səhifələmə materialların məzmununa, əhəmiyyətinə görə tərtibinə əlverişli şərait yaradır. Qəzetiñ görkəmini canlı və daha rəngarəng edir.

MATERIALLARIN QƏZETDƏ VERİLMƏ FORMALARI.

Materialların səhifələrdə yerləşdirilməsi. Biz materialları qəzetlərdə yerləşdirərkən onların məzmunundan çıxış edirik. Seçdiyimiz

materialı mövzularına görə qruplaşdırır, müxtəlif guşələr yaradırıq. Məzmunca müxtəlif olan materialları vasitələrlə fərqləndiririk. Ən mühüm materialları səhifənin ən görkəmli yerine irəli çəkirik.

Materiaları səhifələr üzrə bölüşdürürendən sonra, biz ayrıca səhifənin daxilində material üçün yer seçməyə başlayırıq.

Tərtibçi - jurnalist qəzet səhifəsinin hansı yerinin hansı materiala uyğun olmasını müəyyənləşdirməlidir. Bunun üçün isə qəzet səhifəsinin ən mühüm yerini bilmək, tanımış və ondan məqsədə uyğun istifadə olunmalıdır. Məlumdur ki, qəzətdə ən görkəmli yer səhifənin yuxarı tərəfidir. Deməli, əsas, mühüm, materialı səhifənin yuxarısında sağ, sol və ya mərkəz hissəsində verə bilərik.

Səhifənin aşağı hissəsindən - "padval"da verilən materialı da müxtəlif poliqrafik vasitələrin köməyi ilə yaxşı fərqləndirmək olar. Yiğι formatını dəyişmək, çərçivəyə almaq və sərlövhəsini iri şriftlə verməklə də hər hansı materialı fərqləndirmək mümkündür.

Qəzətdə guşə qəzet səhifəsinin kompozisiya ünsürlərindən biridir. Bir neçə materiala xas olan hər hansı bir ümumi keyfiyyətə -məs: mövzuca və ya eyni olub ümumi bir başlıq, rubrika altında səhifənin müvafiq yerində, məzmununa və əhəmiyyətinə görə münasib formada yerləşdirilməsi guşə adlanır.

Bir nömrədə, hətta bir səhifədə müxtəlif həcmədə guşələrə rast gəlmək olar. Qəzətdə guşəni bir qədər geniş tətbiq etməyin bir sıra səbəbləri vardır. Əvvələn, o, nömrədə və onun səhifəsində materialları sistemləşdirməyi, qruplaşdırmağı tələb edir. Bu da həmin materialların qarınlanması asanlaşdırır. İkincisi, guşədən istifadə etməklə tərtibçi-jurnalist hər hansı mühüm mövzunu daha ətraflı təhlil etməyə, işıqlandırmağa nail olur. Beləliklə də, guşə qəzətin oxucusuna təsirini gücləndirir.

Qəzətdə guşə müəyyən mövzuya həsr olunmuş materiallar qrupunu fərqləndirməyə imkan verir. Bunun üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir, onu parlaq xətkeşlərlə çərçivəyə alır, bəzən fərqləndirməni qüvvətləndirmək üçün çərçivəni ikinci rənglə verirlər. Gözəgəlimli şriftlərlə və parlaq başlıqlarla fərqləndirməni gücləndirmək olar. Guşəni bir boşluq və ya rubrika altında səhifələyirlər. Başlıq, guşənin üstündən bütün formatboyu verilir.

Guşədəki materiallar o qədər də böyük olmayan poliqrafik vasitələrlə ayrıılır.

Adətən, guşəni asimetrik tərtib edirlər. Bu tərtibat forması mühüm olanı fərqləndirməyə imkan verir. Bir çox hallarda guşənin mürəkkəb tərtibinə rast gəlmək olur.

Böyükhəcmli materialların yerləşdirilməsi. Böyükhəcmli materialı bəhs etdiyi mövzunun başlıca məsələlərinə müvafiq olaraq hissələrə bölmək və hər birinə daxili sərlövhə verməklə, qrafik simvol-

lardan və illüstrasiyadan istifadə etməklə onun tərtibini yaxşılaşdırmaq, oxunuşunu, qavranılmasını asanlaşdırmaq olar. Ayrıca daxili sərlövhə vermekle, qrafik simvollardan və illüstrasiyalardan istifadə etməklə onun tərtibini yaxşılaşdırmaq, qavranılmasını asanlaşdırmaq olar. Əgər ardınla daxili sərlövhə vermək mümkün deyisə, o zaman hər hissəsinin əvvəlində inisial və ya keqli 20-24 punktluq rəqəm vermeklə vəziyyətdən çıxməq mümkündür.

İrihəcmli materialları tərtib edərkən onun müəyyən hissəsini başqa şriftlə yiğmaq və ya fərqləndirilməsi lazım olan yerlərin formatını azaltmaq və s; poliqrafik vasitələrdən istifadə etməklə iri mətnin qavranılmasını yüngülləşdirmek olar.

İri materialların tərtibini yaxşılaşdırmağın formalarından biri də həmin materialı müvafiq hissələrə bölgərək, məbədinin nömrənin başqa səhifəsinə keçirilməlidir. Amma bundan istifadə etməyin də müəyyən həddi olamlıdır. Belə materialı iki hissəyə bölmək daha yaxşıdır.

"Qəzətin "padvalı" İri materiallar - məqalə, oçerk, resenziya tez-tez səhifənin aşağı hissəsini tamamilə tutur. "Yarım podval" isə səhifə formatının üç sütunundan az olmayan hissəsinə verilir.

Tematik səhifədə illüstrasiya mühüm rol oynayır. Fotoşəkil və rəsmlərlə gözəl tərtib olunmuş səhifə daha yaxşı qavranılır. Tematik səhifə əksər hallarda asimetrik, mühüm, materialların yaxşı fərqləndirilməsinə imkan verir. Belə səhifələr simmetrik tərtib oluna bilər.

Tematik səhifənin növlərindən biri də xüsusi buraxılışdır. Bunnar müəyyən oxucu auditoriyası, məsələn, hər hansı peşə nümayəndələri, müəyyən yaşda oxucular və b. üçün nəzərdə tutulur.

Daxili qoşa səhifə. Qəzet materiallarının verilmə formasından bir də daxili qoşa səhifədir. Jurnalist hər hansı bir mövzunu tematik səhifədə verməyin mümkün olmadığını bildikdə, daxili qoşa səhifədən istifadə etməli olur ki, bu forma da mövzunu daha dərindən və dolğun əks etdirməyə geniş imkan verir. Belə halda həmin qoşa səhifələrin ara boşluğunu ixtisara salmaq hesabına şaquli istiqamətdə A2 formatlı qəzet səhifəsi əlde edilir. Beləliklə, A3 formatlı qəzətin daxili qoşa səhifəsini, lazım gələndə, A2 formatlı qəzətin bir səhifəsi formatında vermək olur.

Səhifə-plakat. Tematik səhifənin növü olan səhifə-plakat qəzətdə qabaqcıl təcrübənin təbliğinə xidmət edir. Belə səhifələr əsasən, bir ümumi başlıqdan, materialın məqsədini izah edən girişdən, qabaqcıl təcrübədən söhbət açan böyük bir yazışdan və onu şərh edən mütəxəssis alimin şərhindən, illüstrasiyalardan ibarət olur. Büyükəhməli əsas material söhbət açdığı mühüm məsələrsə uyğun daxili sərlövhələrlə verilir ki, onun qavranılmasını asanlaşdırırsın.

Səhifə mübadiləsi. Müsbət təcrübəni yaymaq məqsədi ilə qə-

zətlər səhifə mübadiləsindən istifadə edir. Bunun üçün iki qəzet redaksiyası öz arasındakı qarşılıqlı razılışmaya uyğun olaraq, tərəflərdən hər birini maraqlandıran mövzuda müyyəyən təcrübədən bəhs edən səhifə hazırlayırmış, mübadilə və dərc edir.

Bələ səhifələrin maketi, adətən, onu hazırlayan, bəzən isə həmin səhifəni dərc edəjək redaksiyada tərtib olunur. Bu zaman səhifəni göndərən qəzətin tərtib xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq yerinə düşər. Səhifənin əvvəlində onu hazırlayan qəzətin boşluq hissəsi kiçildilmiş miqyasda verilir.

NÖMRƏDƏ VƏ SƏHİFƏDƏ FƏRQLƏNDİRİMƏ VASİTƏLƏRİ.

Qəzətin səhifələnməsi və tərtibinin əsas məqsədlərindən biri mühüm materialların və ya guşənin irəli, məsələn birinci səhifənin ən görkəmli yerinə çəkilməsidir. Səhifə sütunlarının miqdarını və ya səhifənin formatını dəyişməklə buna nail olmaq mümkündür.

Parlaq fotosəkil və ya rəsm də aid olduğu materialı kəskin fərqləndirə bilər. İllüstrasiya təkcə aid olduğu mətni deyil, qonşu materialı da fərqləndirmək qabiliyyətinə malikdir.

Nömrədə və səhifədə materialı şriftin köməyi ilə fərqləndirmək olar. Bu məqsədlə dəstini və keqlini dəyişmədən fərqləndirici şriftlərdən istifadə olunur.

Mətni fərqləndirmək üçün digər vasitələr də tətbiq olunur. Onlardan ən səmərəlisi materialın yığı formatının dəyişdirilməsidir. Bundan başqa rəngarəng, düz, dalğavari, ikili, haşiyəli xətkəşlərdən və s. vasitələrdən tez-tez istifadə etməklə də fərqləndirməyə nail olmaq olar.

Qəzet materialını həm də xətkəşlə yarımqıq çərçivəyə alaraq fərqləndirirlər.

Qəzet materiallarını fərqləndirmək üçün əlavə rənglərdən də istifadə edilir. Bunun üçün kiçik məqaləni ya tam halda ikinci renglə, ya da rəngli fonda çap edirlər. Gənclər və ya uşaq qəzətlərdə bu qayda daha çox tətbiq edilir.

Eyni zamanda, qəzet səhifəsində bir neçə materialı fərqləndirmək üçün lazımlı olduqda müxtəlif vasitələr tətbiq edilir. Bir məqaləni parlaq sərlövhə və ya yarımqara mətn şriftlə, başqa birisini qeyri-standard formatla, üçüncüsü də çərçivələrlə fərqləndirirlər.

ON ÜÇÜNCÜ dəRS
TƏRTİBATDA
İSTİFADƏ EDİLƏN
KOMPÜTER
PROQRAMLARI

STOLÜSTÜ NƏŞRİYYAT SİSTEMLƏRİ

QUARK XPRESS

Son illər qəzet tərtibatı üçün istifadə olunan kompüter programlarının bütün çapaqədərki prosesi özündə birləşdirə bilməsi onlara yeni açıdan baxmağa imkan verib. Bu səbəbdən də onlara aid olaraq yeni termin - Stolüstü nəşriyyat sistemləri termini meydana çıxıb. Bu bölümde nəşriyyat sistemlərinin ən çox istifadə olunanı - Quark XPress haqqında danışılacaq.

Stolüstü nəşriyyat sistemlərinin mətn redaktorlarından əsas fərqi onların mətn yiğimi və ya redaktəsi üçün deyil (baxmayaraq ki bu funksiyani da həyata keçirə bilər), ilk növdəbə, onun tərtibatı üçün nəzərdə tutulmasıdır.

Tərtibat prosesi mətnin tərtibatı və onun metnlə illüstrasiyaların qarşılıqlı yerləşmə şərtlərinin müəyyən olunmasıdır. Tərtibatın məqsədi isə daha sonra poliqrafik metodla çoxaldıla biləcək orijinal-maketlərin yaradılmasıdır.

Kompüter tərtibatı ilə iş sistemi, bir növ, kağız üzərində aplikasiya yığılmışına bənzəyir. Əvvəl müəyyən obyektlər hazırlanır, daha sonra isə kağız üzərində birləşdirilir. Gözəl görünüş effekti müxtəlif elementlərin harmonik yerləşdirilməsi vasitəsilə əldə olunur. Bunun üçün programın alətləri ilə işləmək bacarığı, əsas tərtibat qaydalarını bilmək və müəyyən dizayn səriştəsi tələb olunur. İlk iki komponentə ədəbiyyat vasitəsilə yiyələnmək olar, üçüncüsi isə tədricən, iş prosesində əldə olunur.

Nəşriyyat sistemlərinin işlədiyi obyektlər aşağıdakılardır:

mətn bloku, şəkil və standart tərtibat elementləri (məs. xətlər).

Standart elementlər program vasitəsilə əlavə olunur, mətn və şəkillər isə əvvəlcədən hazırlanmalıdır. Mətnlər mətn redaktorları (Ms.Word, Lexicon və s.), şəkillər isə qrafik redaktorlar (Adobe Photoshop, Corel PhotoPaint və s.) vasitəsilə hazırlanır.

Quark Xpress programmı, demək olar ki, bütün tərtibat elementləri və funksiyalarını özündə birləşdirən iki əsas paneldən ibarətdir:

Alətlər paneli və məlumatlar paneli.

Alətlər paneli

Adından göründüyü kimi, alətlər paneli iş üçün lazım olan alətləri özündə birləşdirir.

İlk - obyekt aləti bir və ya bir neçə obyektin seçilməsi, onların yerdəyişməsi və ya qruplaşdırılması üçün nəzərdə tutulub. Bir neçə obyektin seçilməsi üçün SHIFT düyməsi basılı saxlanılır.

Redakte aləti seçilmiş obyektin (eyni zamanda yalnız bir obyek-

tin) tərkibində olan mətn və ya illüstrasiya ilə işləyir. İş məlumatlar paneli və ya menü sətri vasitəsilə həyata keçirilir.

Çevirmə aləti obyektləri müəyyən bucaq altında çevirməyə xidmət edir. Dəqiq çevrilmə bucağı məlumatlar paneli vasitəsilə verilə bilər.

Miqyas vasitəsilə səhifənin görünən hissəsinin miqyasını dəyişmək olar. Basılı CTRL düyməsi vasitəsilə istifadə olunduqda səhifənin miqyasının kiçilməsi həyata keçirilir.

Mətn çərçivəsi yeni, düzbucaqlı və ya istənilən digər formalı şəkil çərçivəsinin yaradılması üçün istifadə olunur. Basılı SHIFT düyməsi ilə kvadratformatlı çərçivə yaradılır. Çərçivənin ölçüləri, həmcinin, məlumatlar paneli vasitəsilə də deyişdirilə bilər.

Şəkil çərçivəsi aləti, həmcinin, müxtəlif formalı obyektlər yaratmağa imkan verir və mətn çərçivəsi ilə eyni xüsusiyyətlərə malikdir.

Növbəti alət cədvəl yaratmaq üçün istifadə olunur. Baxmayaraq ki, əsasən tərtibat prosesində cədvəl və digər infoqrafika elementləri digər programlarp vasitəsilə yaradılaraq, daha sonra səhifəyə əlavə edilir, bəzi hallarda bu alətdən istifadə zəruridir. Cədvəl yaradarkən onun ibarət olduğu sətir və sütunların sayının qabaqcadan proqrama daxil edilməsi zəruridir.

Düz xətt və xətt alətləri daha bir dizayn elementinin - fiksasiya edilmiş və ya ixtiyarı dönmə bucağına malik xətlərin yaradılmasına xidmət edir.

Əlaqə və əlaqənin kəsilməsi alətləri müxtəlif mətn çərçivələri arasında əlaqə yaradılması və ya bu əlaqənin leğv edilməsi üçündür. Bu əməliyyata misal kimi mətnin bir səhifədən digərinə keçdiyi kitab səhifələri göstərilə bilər.

Məlumatlar paneli

Məlumatlar paneli, adətən, programın işçi sahəsinin aşağı hissəsində yerləşir və seçilmiş obyektin, demək olar ki, bütün xüsusiyyətlərini özündə öks etdirir. Lakin məlumatlar paneli yalnız məlumatlandırma funksiyası daşımir. Bunun vasitəsilə hər bir obyektin parametrlərini konkret rəqəmlər daxil etməklə deyişdirmək olar.

Məlumatlar paneli, adətən, iki hissəyə - sağ və sol hissələrə bölünür. Obyektin xüsusiyyətləri sol hissədə yerləşir. Mətn obyekti üçün bu - sol yuxarı küncün səhifədə yeri, obyektin ölçüləri və dönmə bucağı və sütun sayıdır. Qrafik obyekt üçün isə koordinatlar, ölçülər, dönmə bucağı və s. xüsusiyyətlərdir.

Obyekt aləti aktiv halda məlumatlar panelində yalnız obyektin xüsusiyyətləri görünür, sağ hissə isə boş qalır. Redakte obyekti aktiv olduqda isə məlumat panelinin sağ hissəsi aktivləşir. Burada hansı parametrlərin görünməsi seçilmiş obyektin növündən (mətn, şəkil, xətt) asılıdır.

Lakin məlumat paneli obyektin yalnız əsas parametrlərini göstərə bilmir. Əlavə imkanlar üçün menyuə müraciət etmək olar. Məlumat panelinin sağ hissəsi menünün STYLE bölməsinin imkanlarını ifadə edir, lakin sonuncunun obyektle işləmək üçün imkanları daha genişdir. Sol hissə isə menünün ITEM hissəsinə uyğundur.

Baxmayaraq ki obyektin xüsusiyyətlərdən tam istifadə etmək üçün menyuə müraciət etmək lazımlı olur, məlumat panelinin üstünlüyü onun rahatlığı və dəyişikliklərin operativ edilməsi imkanındadır.

Mətnlə iş

Səhifəyə mətni birbaşa klaviatura vasitəsilə də yiğmaq olur, lakin adətən belə etmirlər. Böyük mətn blokları, adətən, xüsusi programlarda - mətn redaktorlarında yaradılır və daha sonra menünün FILE - GET TEXT əməliyyatı vasitəsilə tərtibat programına çağırılır. Bu komanda istənilən mətn bloku seçilmiş olanda mümkündür.

Mətndən istifadə edərkən yadda saxlamaq lazımdır ki, onun formatı (istifadə olunan şriftlər, dil göstəriciləri və s.) tərtibat programı tərəfindən tanınmaya da bilər. Bunun üçün adətən kodlaşdırma programlarından istifadə edilir. Bu tip programlar mətni müəyyən standarta uyğunlaşdırmaqla yanaşı, onun hecalanmasını da təmin edir. Təəssüf ki, bir çox stolüstü nəşriyyat sistemlərində daxili hecalama sistemi yoxdur və kodlaşdırma programlarından istifadə zəruri hala çevrilir.

Quark XPress və onun kimi digər tərtibat programları mətnlə işləmək üçün dizaynerə coxsayılı imkanlar yaradır. Mətnin, demək olar ki, bütün parametrlərini - şriftin forması, rəngi, ölçüsü, sətirarası və simvollararası məsafəni, stilini, dönmə bucağını, üfüqi və şaquli əksini və s. dəyişmək olar.

Abzaslar üçün sətirarası və abzaslararası məsafənin, abzasın ölçüsünün və s. parametrlərin dəyişilməsi programın imkanları daxilindədir.

Qrafika ilə iş

Səhifəyə əlavə olunmaq üçün şəkillər qabaqcadan qrafik redaktorda hazırlanır. Mətn kimi, şəkillər də səhifəyə çağırıla bilər. Aktiv şəkil obyekti olduqda, şəkil FILE - GET PICTURE vasitəsilə çağırılır. Bu zaman açılan pəncərədə çağırılacaq illüstrasiyanı kiçildilmiş forma-da izləyə bilərsiniz.

Çərçivə daxilində şəkilin miqyasını, yerini dəyişmək, istənilən bucaq altında çevirmək, üfüqi və şaquli əksini vermək, şəffaflıq və işıqlılıq dərəcəsini dəyişmək və s. mümkündür. Bütün bu əməliyyatlar həm məlumatlar paneli, həm də menünün STYLE bölməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Rənglə iş

Obyektlərlə işləyərkən onların müxtəlif elementlərinin rənglərinin dəyişdirilməsi mümkündür. Misal kimi mətn blokuna baxaq. Onun üçün üç rəng parametri vermək olar: metnin rəngi, obyektin rəngi və obyektin görünən çərçivəsinin rəngi.

Rənglərlə işləmək üçün F12 düyməsi vasitəsilə çağırılan rənglər panelində istifadə etmək daha əlverişlidir. Rəngləri menünün digər bölmələri vasitəsilə də təyin etmək olar, lakin bu yol ən qısa və rahat olanıdır. Rənglər panelində kiçik rənglər siyahısı göstərilir. Yuxarı hissədə isə adıçəkilən üç parametri idarə etmək üçün düymələr görünür.

Istifadə edilə bilən rənglərin siyahısı paneldə göstərilənlərlə məhdudlaşdırılmış, istənilən zaman ona hər hansı digər rəng əlavə oluna bilər, lakin bu zaman nəşrin çap olunacağı poliqrafik avadanlığın imkanları mütləq nəzərə alınmalıdır.

Əlavə PROGRAMLAR MICROSOFT WORD

Cədvəllərlə iş

Cədvəlin xanalarının doldurulması. Cədvəlin xanalarının doldurulması sənədə mətnin daxil edilməsi kimi yerinə yetirilir. Bir xanadan digərinə keçmək üçün klaviaturada tabulyatoru basmaq, əvvəlki xanaya qayıtməq üçün SHIFT - TAB - basmaq lazımdır. Kursoru 2-ci sütunun 2-ci xanasında yerləşdirmək, "Soyadı" daxil etmək, TAB-1 basmaq lazımdır. 2-ci xanaya "Add" daxil etmək, TAB-1 basmaq lazımdır. 3-cü xanaya "Atasının adı"-ni daxil etmək, TAB-1 basmaq lazımdır. 4-cü xanaya "Ünvan" daxil etmək, yenə də TAB-1 basmaq lazımdır. Sonuncu xanaya isə "Telefon" daxil edilir və TAB basılır.

Xanaya nisbətdə mətnini düzəldirilməsi üçün lazımı mətni qeyd etmək və Düzəndirmə "Align" düyməsini basmaq lazımdır.

Sizin seçiminizdən asılı olaraq, lazımı variantın üzərində mausu basmaq, məsələn, birinci varianti seçmək olar. Gördüyünüz kimi, mətin sol istiqamətdə düzəndirildi.

Cədvəl daxilində mətnin istiqamətinin dəyişdirilməsi

Cədvəllərdə bəzən xanalar ensiz olduğu üçün verilənləri yerləşdirmək çətin olur. Bunun üçün əvvəlcə lazımı xanaları qeyd etmək, da-

ha sonra isə cədvəller və hasiyələr "Tables and Borders" alətlər lövhəsinide mətnin istiqamətini dəyişmək, "Change Direction" düyməsini basmaq lazımdır. Hər dəfə bu düymə üzərində mausun sol düyməsini basdıqda, mətnin istiqaməti şaquli aşağı, şaquli yuxarı və ya üfüqi istiqamətlərdə çevirilir.

Sahələrin süyyəyən edilməsi

Word adəton yan sahələri 3,17, yuxarı və aşağı sahələri isə 2,54 sm müyyəyen edir. Bu parametrləri dəyişmək üçün növbəti addimları yerinə yetirmek lazımdır. Bunun üçün Fayl - "File" menü - sünü seçmək və səhifənin parametrləri "Page Setup" əmrini basmaq tələb olunur. Bu zaman səhifənin parametrləri "Page Setup" dialoq pəncərəsi açılacaq. -"Margins" səhifəsində sahələri dəyişmək olar.

Vərəqin ölçüsünü dəyişmək üçün növbəti əməliyyatlar yerinə yetirilir. Bunun üçün Vərəqin ölçüsü "Paper Size" səhifəsinə keçmək lazımdır. "Width" sahəsində vərəqin enini göstərmək lazımdır; məsələn; 21 sm. Hündürlük ""Height" sahəsində vərəqin hündürlüyünü, məsələn, 27 sm göstərmək lazımdır. Göstərdiyimiz ölçülər, adəton, çap üçün istifadə etdiyimiz A4 formatının ölçüləridir. Vərəqin istiqamətini dəyişmək üçün istiqamət - "Orientation" bölməsində ya portret "Portrait", ya da albom - "Landscape" istiqamətlərindən birini seçmək lazımdır.

"Güzgü sahələr" - "Mirror Margins" termini eyni vərəqin yan sahələrinin kitabdakı kimi bir birinin güzgüdə əksi olduğunu bildirir. Siz güzgü sahələrdən istifadə etdiyiniz zamanı, Word hər sahifədə sağ "Right" və sol "Left" sahələri çevirir. Diqqət edin, sağ "Right" və sol "Left" sahələr daxili "Inside" və xarici "Outside" sahələrə çevirilir. Siz dəyişiklikləri nümunə - "Preview" pəncərəsində izləyə bilərsiniz.

Adəton, səhifələrin çapı zamanı, əgər dazım gələrsə, cildləmək üçün əlavə sahə saxlayırlar. Bunun üçün cildləmək - "Gutter" sahəsində cildləmək üçün sahəni göstərmək lazımdır; məsələn: 1,5. Sonunda dəyişikliklərin təsdiqi üçün OK-i basmaq lazımdır.

Sənədə çapdanəvvəl baxış

Faylin çap olunmuş vəziyyətdə necə görünəcəyi haqda təsəvvür yaratmaq üçün sənədə çapdan əvvəlbaxış - "Print Preview" pəncərəsindən istifadə etmək lazımdır. Bu pəncərədə mətnini real olaraq səhifələrdə necə yerləşməsi göstərilir.

Sənədə çapdan əvvəl baxmaq üçün Standart - "Standard" alətlər lövhəsində olan sənədə çapdanəvvəl baxış "Print Preview" düyməsini basmaq lazımdır. Eyniadlı pəncərə yaranacaq ki, bu pəncərədə sənədin 1-ci səhifəsi görünür. Bu pəncərədə Word-ün menü sətrindən sonra,

sənədə çapdanəvvəl baxış - "Print Preview" rejiminin alətlər lövhəsi yerləşir.

Ekrana bütün səhifələrin çıxarılması üçün sənədə çapdanəvvəl baxış - "Print Preview" alətlər lövhəsində bir neçə səhifə - "Multiple Pages" düyməsini basmaq gərəkdir. Açılmış cədvəldə mausun göstəricisini sol düyməsi sıxlı vəziyyətdə xanalar üzrə hərəkət etmək lazımdır. Onu da nəzərə almaqt lazımdır ki, hər bir xana bir səhifəyə bərabərdir.

Səhifələrin sıralanması

Əgər sizin sənədinizin məzmunu bir səhifədən çıxdursa, yəqin ki, siz səhifələri sadalamaq istərdiniz. Bunun üçün Yerləşdirmək - "Insert" menüsündə səhifələrin sadalanması - "Page Number" əmrini basmaq lazımdır. Mövqe - "Position" sahəsində oxu basmaq və açılmış siyahıda ya səhifənin yuxarısında "Top of page", ya da səhifənin aşağısında "Bottom of page" variantını seçmək lazımdır. Düzlənmə - "Align" sahəsində oxu basmaq və mərkəzdən düzlənməni - "Center" seçin. Əgər birinci səhifədə nömrə lazımdırsa birinci səhifədən göstərmək - "Show number of First Page" sahəsini ləğv etmək lazımdır. Daha sonra OK-i basmaq lazımdır. Gördüyünüz kimi, nəticədə birinci səhifədən başqa bütün səhifələr sadalanacaq.

Sənədlərin çapı

Sənədi çap etmək üçün ən sadə yol Standart "Standard" alətlər lövhəsində olan çap - "Print" düyməsini basmaqdır. Bu zaman sənədin bütün səhifələri əvvəlcədən qəbul edilmiş parametrlər əsasında çap edilir. Sənədi həmçinin sənədə çəpdanəvvəl baxış "Print Preview" rejimində çap - "Print" düyməsini basmaqla çap etmək olar.

Sənədin çap edilməsi üsullarından biri də Fayl - "File" menüsündən olan çap - "Print" əmridir. Ad - "Name" sahəsində printerin adı göstərilir. Əgər siz yalnız ekranda görünən, cari səhifəni çap etmək istəyirsinizsə, səhifələr - "Pages Range" bölməsində cari səhifə - "Current Page" variantını qeyd etmək lazımdır. Nəticədə, yalnız ekranda olan cari səhifə çap ediləcək.

Konkret səhifələri çap etmek üçün səhifələr - "Pages Range" bölməsində səhifələr - "Pages" variantını qeyd etmək, nömrələrarası vergül olmaq şərti ilə lazımı nömrələri və ya nömrələr diapazonunu daxil etmək lazımdır; məsələn: 3,6,8. Bu zaman 3,6,8-ci səhifələr çap ediləcək.

Sənədin bir neçə surətinin çap edilməsi üçün surətlərin sayı - "Number of copies" sahəsində surətlərin sayını qeyd etmək lazımdır; məsələn: 2 daxil edək. Bu zaman Surətə görə nizamlama - "Collate"

sahəsindən qeydi götürmək lazımdır. Bu əməliyyat əvvəlcə 1-ci səhifədən 2 ədəd sonra, 2-ci səhifədən və s. belə ardıcılıqla surətləri çap etməyə imkan verir.

Əgər 1 səhifə üzərində 1 neçə səhifəni çap etmək lazımdırsa, çap - "Print" dialoq pəncərəsində miqyas - "Zoom" bölməsində bir vərəqdə səhifələrin sayı sahəsində - "Pages per sheet" açılmış siyahıdan lazımi variantı seçmək lazımdır; məsələn: 2 səhifəni 1 vərəqdə çap etdirmek üçün 2 qiymətini seçmək lazımdır. Daha sonra OK düyməsini basmaq gərəkdir. Beləliklə, 1 səhifə üzərində 2 səhifəlik mətn çap ediləcək.

Kənar şəxslərin sizin sənədlərinizi açmasının və ya dəyişdirməsinin qarşısını almaq üçün siz sənədlərinizi yaddaşa yazarken onlara şifrə verməlisiniz. Bunun üçün isə File (fayl) menüsündən Save As (yenidən adla yaddaşa yaz) əmrini seçərək, uyğun dialoq qutusunu açırıq. Sənədlərinizin başqları tərəfindən açılmasını istəmirsinizsə, Password to open (açmaq üçün şifrə) qutusuna bir şifrə daxil edin. Bu şifrəni bilməyən şəxs sənədinizi aça bilməyəcək.

Microsoft Office programlarının orta qüsusiyyətlərindən biri də yazı yazarkən buraxılan səhvərin avtomatik düzəldilməsidir. Əgər səhvinizin avtomatik düzəldilməsini istəyirsinizsə, Tools (alətlər) menüsündən AutoCorrect (avtomatik təshih et) əmrini seçin. Bu zaman AutoCorrect dialoq qutusu açılacaq. Əgər bu dialoq qutusunun Replace text as you type parametрini işaretləyirsinizsə, buraxdığınız səhvərin düzgün yazılışları siyahıda varsa, onlar avtomatik düzəldiləcək.

INTERNET basics

Axtarış serverləri ilə işləmə

Internetdə lazımi məlumatın axtarışı, axtarış sistemlərinin köməyi ilə aparılır. Siz ekranda bir neçə ən çox istifadə olunan axtarış sistemlərindən ibarət siyahını görürsünüz:

www.yahoo.com
www.altavista.com
www.yandex.ru
www.rambler.ru
www.search.com
www.axtar.az

İstənilən mövzuda, məsələn, idman mövzusunda, məlumat axtarmaq üçün verilmiş formaya qeyd olunan idman açar sözünü daxil etmək və axtarış (Search) düyməsini basmaq lazımdır.

Axtarış zamanı sistem hər web - səhifədə rast gəldiyi açar sözlərinin sayını qeydə alır. Və nəhayət, ekranə sizin verdiyiniz şərtlərə

daha çox uyğun olan qovşaqların siyahısı çıxarılır. Bu siyahıda sənədlər açar sözünün sayının azalması istiqamətində nizamlanır.

Axtarış prosesi ilə daha ətraflı tanış olmaq üçün Yahoo! axtarış serverindən istifade edək. Bunun üçün ünvan sətrinə URL - ünvanı daxil etmək (www.yahoo.com) və enter düyməsini basmaq lazımdır. Bu zaman səhifəyə nəzər saldıqda, səhifədə verilmiş bölmələr siyahısını görmək olar. Fərz edək ki, programlaşdırma dilləri üzrə kitab axtarmalıyıq.

Kompüterlər və Internet (Computers and Internet) bölməsi üzərində mausun düyməsini basdıqda yeni bölmələr siyahısı açılacaq. Bu siyahıda programlaşdırma dilləri (Programming languages) bölməsinin üzərində düyməni basanda isə ekrana yeni siyahı çıxır.

İndi isə kitablar (Books) bölməsini seçmək və düyməni basmaq lazımdır. Beləliklə, getdikcə axtarış sahəsini daraldaraq istədiyiniz səhifəni tapa bilərsiniz. Gördüyünüz kimi, bu halda açar sözlərindən istifadə edilmir.

İndi isə axtarış aparmaq üçün açar sözdən istifadə edək. Başqa bir axtarış serverinə müraciət edək. Bunun üçün ünvan sətrində www.rambler.ru yazmaq və Enter düyməsini basmaq lazımdır. Səhifəyə yükləndikdən sonra axtarış sahəsinə Hippokrat (Qippokrat) açar sözünü daxil etmək və Axtarış (Search) düyməsini basmaq lazımdır. Sistem axtarış apararaq müvafiq səhifələrin siyahısını çıxaracaq. Bu zaman lazımı səhifəni seçmək olar.

Siyahidakı səhifələrin bir-bir brouzerin eyni pəncərəsində açılması müəyyən çətinliklərə səbəb olur. Hər dəfə siyahıya müraciət edərkən, geriye qayıtməq lazım gelir. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün bir neçə səhifəni eyni zamanda yüklemək olar. Bunun üçün mausun göstəricisini istinadın üzərinə gətirmək, mausun sağ düyməsi ilə kontekst menünü açmaq və yeni pəncərədə açmaq (Open in new window) əmrini seçmək lazımdır.

ON DÖRDUNCÜ dəRS
ÇAP MƏTBUAT
ORQANININ
ELEKTRON
VERSİYASININ
YARADILMASI

Yüksek texnologiyaların sürəti inkişafi ilə yanaşı, son onillik ərzində dövlətin daxili və xarici siyasetinin əsaslı dəyişməsi nəticəsində Azərbaycan vətəndaşlarının beynəlxalq informasiya qovşağından istifadə edə bilməsi və burada özünün iştirakı zərurəti ilə təsdiq olunur. Bir vaxt sənaye inqilabı buxar maşınının icad edilməsi ilə başladığı kimi, müasir informasiya inqilabının təkanverici amili yeni kompüter informasiya texnologiyalarının yaranması və inkişafi oldu. Təbii ki, informasiya əvvəllər də resurs idi, lakin bu o qədər də gözə görünmürdü. İndi isə vahid infrastruktur bütün iqtisadi, siyasi, maliyyə, elmi və sosial institutları özündə birləşdirərək, regional və milli sərhədlərdən çıxaraq beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərir.

İlk dəfə elektron nəşrlərin (qəzet, jurnal, kataloq və s.) yaradılması haqqında kommunikasiya sahəsində inqilabi addım olan elektron-poçt (e-mail) xidməti ilə əlaqədar danışmağa başladılar. Həqiqətən informasiyani (qəzet, jurnal) auditoriyaya adı çap məhsulunda bir neçə dəfə sürətli çatdırmaq imkanı əhəmiyyətli idi. Bu zaman kağız və poliqrafik xidmətlərdə qənaət etmek olur ki, bu da adı çap orqanına çəkilən ümumi xərclərin, təxminən, 60%-ni (!) təşkil edir. Həmçinin, qəzətlərin auditoriyaya çatdırılması xərcləri də bir neçə dəfə aşağı düşür. Bütün bunlarla yanaşı, qəzətlərin elektron versiyalarının qlobal şəbəkədə yerləşdirilməsi ənənəvi istifadəsi bazarının da qalması ilə yanaşı, yeni abunələrin cəlb olunmasına təkan verir.

İstənilən formada-çap və ya elektron-qəzet müəyyən görünüşə - qrafiq dizayna malik olmalıdır. Bütün nəşrlər-yeni çıxanlar da, "The Times", "İzvestiya" kimi peşəkarlar da bir problemlə üzləşdilər: çap nəşrlərinin dizayn xüsusiyyətlərini elektron nəşrlərə tətbiq etmək və ya prinsipcə yeni bir şey formalasdırmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, elektron nəşrlər oxucu ilə ünsiyyət vasitələrini daha rəngarəng edir. Adı mətn və təsvirlərə yanaşı, internet-qəzətlərdə həmçinin səs və videotəsvir kimi informasiya ötürülməsi vasitələrindən istifadə oluna bilər. Bu və digər amillər nəzərə alınaraq elektron nəşrlərin tamam yeni quruluşa malik olması zərurəti özünü göstərdi.

Elektron nəşrlərin özləri də müəyyən xüsusiyyətlərinə görə fərqlənə bilər. İlk növbədə informasiya daşıyıcısından asılı olaraq, fiziki və virtual olaraq bölünür. Belə ki, fiziki daşıyıcılar üzərində auditoriyaya çatdırılanlar fiziki adlanır. Virtual isə qlobal şəbəkə vasitəsilə oxucuya çatdırılır. Digər bölgü kriteriyası informasiyadan istifadə seviyyəsidir. Fiziki nəşrlər üçün yeganə bir yol fiziki daşıyıcının əldə edilməsidir. Virtual nəşrlərdə isə müxtəlif variantlar mömkündür: belə ki, konkret nəşrin istifadə qaydalarından asılı olaraq, qeyri-məhdud və ya məhdud istifadə edilə bilər. İkinci variant üçün də iki variant var: pullu və ya pulsuz abune.

İnternet-qəzətlər qlobal şəbəkədə mövcud bir çox digər elektron nəşrlərdən bir qədər fərqlənir. Burada, əsasən, mətndən istifadə edilir; bəzən isə tam effektin çatdırılması üçün təsvir, səs və hətta hərəkəti təsvirdən də istifadə olunur.

Qəzətlərin elektron versiyaları üçün xarakterik olan bir neçə başlıca xüsusiyyəti göstərmək olar:

1. Elektron qəzətin keyfiyyəti, ən azı çap versiyasından aşağı olmamalıdır.
2. Onlar tez yaradılmalı və təzələnməlidir, lakin bununla belə qiyməti aşağı olmalıdır.
3. Onlar istifadə olunan bütün tam kompüter və əməliyyat sistemlərində oxuna bilməlidir.
4. Onlar, ən azından öz çap versiyaları qədər informasiya təqdim edə bilməlidir.
5. Onlar informasiya ötürülməsinin bütün elektron imkanlarını özündə cəmləşdirməlidir.
6. Onlar istənilən çatdırılma üsullarına uyğun olmalıdır.

Elektron nəşrlərin hazırlanması üçün sənədlərin formatı və müxtəlif sistemləri seçerkən yuxarıda göstərilən bütün xarakteristikalar nəzərə alınmalıdır. Hazırda bu cür nəşrlərin hazırlanması üçün iki əsas vasitəni göstərmək olar: bunlar Adobe Systems şirkətinin Asvobat texnologiyası və HTML programlaşdırma dilidir.

İnternet-qəzətləri bir-birindən fərqləndirən əsas amillərdən biri hər bir qəzeitin istifade etdiyi dizayn konsepsiyasıdır burada da principial əhəmiyyətə malik bir məsələ var ki, bütün bölgü bunun əsasında aparıla bilər: elektron nəşrin müəllifləri üçün qəzətin ilkin dizaynını kompüter monitorunda nə dərəcədə saxlamaq lazımdır? Müəlliflər tərəfindən təqdim olunan bütün mənfi və müsbət mövqeləri nəzərə alaraq iş üçün ən optimal variantın seçilmesi önemlidir.

1. Prinsipial dizayn. Elektron versiya çap məhsulunun dizaynın olduğu kimi tökrar edir. Bəzən bu cür yanaşma müxtəlif rəsmi sənədlərin, blankların və başqa rəqlamentləşdirilmiş məhsulların təqdim olunması zamanı vacib olur.

2. Qarışq dizayn. Elektron versiya yenidən yaradılıb, lakin qəzətin spesifik xüsusiyyətləri və informasiyanı çatdırma üsulları yeni dizaynda da öz eksini tapır. Qəzətlər üçün bu, adətən, loqotiplər və rubrikaların tərtibi kimi xüsusiyyətləridir.

3. Sərbəst dizayn. Bundan, qabaqkı halda oluğu kimi, elektron qəzet yenidən yaradılır, lakin tərtibat cəhətdən çap versiyasından principial fərqlənir. Bu halda qəzet yeni, orijinal, cəlbedici dizayn ilə auditoriyanın diqqətini cəlb etməlidir.

Bütün hallarda qəzetiñ oxunaqlı olmasında yaradıcıların, yeni web-dizaynerlərin çox böyük rolu olması danılmazdır. Doğrudur, müasir program təminatı hətta kompüter sahəsində məhdud biliklərə malik olanlara da asanlıqla Internet-saytlar yaramaq imkanı verir, lakin kompüter dizaynerin yaradıcı yanaşması olmadan kifayət qədər gözoxşayan ve oxunaqlı məhsul yarada bilməz.

On-line jurnalistika ənənəvi KİV fəaliyyətindən aqressivliyi ilə seçilir. Lakin onun stil və fasilesiz informasiya təzələnməsi tsikli bu yönlü jurnalistikən perspektivliyi haqqında düşünməyə məcbur edir. Beləliklə, kibərjurnalistika reportajlarında daha artıq peşəkarlığa nail olmağın üsulları barədə danışmağa dəyər.

Aparıcı informasiya xidmətləri "Beynəlxalq şəbəkədə" köhnə xəbər standartlarının saxlanılmasına səy edirlər, lakin onlar da üzləşdiyi problem ənənəvi jurnalistikənin dəqiqlik, redakte incəlikləri və s. kimi müsbət cəhətlərin yeni jurnalistikənin operativlik və arasıksılık məzlik kimi xüsusiyyətləri ilə sintezini təşkil etməkdir.

Bir vaxtlar müasirliyi və operativliyi ilə qəzetlər də diqqəti cəlb edirdi. Telegraf informasiya agentlikləri isə məhz məlumatları yerli qəzetiñlərdən daha operativ çatdırımları ilə KİV sistemində əhəmiyyətli yer tutmuşdular. Daha sonra televiziya öz imkanları ilə mətbuatı bu üstünlükdən məhrum etdi. İndi isə "global şəbəkə" informasiya operativliyi və müasirliyində yeni standartlar qoydu. Beləliklə, qəzetlər öz inkişaflarının yeni mərhələsinə qədəm qoyaraq, en yeni məlumatları, demək olar ki, canlı zamanda çatdırmaqla və gün ərzində bir neçə dəfə təzələnən yeni xidmətlər (analiz, şərh) təklif etməklə yeni-yeni bazarlar qazanmağa başladılar.

Veb-jurnalistlər iddia edirlər ki, Internetdə ənənəvi mətbuatın "olimpiya" stili özünü doğrultmur. Onların fikrincə, Internet mətbuat azadlığı haqqında qanun aktlarının tələblərini tam öðeyir. Internet müəlliflərinin sözlərinə görə, elektron qəzetiñlərdə iş onlara qəzetiñlərin qəddar və aqressiv olduğu vaxtları xatırladır. ABS news. com-un işçisi Enn Kompton şirkətində çalışan telejurnalistlərlə "on-line" qəzetiñ işçiləri arasında fərqi belə izah edir: "Biz daha parlaq yazıraq, daha çox sələndən istifadə edirik. Hadisələrin Internetdə təsvir edilməsinə yaradıcı ideyaların zənginliyi xasdır ki, buna televiziyyada nail olmaq qeyri-mümkündür." Analoji müşayisəni on-line və ənənəvi qəzetiñlər arasında da aparmaq olar.

Bu cür "yaradıcı ideyalar zənginliyi" jurnalistikən yüksək standartları ilə uyğunlaşır mı? Sərbəst, provakasiya, nüfuz tanımayan "beynəlxalq şəbəkə" ənənələri və qanunları uzun müddət ərzində formalanşan peşəkar jurnalistikaya adaptasiya olunacaqmı?

Internet jurnalistikasında standartların müəyyənləşməsi 3 əsas

təkanverici qüvvənin təsiri ilə baş verir. İlk növbədə, reallıq budur ki, aparıcı elektron xəbər sistemləri artıq mövcud qəzet, teleradio-yayım qoşsaqları kimi ənənəvi orqanların nəzarəti altındadır. Bu şəraiti Internet-kompaniyaların sürətli inkişafına dərhal reaksiya verən bazar yaradı. Kapitalı az olan, jurnalistikada kifayət qədər nüfuzu olmayan və ya marketinq strategiyaçısı zəif olanlar tezliklə diri informasiya korporasiyaları tərəfindən bazzardan çıxarıldı. Qalanlar arasında aparıcı informasiya xidmətləri məhz güclü veb-resursların yaradılması üçün kifayət qədər vasitəyə malik olduqları üçün öne çıxdılar.

İkincisi, Internet-jurnalistlər "beynəlxalq şəbəkə" üçün özləri müəyyən standartlar yaratmağa çalışırlar. "Internet Xəbər Xidmətləri Assosiasiyyası" istifadəsinə dair tövsiyələr də daxil olmaqla ciddi qaydaların yaradılmasına artıq başlanılıb. "Bu projektin zəngin tarixçəsi var"- deyə Internet Xəbər Xidmətləri Assosiasiyyasının prezidenti və "Uoll-strit dñjornal interaktiv" internet-qəzetiň baş redaktoru Riq Yaroslavskiy öz münasibətini bildirib. Onun sözlərinə görə, Internet-xəbərlər barədə bir çox qərarlar əsassız qəbul olunur. "Biz elə bir sənəd qəbul etmək istəyirik ki, o, göstərişlər verməsin, sadəcə inandırsın", - deyərək o, "Internet - jurnalistika" sahəsində çalışan qeyri-peşəkarların fealiyyətinə də toxunur.

Üçüncü və jurnalist standartlarına təsir edən bəlkə də ən önəmli faktor interaktivlikdir ki, jurnalistlər şəbəkədə elektron korrespondensiya üçün elektron ünvanlarını yerləşdirirlər. Elektron - poçt oxucuların bütün oxunan materiallar haqqında rəylərini həm birbaşa müəllifə, həm də məqaləni öz səhifələrində yerləşdirən Internet - nəşrin ünvanına göndərməsi imknı bəlkə də ən böyük təsir vasitəsidir. Bəzi jurnalistlər bu yolda sünə sədlər qoysalar da, əsasən, elektron poçtun imkanları sayəsində müəllif həm oxucularından mövzuya dair əlavə məlumat ala, həm də oxucunun verdiyi qiymətlə tanış ola bilər.

Azərbaycan INTERNETİNİN media RESURSLARININ NÖVLƏRİ

Azərbaycan Internetinin media sektorunun inkişaf tendensiyalarının təsvirinə keçməzdən əvvəl, bu sektora daxil olan resursların bölgüsünü aparmaq düzgün olardı.

Fikrimizcə, ilk bölgünü aşağıdakı kimi aparılmalıdır:

1. müstəqil internet-nəşrlər (yəni yalnız Internetdə çıxan);
2. ənənəvi KİV-in Internet versiyaları.

Daha sonra şəbəkə nəşrləri **tərkibində olan materiallara** əsasən, 2 növə bölünə bilər:

1. xəbər, şərh, analiz, qarışq materiallar;
2. müəllif, redaksiya, qarışq materiallardan ibarət.

Həmçinin, **mövzuya görə** bölgü də mümkündür:

1. monotematik (bu qrup daxilində ayrı-ayrı mövzular sonsuz sayda ola biləcəyindən, bölgülər də analoji aparıla bilər) və
2. politematik.

Daha bir önəmlı bölgü yolu nəşrin **kimə və ya kimlərə məxsus olmasıdır**:

1. dövlətə məxsus;
2. media qruplarına məxsus;
3. siyasi qruplara məxsus;
4. biznes-qruplara məxsus;
5. müstəqil (doğrudur, hazırda o qədər də əhəmiyyətli müstəqil media resursları çox azdır).

Bir neçə il öncə bu bölgülərə daha birini-interaktiv elementlərə görə bölgünü də daxil etmək olardı. Lakin son zamanlar elektron-nəşrlərin böyük əksəriyyəti öz sohifələrində bu tip informasiya ötürülməsi üsullarından istifadə etmirlər. Bu da bazarın dəyişən tələbatı ilə əlaqədardır.

Regional media Internetde

Yuxarıda göstərilən faktorların, demək olar ki, hamısı ümumrepublika media resurslarına aiddir. Regionlar səviyyəsində Internet-media sistemi inkişafdan xeyli geri qalır. Bu da əsasən, coğrafi və demografik amillə bağlıdır. Demək olar ki, bütün Internet istifadəçiləri paytaxtda və iki böyük şəhər olan Sumqayıt və Gəncədə cəmlənib. Bu halda regional mətbuat orqanlarının Internet versiyalarının açılması auditoriyanın olmaması səbəbindən məqsədə uyğun deyil. Artıq mövcud Internet-auditoriya üçün isə regional medianın təqdim edə biləcəyi lokal xarakter daşılığından, maraqlı deyil.

Aydındır ki, bu cür vəziyyət istifadəçilərin sayıının regionlarda əsaslı surətdə artması ilə dəyişə bilər. Eyni zamanda, internet KİV-in regionlarda oynaya biləcəyi rol əhəmiyyətlidir. Hazırda rayonlar miqyasında qəzetlərin və xüsusən də televiziyanın zəif inkişafi ən azından rayon mərkəzləri səviyyəsində Internetə çıxışın genişləndirilməsi zərurətinin göstərir.

Azərbaycanda VİRTUAL JURNALİSTİKANIN PERSPEKTİVLƏRİ

Internetin, o cümlədən, Internet-jurnalistikasının perspektivlərin-dən danışarkən həddən artıq emosionallıq lazımlı deyil. Internet qarşı-sıalınmadan inkişaf edən bir qüvvədir. Bu həqiqəti olduğu kimi qəbul edərək, onun həyatımıza gətirdiyi yeniliklərə obyektiv qiymət vermək lazımdır.

Azərbaycanda bütün jurnalistlər 3 qrupa bölünür:

1. İnternetdən heç istifadə etməyənlər;
2. Passiv istifadəçilər İnternetdən yalnız informasiya bazası kimi istifadə edib, daha sonra bu informasiyanı ənənəvi çap və ya te-leradio çərçivəsində təqdim edənlər;
3. Vebjurnalistlər-İnternetdən "çıxış kanalı" kimi istifadə edərək öz informasiya məhsullarını qlobal şəbəkədə yayırlar.

Hətta müəyyən səbəblərə görə İnternetdən istifadə etməyənlər belə, yaxın gələcəkdə informasiya bazarda onun rəğbətini hiss edəcəklər. İnternet-jurnalistika sahəsində bu və ya digər ixtisaslara tə-ləbatın strukturunu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişəcək. Prinsipcə, virtual jurnalistika jurnalisticin informasiyanın və rəylərin mənbədən istifadə-çıyə ötürücüsü kimi bir funksiyani aradan götürür.

Təbii ki, bizim reallıqda kiber-jurnalistikani ənənəvi qəzet və jurnalları tam əvəz edəcəyi hələ uzaq perspektivdir. Vaxtilə avtomobil-lər arabaları tam əvəz edə bilmədiyi kimi, elektron nəşrlərin də tam miqyasda istifadəsi üçün xeyli vaxt lazımdır. Hələ uzun illərboyu "ara-ba" ilə "avtomobil" arasında ənənəvi vasitələri seçəcəklər. Bu yalnız iqtisadi amillə deyil, həm də sosial-psixoloji amillərlə də bağlıdır.

Regionlarda isə Internet-jurnalistikasının inkişafı yaxın zamana larda əhalinin sosial təminatının aşağı olması üzündən mümkün dey-il. Sıravi istifadəçi üçün rayon qəzeti ilə elektron qəzeti arasında seçim imkanı olması üçün iqtisadi baza olmalıdır.

Çətinliklərə baxmayaraq, demek olar ki, Internet dövründə ya-sayıb, onun təsirindən tamamilə kənardı qalmaq olmaz. Qəzet və tele-viziyanın vaxt ərzində insanların həyatında əvəzolunmaz bir tələbata çevrildiyi kimi, Internet də cəimiyətdə və hər kəsin həyatında layiqli yerini tutacaq.

Qlobal şəbəkədən "passiv istifadəçilər" kimi istifadə edən jurnalistlər, əsasən, televiziya və radio işçiləridir.

Qəzetlə Internetin rəqabətinin necə nizamlandığına ABŞ-in "USA today" qəzeti timsalında baxaq.

Qəzetiñ ştatda olan əməkdaşı Juan C.Uoltun dediyinə görə, "USA today" qəzetiñ məqsədlərindən biri qəzet jurnalistikasını elek-tron KİV-in rəqibi edə bilməkdir. Qəzetiñ yığcam məqalələr, rəngli qrafika və sputnik texnologiyasını tətbiq etməklə, ABŞ, Avropa və Asiyadan 32 mətbəəsində çap edilməsi qəzetiñ müvəffəqiyyətinə səbəb olmuşdur. Rəqibə başqa üsullarla qalib gələ bilmirsənə, onun öz üsul-larından istifadə etmək lazımdır. Qəzetiñ ilk nömrəsi 1982-ci ildə çı-xsa da, gərgin zəhmət nəticəsində 1993-cü ildən yaxşı gelir gətirmişdir. Əvvəllər hər bir mətbuat konfransına şəxsən getmək lazımdı. İndiki kimi kabellə televiziya reportajları çəkilmirdi (CNN). Jurnalistikaniñ

vəziyyeti kompüter inqilabından sonra dəyişdi. Əvvəlki 70-ci illerin ağır terminalları dövrünün möcüzəsi olsa da indi "lep ton"lar (daşına bilən kompüter) vardır. Onlardan nə qədər istəsən yazmaq olar, yazı makinası kimi ancaq ən vacib şeyləri qeyd etməməlisiniz. Müasir jurnalist İran körfəzində oturaraq öz kiçik kompüteri ilə məqaləsini redaksiyaya göndərir. Burada məqalə redaktə edilir, rəssam-illüstratorlar market - qrafikasını hazırlayırlar, bəyəniləndən sonra şəkli çəkilir, neqativlər sputniklə dünyadakı 32 mətbəəyə göndərilir və qəzetdə jurnalist olmadan da məqaləsi çap olunur. Əgər qəzet yerə aid nəqliyyatdan istifadə etsəydi, işi bu cür sürətlə görə bilməzdi. Amerikada elə bir sənaye sahəsi yoxdur ki, təsdiq etməyə qəzet kimi can atsın. Qəzet öz elektron çap forması ilə elə informasiya verən metodlardan istifadə edirlər ki, sabah öz kompüterini açan müştəri özünə lazımlı bütün xəbərləri, biznes, şou, siyasi, ictimai və s. məlumatları öz yatağında olarkən oxuyur".

Müasir dövr jurnalistdən dərin bilik, geniş siyasi hazırlıq, müntəzəm olaraq öz ixtisasını təkmilləşdirmək bacarığı tələb edir. Odur ki jurnalist daim oxumalı, öyrənməli, KİV-in nəzəriyyə və təcrübəsinə yiyələnməlidir. Hər bir sahədə olduğu kimi, jurnalistikada da nəzəriyyə və təcrübə ayrılmaz vəhdət təşkil edir və bir-biri ilə six əlaqədardır. Burada da nəzəriyyə təcrübəyə əsaslanır və onun zəngin tarixi nəqliyyətlərini ümumiləşdirib inkişaf etdirir.

Bu gün Azərbaycan demokratik cəmiyyətə doğru inkişaf yolunu yaşamaqdadır. Bu yolda ictimai demokratiya institutları, o cümlədən, kütləvi informasiya vasitələri çox önemli rol oynayır. Totalitar rejim-dən təzə qurtarmış bir ölkədə demokratik deyərlərə aparan yolun ən güclü vasitəsi kimi azad və müstəqil KİV-in fəaliyyəti danılmazdır.

Jurnalistika bir sənət kimi meydana gəlmək üçün minilliklərlə formalaşmışdır. Sadə ideyalardan tutmuş, siyasi-iqtisadi həyatda, cəmiyyətdə yararlı olan institutların yaranmasına qədər uzun və çətin bir yol keçmişdir. Jurnalistikanın inkişafı informasiya ilə təmin etdiyi dövlətin inkişafı ilə bağlı olduğu kimi, informasiyanın təsir gücü olan insanlarla da six əlaqədardır.

Son onilliklərdə Azərbaycanda baş vermiş siyasi-iqtisadi, sosial, mədəni dəyişikliklər cəmiyyəti informasiya ilə təmin edən KİV-in inkişafına da təsir etmişdir. Sovet dövləti dağlılıqdan sonra, Azərbaycan müstəqillik əldə etdi və bu müstəqillik çox sahələrə, həmçinin, KİV-ə böyük təsir etdi. Jurnalistika yeni addımlarını atmağa başladı. Jurnalistika yeni dövrə daxil oldu. O artıq sovet ideologiyasını dağıtdı, sosial yığımı pozdu və həmişəlik "sovet adamı" mifini yox etdi. Yaranan bu şəraitdə KİV inkişaf edir və onun əsas silahi jurnalistikadır. Sovet

dövründə kommunizmin əvəzedilməz silahı sayılan KİV artıq sərbəstdir. Artıq jurnalistikaya olan tələb də dəyişir və cəmiyyətdə onun yeri get-gedə artır. İnkar etmək olmaz ki, məhz texnikanın inkişafı ilə jurnalistika cəmiyyətdə özünə yer tapır. Texnikanın inkişafı ilə KİV-in əsas "qida" mənbəyi sayılan auditoriyanın genişlənməsi ona böyük təsir göstərir.

Kompüter şəbəkələrinin yaranması və onun hərtərəfli tətbiqi cəmiyyətin sürətli inkişafından, yeni cəmiyyətin yaranmasından xəbər verir ki, bunlar da informasiyanın yaranması və tətbiqinin hər sahədə sürətli inkişafının göstəricisidir. Alımlar belə cəmiyyəti informasiyalı cəmiyyət adlandırırlar.

Mütəxəssislər yeni jurnalistikanın yaradıldığı haqqında danışırıldılar. Bu peşə yeni şəraitdə-informasiyalı cəmiyyətdə formallaşacaqdır. Bəziləri belə hesab edirdi ki, ənənəvi KİV artıq informasiyalı cəmiyyətin yeni imkanlarına cavab verə bilməyəcəkdir. Lakin digitallıq - KİV-in rəqəmləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq radiokanalaların, elektron-qəzet və jurnal versiyalarının sayının artmasından yaranan bu şəbəkə sözsüz, jurnalistin öz işinə başqa münasibət bəsləməsinə səbəb oldu. Peşəsinə diqqətli yanaşması üçün o, öz imkanlarını nəzərdən keçirməli və gücünü yenidən qiymətləndirməlidir. Ancaq jurnalistin işində əsaslı dəyişikliklər olurmu?

İndi jurnalistin aşağıdakılari maneəsiz istifadə etmək imkanı vardır:

- a) "şəbəkə", "virtual ünsiyyət mədəniyyəti", "informasiyaya online yolu ilə çatmaq" artıq jurnalistin ixtiyarındadır;
- b) informasiyani rəqəmləşdirilmiş formada qoruyur və ötürür;
- c) təəccübəniləcək qədər qısa müddətdə kompüter, mobil telefon kimi vərdiş olunmamış ləvazimatlardan istifadə yolu ilə istənilən informasiyani keyfiyyətli formada hazırlayıb Yer kürəsinin istənilən nöqtəsindən öz redaksiyasına ötərə bilir.

Yeni termin və anlayışların jurnalist leksikonunda işlədilməsi bizi haqq vermir ki, bunu yeni peşə vərdişlərinin əldə edilməsi və peşənin dəyişilməsi kimi qəbul edək. Rəqəmli informasiyani qorumaq, ötürmək və qəbul etmək üçün mütləq jurnalistin şəxsi kompüteri olmalıdır; bəzi jurnalistlər isə hələ də informasiya üçün qələm və vərəqdən istifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, informasiya əldə etmək üçün uzun illər informasiya texnologiyasının təkmilləşdirilməsi üzündən jurnalistlər yeni iş şəraitinə uyğunlaşmaq məcburiyyətində olmuşlar.

Internetin yaratdığı şəbəkəli mətbuat və KİV jurnalistikada yeni cərəyanın formallaşmasına səbəb oldu. Şəbəkəli jurnalistika jurnalist təşkilatları və redaksiyalarında müəyyən struktur dəyişiklikləri, bəzi

bölmələrin ixtisarı, yeni vəzifələrin yaranması və s.-ni nəzərdə tutur. Kifayət qədər zaman ərzində cəmiyyət həyatının müxtəlif sferalarında müasir texnikanın istifadəsi KİV-i mürəkkəb sənaye müəssisəsinə çevirdi və KİV biznesin, siyasi partiya və hərəkatların zahiri nüfuzuna qarşı həssas olmağa başladı. Bunun üçün isə hansı üsul və texnologiyadan istifadə edilməsi mütəxəssislərdən asılıdır. Jurnalist o ictimai quruluşda hansısa vektoru aşkar etməlidir. İdeya bazarı və gedəcəyi yolu formalasdırmaq da bura daxildir. Əks halda, belə bir sual meydana çıxardı ki, "İnternet varsa, biz nəyə lazımiq?".

Bizə elə gəlir ki, müasir dövrə informasiya axımında özünəməxsus noviqator olan yeni "on-line" stilli jurnalistikadan danışmağa dəyər. Belə şəraitdə də işə köhnə və yeni yanaşmaların olduğu müşahidə edilir. Şəbəkə daha çox informasiyanı mənbəyə çatdırmağa imkan verir. Bir çox reportorlar tamaşaçı və oxucuları maraqlandıran materialları məhz bu vasite ilə hazırlaya bilir. Bu materiallar nə qədər faktla dolu olarsa, o qədər qiymədir. Ancaq jurnalisti təkcə informasiyanı elektron poçtuyla alan və göndərən, yaxud şəbəkə müzakirələrinin iştirakçısı kimi qəbul etmək olmaz. Ənənəvi üzbezüz müsahibəyə, elektron-poçtuna cavaba, maraqlı ezamiyyətdən imtina etməyə və mətbuat konfransında şəxsən iştiraka üstünlük vermək az ehtimal ediləndir. Jurnalistenin Internetdə öz saytinin olması ona televiziya və radioda veriliş hazırlamağa, qəzet və ya jurnalda rubrika açmağa mane ola bilməz. Köhnə, artıq sınaq keçirilmiş üsul və materiallara yenisi artırıla bilər, ancaq dəyişdirilə bilməz. "On-line" təcrübəsinə yeni texnikadan peşə geliri əldə etmək vasitəsi kimi də xarakterizə etmək olar. Şəbəkəyə-qoşulma jurnalist-tədqiqatçı üçün yeni imkanlar açdı. İstənilən tipli informasiya almaq üçün Internetdən gündəlik istifadə, məkan və zaman sərhədi olmayan yolla mənbəyə operativ çatmağa, redaksiyanın müasir KİV bazarının tələbatlarına cavab verməyə imkan verir.

Nə vaxtsa fəxr edəcəyik ki, əsl tarixi dövrə yaşamışıq. Bizim gözümüz önündə dövlətlər və sistemlər dağılır, qanunlar, stereotiplər yaranır və nə isə yeniliklər meydana gəlir. Bu yeni şeylər nəinki maddi, fiziki, həttə ideya, mənəvi anlayışlar sahəsində də olmuşdur. Ancaq istənilən dəyişiklik ideologiyada olan dəyişikliklərsiz baş vermir. Bu yaradıcı və həm də dağıdıcı prosesdə KİV-televiziya, radio, qəzet və jurnallar da aparıcı rol oynayır. Buraxılmış nəşrlər kimi çoxsaylı televiziya kanalları, kommersiya programı, radio, aksioner cəmiyyəti bir-birindən fərqlənir. Geometrik inkişafda oxucular üçün informasiyanın kəmiyyəti də artır. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində qəzetlər arasında da rəqəbatın rüseymləri yaranır. Dotasiyadan məhrum olmuş nəşrlər öz oxucularını əllərində saxlamağa çalışmalıdır. Sovet dövründəki infantilizmin hələ də mövcudluğu qəzetlər üçün ölüm cə-

zasının kəsilməsi deməkdir. Buna görə də informasiyanın ötürülməsi üçün yeni üsullar işlənilir.

Daim problemlerinin olmasına baxmayaraq, insanlar öz həyat şəraitlərini yaxşılaşdırmağa, daha mükəmməl həyat tərzi yaratmağa çalışırlar. Bu ekoistik fikir insanları əvvəlcə primitiv məişət avadanlıqları, sonra isə daha mürekkeb dəzgah və aqreqatlar, nəhayət, insanın fiziki və yarıintelлектual gücünü əvəz edən nadir qurğular yaratmağa məcbur etdi. Təbii ki, elektronika və hesablayıcı texnikanın inkişafı bəşəriyyətin elmi təfəkkürünün inkişafı ilə bağlıdır.

Gələcəkdə informasiya sözün əsl mənasında elektron sənayenin əlində olacaqdır. Həqiqətən də KİV-in gələcəyi işçi kadrların səriştəsindən, bacarığından asılıdır. Jurnalıstlər həmişə ictimai şüurun öndərləri olmuşlar. KİV-in kompüterləşməsi işində də pionerlərdən olmaq əsl qələm peşkarlarının vəzifə borcudur.

Hazırda mətbuat, nəşriyyat, poliqrafiya çətin şəraitdə fəaliyyət göstərir. Bir tərəfdən iqtisadiyyatın səbatsızlığı, qabaqcıl texnikanın nailiyyətlərindən yararlana bilməmək, digər tərəfdən, zəmanənin durmadan artan yeni tələbatları, kəskin bazar rəqabəti buna şərait yaradır.

KİV-in kompüterləşdirilməsi problemi və bunların jurnalıst kadrlarına öyrədilməsi işi nəzərdənqaçırılmayacaq dərəcədə mühüm və önəmli məsələdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Доржиева Э.Д. **Дизайн - новый этап в развитии газетной формы.** Вестник МГУ, серия "Журналистика", №1, 1998.
2. Ворошилов. В. **Журналистика.** Санкт-Петербург. 2000.
3. В.В. Тулупов. **Дизайн периодических изданий.** С/П 2006 г.
4. С.Симонович, Г Евсеев. **Специальная информатика.** АСТ пресс М. 2003 г.
5. С.И.Галкин. **Художественное конструирование газеты и журнала.** Аспект Пресс. Москва, 2005.
6. Агратин. Е.Г. **Информационное обеспечение журналистов.** "На примере агентства печати новости" - АПН Автореферат на соиск. Канд. Филологических наук. Спец. 05.25.04.
7. Erik Fiştelius. **Jurnalistikanın on qızıl qaydası.** Bakı, 2002.
8. **Jurnalist məsuliyyəti. Dünya mətbuat şuralarının təcrübəsi.** Bakı Mətbuat Klubunun nəşri. Bakı, 2002.
9. **Kütləvi informasiya sahəsində qanunvericilik.** Bakı, 2001.
10. **KİV haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu.** Bakı, 2000.
11. **Mass-media və intellektual mülkiyyət.** Bakı, 1998 .
12. Ə.Nəbili. **Qəzet tərtibi və buraxılışı texnikasının əsasları.** Bakı 1983 il
13. С. Məmmədli - Muasir jurnalistikə. Bakı, 2003.
14. С. Məmmədli - Muasir jurnalistikənin inkişaf meylləri. Bakı, 2007.
15. Горохов В.М., Гринберг Т.Э. **Интерактивная журналистика: путь в будущее.** "Информация и общество". М., 2000.
16. Глазычев В.Л. **О дизайне. Очерки по теории и практике дизайне на Западе.** М., 1970.
17. Денис Э., Меррил Д.Т. **Беседы о масс-медиа.** М., 1997.
18. Засурский И. **Масс-медиа второй республики.** М. 1999.
19. Мелюхин И.С. **Информационное общество.** М., 1999.
20. Мишель А.Картер. **Современный дизайн газет.** М., 1995.
21. Павликова М.М. **Сколько лет новой журналистике?** Вестник МГУ, серия "Журналистика", №5, 2000.
22. Райчева Л, Петев Т. **Обновленная медиа система Болгарии.** Вестник МГУ, серия "Журналистика", 2001, №4.
23. Табашников И.Н. **Газета делается по модели.** М., 1980.
24. Шостак. М. И. **Репортёр: профессионализм и этика.** М., 2002.
25. Георгиев Д. **Режиссура газеты.** 1979 с.123.

26. Горбатый Э.Б., Ильина И.Р., Федоров Д.Л., "Система обработки текстов в капиталистических странах". КН. Оргтехника за рубежом М. ВНИИ оргтехники 1982г №1
27. Засурский Я.Н "Научно техническая революция и журналистика вестник" МГУ серия Журналистика 1971 г. №4
28. Бабаев. З. Компьютерная журналистика. Баку.1994
29. Бурлатский Ф. Новое мышление. Диалоги и суждения о новой технологической революции и наших реформах. М., издательство политической литературы, 1989.
30. **İnformasiyalı cəmiyyət: azadlıqlar, qadağalar.** Azərbaycan Jurnalistləri Müdafiə Komitəsi. Bakı. 2002
31. www.google.ru
32. www.rambler.ru
33. www.ans-dx.com
34. www.space-az.com
35. www.media-az.com
36. www.xeber.net
37. www.azeronline.com
38. www.echo.com
39. www.azerinform.net
40. www.yenimusavat.com
41. www.turaninfo.com
42. www.azadliq.az
43. www.525ci.com
44. www.olaylar.net
45. www.sherq.com
46. www.internetnews.az
47. www.yeniazerbaycan.com
48. www.azertag.com

BАЗИ ТАРТИБАТ ТЕРМИНЛАРИНЫН ТАСНИФАТИ

Loqotip	Qəzetiñ adı
Anons-blok	Əsasən 1-ci səhifədə yerləşir və oxucunun diqqətini cəlb edərək, əsas materialı oxumağa maraqlandırmalıdır.
Başlıq	Məqalənin adı. Şrifti əsas mətnin şriftindən əsaslı fərqlənməklə yanaşı, qəzetiñ ümumi başlıq şriftlerinin qaydalarına tabedir. Tərtibatdan asılı olaraq, mətnin üstündə və ya yanında yerləşə biler.
Əlavə sətir	Müəllifin adı və bəzən haqqında müəyyən məlumat.
İnfografika	Məlumatı əyani şəkildə ifadə edən diaqramlar, cədvəllər, xəritələr.
Parlaq başlıq	Xüsusiilə nəzərə çarpan və materialın əhemiyəti ni qeyd etməli olan başlıq
Giriş	Əsas başlıqdan aşağıda yerləşən və daha kiçik şriftlə verilən əlavə başlıq.
Anfas şəkil	Məqalə qəhrəmanının kiçik şəkli (adətən, yalnız portretli şəkil).
Fonar	İlk abzasda bir neçə sətir həcmində verilən ilk hərf.
Rubrika	Xüsusi informasiya bloklarını (qrafik, kiçik xülasə, fleyeton və s.) fərqləndirmək və ümumi məzmundan çıxarmaq üçün tətbiq olunan yazı.
Keçid sətri	1-ci səhifədə məqalənin davamının hansı səhifədə olduğunu bildirir. İçəri səhifələrdə isə adətən məqalənin əvvelinin 1-ci səhifədə olduğunu göstərir. Şəkil haqqında məlumat.
Şəkilaltı yazı	Qəzetiñ adı, sayı və tarix olan sətir (səhifənin üstündə olur).
Kolontitul	Xüsusi formada fərqləndirilmiş məqalədən sitat.
Cıxarış	Adətən, şəkin üstündə verilir. Bəzən işlədiyi qəzetiñ adı da yazılır.
Fotoqrafin adı	Standart şrift və sütun ölçüsü ilə verilmiş mətn.
Əsas mətn	Əsas mətnin bölünməsi üçün istifadə olunan və yağılı şriftlə verilən bir neçə söz.
Yarımbaşlıq	Səhifədə müxtəlif elementlər arasında boşluqlar.
Boşluq	Səhifədə yazıları ayırmak üçün istifadə olunan xətt.
Ayırıcı xətt	Fonu kəsilmiş şəkil.
Siluet	

ƏLAVƏLƏR

alava 1

D Kann denn salzen Sünde sein?

Die Leidenschaft
Wurde in allen
Kulturen und
Ältere haben
am Fortwähren
der Lustigkeit
einen Schwellen

alava 2

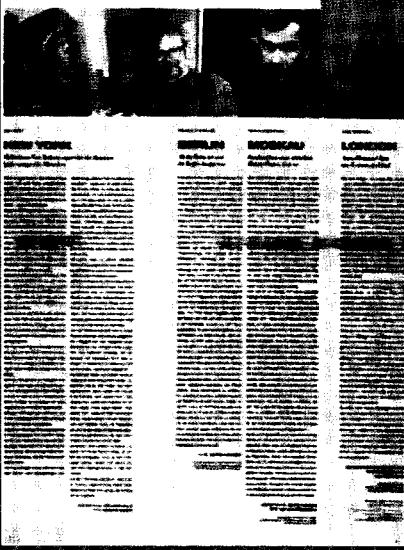
SPORT.01.000

Tärfyllida
ögonblick

alava 3

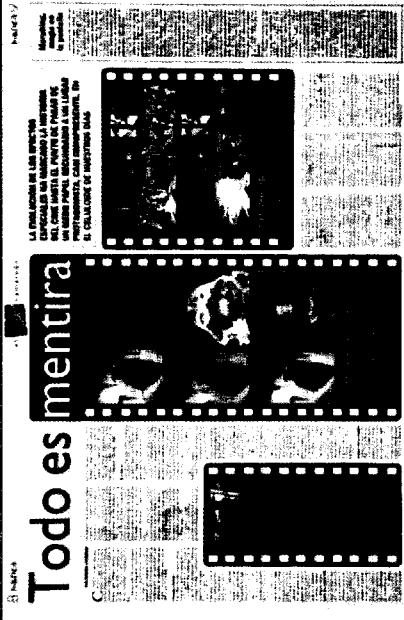
SCHÖNE GRÜSSE

alava 4

El Naranjo

Todo es mentira

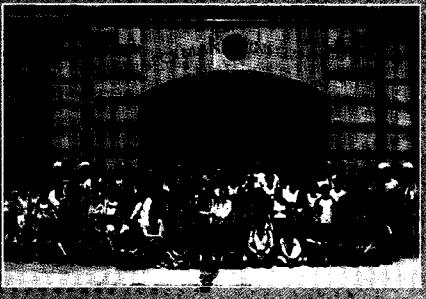
Observe:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.
- 11.
- 12.
- 13.
- 14.
- 15.
- 16.
- 17.
- 18.
- 19.
- 20.
- 21.
- 22.
- 23.
- 24.
- 25.
- 26.
- 27.
- 28.
- 29.
- 30.
- 31.
- 32.
- 33.
- 34.
- 35.
- 36.
- 37.
- 38.
- 39.
- 40.
- 41.
- 42.
- 43.
- 44.
- 45.
- 46.
- 47.
- 48.
- 49.
- 50.
- 51.
- 52.
- 53.
- 54.

Alava 6

Alava 7

Alava 8

Alava 9

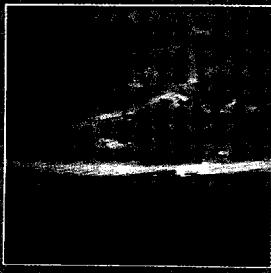
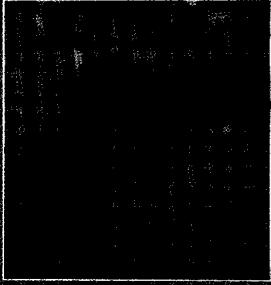
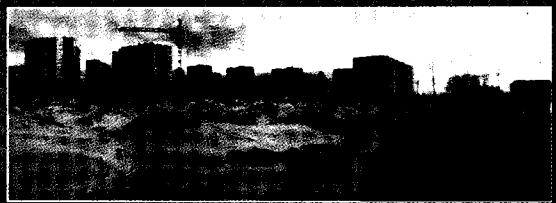
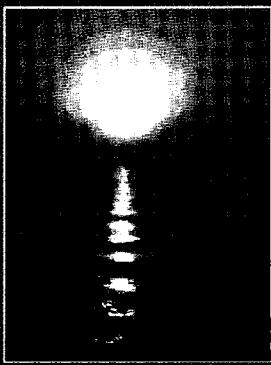
Elava 10

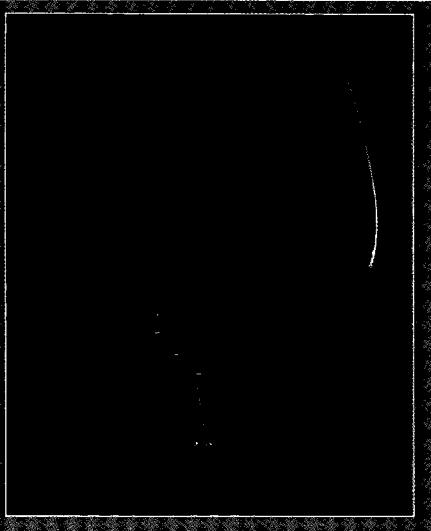
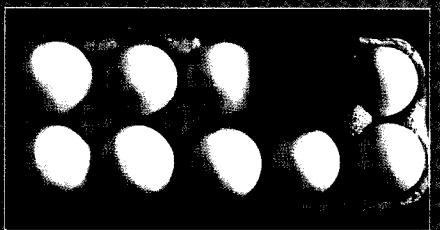
Elava 12

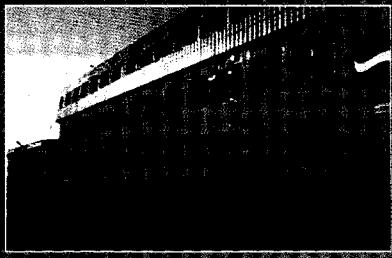
Elava 11

Əlavə 13

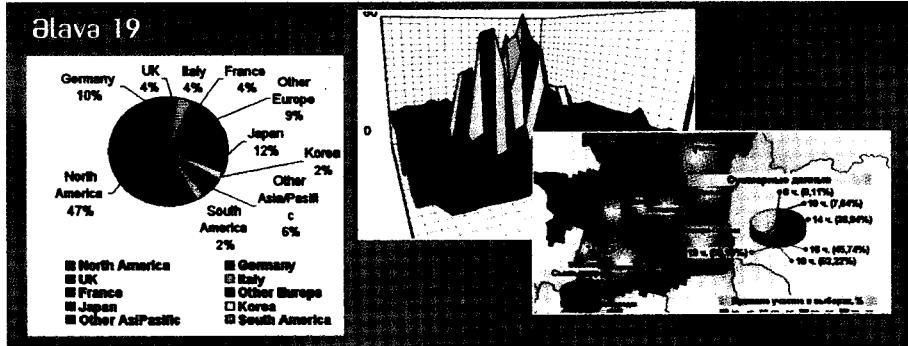
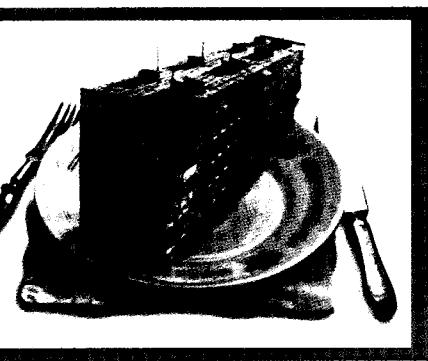
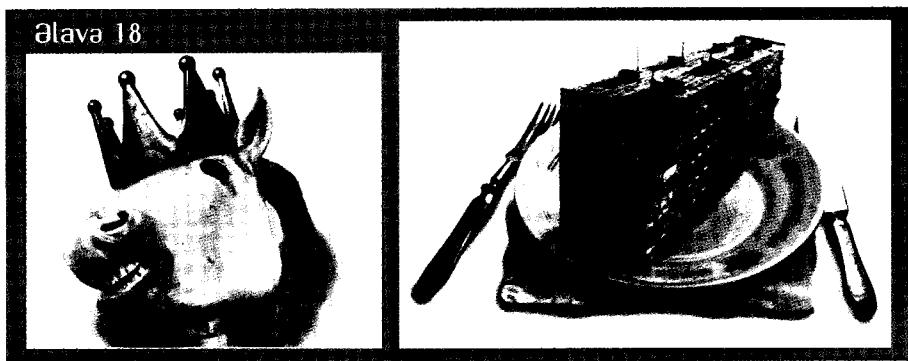
Əlavə 14

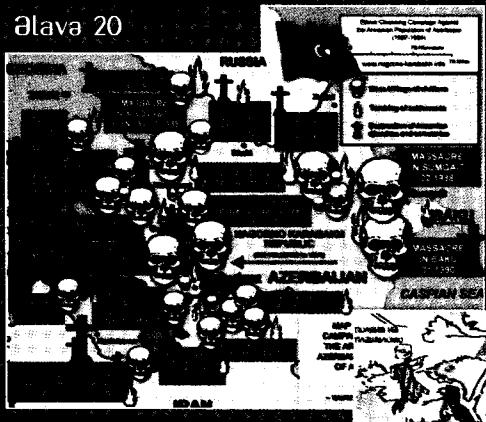

Əlavə 15

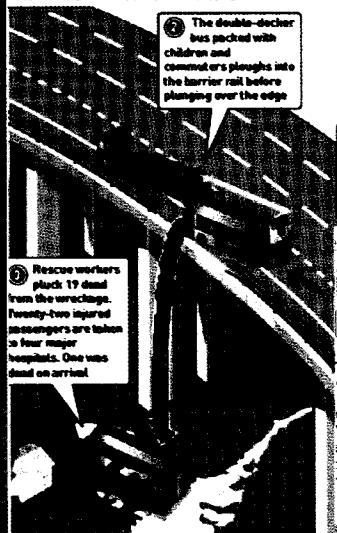

Kərkükuralar Elman Məzayeva məxsusdır

RAGEDY ON ROUTE 265M

① The double-decker bus packed with children and commuters ploughed into the barrier rail before plunging over the edge

② Bus 265M and an articulated truck collided at 4.30am. The truck's driver is later arrested on suspicion of dangerous driving causing death

ad
ily;
ies

our he-
Vegas
remote
of the
ing six
injur-

Fata
Oct. 8
plane
road
Aug. 3
plane
killing
Feb. 1
carryi
after
were k
Jesse
Adver
crash
all 10
Dec. 1

